

VINDEN ZE NOG DE WEG NAAR HUIS?

DE ZOEKTOCHT NAAR EEN GESCHIKT BELEID VOOR ROOFKUNST UIT DE TWEEDE WERELDOORLOG

Aantal woorden: 68729

Amber Gardeyn

Studentennummer: 01507657

Promotor: Prof. dr. Georges Martyn

Commissaris: dr. Sebastiaan Vandenbogaerde

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de rechten

Academiejaar: 2019 – 2020

VINDEN ZE DE NOG DE WEG NAAR HUIS?
DE ZOEKTOCHT NAAR EEN GESCHIKT BELEID VOOR
ROOFKUNST UIT DE TWEEDE WERELDOORLOG

Aantal woorden: 68643

Amber Gardeyn

Studentennummer: 01507657

Promotor: Prof. dr. Georges Martyn

Commissaris: dr. Sebastiaan Vandenbogaerde

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de rechten

Academiejaar: 2019 – 2020

Ondergetekende verklaart dat de inhoud van deze masterproef mag worden geraadpleegd en/of gereproduceerd voor persoonlijk gebruik. Het gebruik van deze masterproef valt onder de bepalingen van het auteursrecht en bronvermelding is steeds noodzakelijk.

Amber Gardeyn

By remembering, by providing a measure of justice, we can accept the past and build a more equitable future¹

A.J. Mikva

¹ A.J. MIKVA, “Chairman’s opening statement. The honorable Abner J. Mikva”, in J.D. BINDENAGEL (ed.), *Washington Conference on Holocaust-Era Assets November 30-December 3, 1998 proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, (21) 27.

SAMENVATTING

1. Deze studie probeert een antwoord te formuleren op de vraag hoe België haar beleid inzake roofkunst uit de Tweede Wereldoorlog kan opkrikken. Om inzicht te verwerven in het behandelde onderwerp, moet er evenwel eerst een beeld gevormd worden van de historische achtergrond van het onderwerp. Na een beknopte uiteenzetting hiervan, bestudeert deze scriptie de internationale stand van zaken voor roofkunst uit de Tweede Wereldoorlog. Er wordt daarbij aandacht besteed aan drie categorieën initiatieven: deze uit de oorlogsperiode, deze uit de naoorlogse periode en deze uit de hedendaagse tijd. Middels de analyse van de internationale stand van zaken worden vervolgens de voornaamste richtlijnen voor de uitwerking van een nationaal beleid afgeleid. Daarna wordt geanalyseerd hoe België tijdens en na de oorlog op het Duitse roofbeleid heeft gereageerd en hoe ze vandaag de internationale richtlijnen heeft geïmplementeerd. Om nuttige aanbevelingen te formuleren over mogelijke verbeteringen aan het Belgische beleid, wordt vervolgens nagegaan hoe de buurlanden (Nederland, Frankrijk en Duitsland) hun beleid hebben vormgegeven. Aan de hand van een beknopte rechtsvergelijkende reflectie van de uiteengezette stand van zaken in de besproken landen, worden de focuspunten van de aanbevelingen bepaald. De reflectie wijst uit dat het Belgische beleid op drie vlakken verbeterd kan worden. Ten eerste moet er meer herkomstonderzoek georganiseerd worden. Ten tweede moet ingezet worden op een transparant en open beleid. Ten derde moet een adequaat claimbehandelingsmechanisme voorzien worden. Op basis van deze drie inzichten, die overigens parallel zijn aan de internationale richtlijnen, worden tot slot de concrete aanbevelingen geformuleerd zodat de centrale onderzoeksvraag beantwoord kan worden.

DANKWOORD

2. Deze masterproef is het sluitstuk van mijn rechtenopleiding. Ik zou graag van de gelegenheid gebruik maken om de mensen te bedanken die me tijdens de opleiding en het schrijfproces van deze masterproef hebben gesteund.

Bovenal wil ik mijn promotor, prof. dr. Martyn, bedanken voor het aanreiken van het uitermate interessante onderwerp, voor zijn goede raad en voor de feedback die me steeds op weg hielp tijdens het schrijven van mijn thesis. Vervolgens wil ik graag Evelien Campfens bedanken voor het boeiende gesprek dat me veel waardevolle kennis heeft opgeleverd. Een oprecht woord van dank moet ook gericht worden aan Hans Feys, Bart Eeman en Henri de Cordes die me allen te woord stonden over het Belgische beleid en me zo de nodige kennis boden voor het vervolledigen van deze scriptie. Ook wil ik Geert Sels bedanken voor zijn uiterst interessante uiteenzetting op de studiedag en zijn verdere hulp.

Wie zeker een plaats in dit dankwoord verdient, zijn mijn ouders voor de steun die ze me tijdens de gehele opleiding boden en voor het nalezen van mijn eindwerk. Verder wil ik mijn zussen bedanken om steeds voor mij klaar te staan. Graag zou ik ook mijn vriendin bedanken om als klankbord te dienen en voor haar liefde en steun. Mijn vrienden dank ik voor de vele gezamenlijke bibmomenten en bijhorende koffiepauzes. Tot slot zou ik graag mijn grootouders bedanken omdat ze steeds in mij hebben geloofd.

INHOUDSOPGAVE

SAMENVATTING	III
DANKWOORD	IV
INHOUDSOPGAVE.....	V
LIJST MET BIJLAGEN	IX
INLEIDING.....	1
DEEL I: ONDERZOEKSPLAN/INHOUD VAN HET ONDERZOEK.....	3
I. ONDERZOEKSOPZET	3
1. ROOFKUNST: EEN CONCEPTUELE VERDUIDELIJKING.....	3
2. STAND VAN ZAKEN	4
3. PROBLEEMSTELLING EN RELEVANTIE	7
II. METHODE.....	9
1. AFBAKENING VAN HET ONDERZOEK.....	9
1.1. ONDERWERPSAFBAKENING	9
1.2. AFBAKENING IN DE RUIMTE	9
2. TE HANTEREN METHODE.....	10
III. ONDERZOEKSVRAGEN	11
DEEL II: HISTORISCHE SITUERING: HET DUITSE ROOFBELEID IN EEN NOTENDOP.....	13
I. ACHTERGROND VAN HET BELEID.....	13
II. HET BELEID.....	14
III. HET LOT VAN DE GOEDEREN.....	19
DEEL III: INTERNATIONALE REACTIES OP HET ROOFBELEID	21
I. INTERNATIONALE REACTIE OP DE KUNSTDRAINAGE TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG.....	21
II. INTERNATIONALE REACTIES IN DE NAOORLOGSE PERIODE	25
1. RESITUTTIE UIT DE VIER MILITAIRE BEZETTINGSZONES	25
2. DE PARADIGMA SHIFT VAN HERSTEL NAAR PREVENTIE.....	27
III. HUIDIGE REACTIES.....	30
1. INTERNATIONAAL NIVEAU	30
2. REGIONAAL NIVEAU	33
IV. TUSSENTIJDSE CONCLUSIE	37
DEEL IV: NATIONALE REACTIES OP HET ROOFBELEID.....	38

I.	BELGIE	38
1.	NATIONALE REACTIES TIJDENS DE OORLOG.....	38
2.	NATIONALE REACTIES IN DE NAOORLOGSE PERIODE	40
3.	HUIDIG NATIONAAL BELEID.....	47
3.1.	ACHTERGROND VAN HET BELEID	47
3.1.1.	DE STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN	47
3.1.2.	CEL VOOR RECUPERATIE VAN GESPOLIEERDE GOEDEREN.....	51
3.1.3.	COMMISSIE SCHADELOOSSTELLING LEDEN VAN DE JOODSE GEMEENSCHAP	51
3.2.	CENTRALE ACTOREN	54
3.2.1.	DE BEVOEGDE OVERHEID.....	54
3.2.2.	WAAR KAN JE TERECHT?	55
3.2.2.1.	POD WETENSCHAPSBELEID	55
3.2.2.2.	DE CEL GEROOFDE GOEDEREN TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG IN BELGIE	56
3.2.2.3.	DE BELGISCHE GERECHTEN	56
3.3.	EEN BLIK OP DE PRAKTIJK: HET BELGISCHE BELEID.....	57
4.	EEN BLIK OP DE TOEKOMST	58
5.	TUSSENTIJDSE CONCLUSIE	59
II.	NEDERLAND	60
1.	NATIONALE REACTIES TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG.....	60
2.	NATIONALE REACTIES IN DE NAOORLOGSE PERIODE	61
3.	HUIDIG NEDERLANDS BELEID.....	66
3.1.	ACHTERGROND VAN HET BELEID	66
3.1.1.	ALGEMENE COMMISSIES.....	66
3.1.2.	COMMISSIE-EKKART EN HET BUREAU HERKOMST GEZOCHT	67
3.2.	CENTRALE ACTOREN	70
3.2.1.	ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUUTGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG	70
3.2.2.	EXPERTISECENTRUM RESTITUTIE.....	73
3.2.3.	MUSEUMVERENIGING.....	74
3.3.	EEN BLIK OP DE PRAKTIJK: HET NEDERLANDSE RESTITUTIEBELEID	75
3.3.1.	WERKEN IN RIJKSBEZIT.....	75
3.3.2.	WERKEN IN NIET-RIJKSBEZIT	78
4.	TUSSENTIJDSE CONCLUSIE	80

III.	FRANKRIJK.....	81
1.	NATIONALE REACTIES TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG.....	81
2.	NATIONALE REACTIES IN DE NAOORLOGSE PERIODE	84
3.	HUIDIG NATIONAAL BELEID.....	86
3.1.	HISTORISCHE ACHTERGROND VAN HET BELEID	86
3.1.1.	LA DIRECTION DES MUSÉES DE FRANCE ZET HET THEMA OP DE KAART	87
3.1.2.	MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE VOERT HET EERSTE ECHTE ONDERZOEK	88
3.1.3.	LE GROUPE DE TRAVAIL SUR LES MNR: EEN EERSTE VRAAG NAAR VERANDERING	91
3.1.4.	HET RAPPORT ZIVIE HERHAALT EN ZET AAN TOT VERANDERING....	93
3.1.5.	HERVORMING VAN 2018 EN 2019	96
3.2.	CENTRALE ACTOREN	97
3.2.1.	LA COMMISSION POUR L'INDEMNISATION DES VICTIMES DE SPOLIATIONS INTERVENUES DU FAIT DES LÉGISLATIONS ANTISÉMITES EN VIGUEUR PENDANT L'OCCUPATION.....	98
3.2.2.	LA MISSION DE RECHERCHE ET DE RESTITUTION DES BIENS CULTURELS SPOLIÉS ENTRE 1933 ET 1945.....	99
3.3.	EEN BLIK OP DE PRAKTIJK: HET FRANSE BELEID	100
4.	TUSSENTIJDSE CONCLUSIE	102
IV.	DUITSLAND.....	103
1.	NATIONALE REACTIES IN DE NAOORLOGSE PERIODE	103
1.1.	BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND	103
1.2.	DEUTSCHE DEMOKRATISCHE REPUBLIK.....	106
2.	HUIDIG NATIONAAL BELEID.....	107
2.1.	ACHTERGROND VAN HET BELEID	107
2.2.	CENTRALE ACTOREN BINNEN HET BELEID	109
2.2.1.	DAS DEUTSCHE ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE	109
2.2.2.	BERATENDE KOMMISSION IM ZUSAMMENHANG MIT DER RÜCKGABE NS-VERFOLGUNGSBEDINGT ENTZOGENEN KULTURGUTS, INSBESONDERE AUS JÜDISCHEM BESITZ	111
3.	EEN BLIK OP DE PRAKTIJK: HET DUITSE BELEID	112
4.	TUSSENTIJDSE CONCLUSIE DUITSLAND	114
V.	DE WEST-EUROPESE STAND VAN ZAKEN: EEN RECHTSVERGELIJKENDE REFLECTIE.....	115

DEEL IV: HOE KAN HET BETER? AANBEVELINGEN AAN DE BELGISCHE OVERHE(I)D(EN).....	119
I. METEN IS WETEN: HET BELANG VAN HERKOMSTONDERZOEK	119
II. EEN OPEN EN TRANSPARANT BELEID.....	122
1. DE BELGISCHE DATABANK ALS CENTRALE ZOEK EN VIND HOTSPOT.....	123
2. ONDERZOEK MAAR OOK RESULTATEN.....	124
3. OPERATIONALITEIT EN TOEGANKELIJKHEID VAN DE DATABANK.....	125
4. ERKENNING IN DE MUSEA.....	125
III. JUST & FAIR SOLUTIONS: BELGIE KAN HET OOK.....	126
1. OPRICHTING VAN DE COMMISSIE	128
2. COMMISSIEMANDAAT.....	128
2.1. ZAAK AANHANGIG MAKEN BIJ DE COMMISSIE.....	128
2.2. COMMISSIE PROCEDURE.....	129
2.2.1. GEMEENSCHAPPELIJKE STRUCTUUR.....	131
2.2.2. EIGENHEDEN ADVIESPROCEDURE.....	134
2.2.2.1. DER-WERKEN.....	134
2.2.2.2. OVERIGE WERKEN IN GEMEENSCHAPS- OF STAATSBEZIT.....	136
2.2.3. EIGENHEDEN BINDEnde EXPERTENBESLISSING.....	140
IV. CONCLUSIE.....	140
CONCLUSIE.....	142
BIBLIOGRAFIE.....	146
BIJLAGEN.....	171

LIJST MET BIJLAGEN

BIJLAGE 1. DER-WERKEN IN BELGISCHE CULTURELE INSTELLINGEN

BIJLAGE 2. ELEKTRONISCH INTERVIEW BART EEMAN (CEL RECUPERATIE GEROOFDE GOEDEREN TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG IN BELGIË)

BIJLAGE 3. ELEKTRONISCH INTERVIEW HANS FEYS (ADVISEUR CULTUURGOEDEREN DEPARTEMENT CULTUUR, JEUGD EN MEDIA)

BIJLAGE 4. ELEKTRONISCH INTERVIEW HENRI DE CORDES (MEDEWERKER POD WETENSCHAPSBELEID)

BIJLAGE 5. SCHEMATISCHE VOORSTELLING PROCEDURES RESTITUTIECOMMISSIE BELGIË

INLEIDING

3. “*Ms. Altmann gets the portrait back. Justice prevails.*”² De zaak Altmann is ongetwijfeld één van de bekendste zaken op het vlak van roofterkunst uit de Tweede Wereldoorlog. Maria Altmann³ ontsnapt in 1938 niet aan de Holocaust door samen met haar man Oostenrijk te ontvluchten⁴. Tijdens de oorlog wordt evenwel het gehele vermogen van haar familie, de familie Bloch-Bauer⁵, beslagen door de Duitse mogendheden. Het bedrijf van de Bloch-Bauers zou namelijk een grote belastingschuld hebben opgebouwd, wat het beslag volgens de Duitsers verantwoordt⁶. In werkelijkheid kan de maatregel echter niet anders dan als roof gekwalificeerd worden⁷. Ook de uitgebreide kunstcollectie, met daarin verschillende portretten van Maria’s tante, Adele Bloch-Bauer⁸, door kunstschilder Gustav Klimt⁹, wordt beslagen door de Duitse autoriteiten en vervolgens verkocht en verdeeld aan verschillende actoren¹⁰. Zo komt het bekendste portret van Adele Bloch-Bauer samen met enkele andere werken uit hun verzameling terecht in het Weense Belvédère museum, waar het lange tijd tentoongesteld wordt als één van de pronkstukken van het museum¹¹. Na afloop van de oorlog slaagt de familieadvocaat erin om enkele werken te revindiceren, maar de portretten van Adele mogen Oostenrijk niet verlaten¹². Wanneer Maria, op 82-jarige leeftijd, verneemt dat een nieuwe wet in werking is getreden in Oostenrijk die haar een nieuwe kans geeft, zet ze haar zinnen op het terugkrijgen van de portretten¹³. Dit is het begin van een jarenlange juridische

² P. COHEN, “The story behind ‘Woman in Gold’: Nazi art thieves and one painting’s return”, *New York Times* 30 maart 2015, <https://www.nytimes.com/2015/03/31/arts/design/the-story-behind-woman-in-gold-nazi-art-thieves-and-one-paintings-return.html>.

³ Maria Altmann (1916-2011), geboren Bloch-Bauer, was een Oostenrijkse Joodse die samen met haar man, Fritz Altmann, kon vluchten naar Liverpool en vervolgens naar de Verenigde Staten. Ze overleed op 94-jarige leeftijd op 7 februari 2011.

⁴ UNIVERSITY OF CALIFORNIA, *The recovery of Nazi-looted art: the Bloch-Bauer Klimt paintings*, 9 juni 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=zTi0q6AVDIY>.

⁵ M. D. MURRAY, “Stolen art and sovereign immunity: the case of Altmann v. Austria”, *Columbia Journal of Law & the Arts* 2004, afl. 27, (301) 303-304.

⁶ Arbitrage 15 januari 2006, Altmann/Oostenrijk, [https://www.unodc.org/res/cld/case-law-doc/traffickingculturalpropertycrimetype/aut/altmann vs republic of austria.html](https://www.unodc.org/res/cld/case-law-doc/traffickingculturalpropertycrimetype/aut/altmann%20vs%20republic%20of%20austria.html)/Arbitral Award - 5 Klimt paintings Maria V. Altmann and others v. Republic of Austria- 15 January 2004.pdf, 4.

⁷ *Ibid.*

⁸ Adele Bloch-Bauer (1881-1925) was een Oostenrijkse Joodse die vooral bekend was door haar vele connecties in het Weense artiestenmilieu, bv. Klimt.

⁹ Gustav Klimt (1862-1918) was een Oostenrijkse symbolistische schilder, tekenaar en muralist. Klimt was één van de oprichters van de Wiener Secession, een vereniging van kunstenaars die streefden naar een vernieuwing in de kunst.

¹⁰ Arbitrage 15 januari 2006, Altmann/Oostenrijk, [https://www.unodc.org/res/cld/case-law-doc/traffickingculturalpropertycrimetype/aut/altmann vs republic of austria.html](https://www.unodc.org/res/cld/case-law-doc/traffickingculturalpropertycrimetype/aut/altmann%20vs%20republic%20of%20austria.html)/Arbitral Award - 5 Klimt paintings Maria V. Altmann and others v. Republic of Austria- 15 January 2004.pdf, 4.

¹¹ *Ibid.*

¹² *Ibid.*, 5.

¹³ *Ibid.*

strijd die op twee tonelen, in Oostenrijk en in de Verenigde Staten, gestreden wordt¹⁴. Uiteindelijk wordt de zaak in 2004 via arbitrage beslecht: Maria wordt na een lange tijd herenigd met de werken¹⁵.

4. Maria Altmann is niet de enige persoon die een dergelijk verhaal met zich meedraagt. De Duitse overheden bouwen tijdens de Tweede Wereldoorlog een roofbeleid van ongeziene grootte uit, dat talloze mensen treft. Tot op vandaag heeft het thema niet aan relevantie ingeboet, wat ervoor zorgt dat vele staten, waaronder België, op zoek zijn naar een duidelijk en rechtvaardig restitutiebeleid.

5. Dit onderzoek richt zich precies daarop: het vaststellen van de stand van zaken binnen het Belgische restitutiebeleid en het formuleren van aanbevelingen op basis van inspirerende buitenlandse regelingen en internationale richtlijnen en verplichtingen. Ten eerste wordt ingegaan op de tijdens dit onderzoek gehanteerde methode. Ten tweede wordt bij wijze van inleiding een beknopt overzicht gegeven van het Duitse roofbeleid. Ten derde wordt de internationale stand van zaken besproken. Ten vierde wordt dieper ingegaan op het Belgische, het Nederlandse, het Franse en het Duitse restitutiebeleid. Op basis van de inzichten uit het derde en vierde deel, formuleert het onderzoek tenslotte aanbevelingen ten aanzien van het Belgische beleid.

¹⁴ M. D. MURRAY, “Stolen art and sovereign immunity: The case of Altmann v. Austria”, *Columbia Journal of Law & the Arts* 2004, (301) 303-304.

¹⁵ Arbitrage 15 januari 2006, Altmann/Oostenrijk, [https://www.unodc.org/res/cld/case-law-doc/traffickingculturalpropertycrimetype/aut/altmann_vs_republic_of_austria.html/Arbitral_Award - 5_Klimt_paintings_Maria_V._Altmann_and_others_v._Republic_of_Austria-15_January_2004.pdf](https://www.unodc.org/res/cld/case-law-doc/traffickingculturalpropertycrimetype/aut/altmann_vs_republic_of_austria.html/Arbitral_Award_-_5_Klimt_paintings_Maria_V._Altmann_and_others_v._Republic_of_Austria-15_January_2004.pdf), 4.

DEEL I: ONDERZOEKSPLAN/INHOUD VAN HET ONDERZOEK

I. ONDERZOEKSOPZET

1. ROOFKUNST: EEN CONCEPTUELE VERDUIDELIJKING

6. De rovende en vernielende soldaat: het is een beeld van alle tijden¹⁶. Denk maar aan de Romeinse of Napoleontische veroveringen, de koloniale kunstverplaatsingen of de eigentijdse vernieling van cultureel erfgoed in het Midden-Oosten¹⁷. Nazi-Duitsland past perfect in dit rijtje. Tijdens de Tweede Wereldoorlog bouwen de Duitse mogendheden namelijk een roofbeleid van ongeziene grootte uit. Ook kunst wordt daarbij niet ontzien. Lynn H. Nicholas¹⁸ omschrijft het in haar werk *'The rape of Europa'* als volgt: “*Never had works of art been so important to a political movement and never had they been moved on such a vast scale, pawns in the cynical and desperate games of ideology, greed and survival.*”¹⁹

7. De grootste slachtoffers van het kunstbeleid zijn de vele joodse gezinnen en handelaars wier kunstvoorwerpen beslagen, gestolen, vernield of verkocht zijn door het Duitse regime. Het zou evenwel niet correct zijn om te stellen dat enkel joden slachtoffers zijn van het Duitse beleid. Ook andere vervolgte bevolkingsgroepen hebben duidelijk onder het Duitse regime geleden. De focus ligt in dit onderzoek evenwel op de geroofde joodse cultuurgooederen. ‘Geroofd’ kan hierbij meer dan één betekenis hebben. Zo worden werken tijdens de oorlog onder meer gestolen, beslagen, onder dwang verkocht, geruild tegen uitgangsvergunningen en verkocht om de uitgangsbetaling, de vereiste papieren en een nieuw leven te kunnen veroorloven²⁰. Wanneer dit onderzoek over roofkunst spreekt, wordt dus elk onvrijwillig bezitsverlies gelinkt aan de Tweede Wereldoorlog bedoeld. Een belangrijke opmerking hierbij is dat de kunstmarkt niet stilstaat tijdens de oorlog. Het is bijgevolg niet uitgesloten dat verkopen plaatsvinden waarbij er geen sprake is van dwang en er een rechtvaardige prijs voor

¹⁶ E. BRUYNINCX, “Roofkunst uit WO II : to return or not to return? Een internationaal privaats- en publiekrechtelijke beschouwing rond de Hermitage controverse”, *Jura Falc.* 2000-2001, <https://www.law.kuleuven.be/apps/jura/artikels/show/122>, 1.

¹⁷ DIRECTORATE GENERAL FOR INTERNAL POLICIES, *Cross border restitution claims of art looted in armed conflicts and wars and alternatives to court litigation*, mei 2016, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556947/IPOL_STU\(2016\)556947_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556947/IPOL_STU(2016)556947_EN.pdf), 6.

¹⁸ Lynn H. Nicholas is een Amerikaanse auteur die voor haar werk *'The rape of Europa'* beloond werd met de Franse *Légion d'Honneur* en de Poolse *Amicus Poloniae*. Ze wordt vaak als spreker uitgenodigd op internationale conferentie over roofkunst.

¹⁹ L. H. NICHOLAS, *The rape of Europa. The fate of Europe's treasures in the Third Reich and the Second World War*, New York, Vintage Books, 1995, 444.

²⁰ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit. De Stichting Nederlands Kunstbezit en de teruggave van roofkunst na 1945*, Waanders Uitgevers, Zwolle, 2002, 152-172.

het werk is betaald door de koper. Niet elke verkoop mag dus als een dwangverkoop geherkwalificeerd worden.

8. Na afloop van de oorlog staan de staten voor een nieuwe uitdaging: het rechtsherstel. De naoorlogse reactie blijkt echter onvoldoende om rechtvaardige en billijke oplossingen voor het Duitse roofbeleid te voorzien. Sinds het midden van de jaren '90 en meer bepaald sinds de *Washington Conference on Nazi Looted Assets* hebben staten nieuwe morele verplichtingen op zich genomen om de zoektocht naar een geschikt beleid verder te zetten. Dit onderzoek probeert daarin zijn steentje bij te dragen door het internationaal kader uiteen te zetten die de staten de nodige richtlijnen geeft om een dergelijk beleid te ontwikkelen en door vervolgens de nationale restitutieregimes van België, Nederland, Frankrijk en Duitsland van dichtbij te bekijken. Zo kan vastgesteld worden hoe deze internationale richtlijnen zich in de praktijk vertalen. Ten slotte kunnen op basis van het internationale kader en de inspirerende buitenlandse restitutieregimes aanbevelingen geformuleerd worden naar de Belgische overheden toe om het restitutiebeleid te optimaliseren.

2. STAND VAN ZAKEN

9. Binnen de Belgische wetenschappelijke literatuur is er weinig te vinden over het restitutievragestuk. Prof. dr. Bert Demarsin²¹ is één van de weinige experts ter zake die in België gevonden kan worden. Hij legt zich in zijn onderzoek vooral toe op de juridische kant van het vraagstuk en besteedt minder aandacht aan de historische achtergrond ervan. Zijn onderzoek behandelt niet alleen roofkunst *in se*, maar geeft ook bredere inzichten in de relatie tussen het Belgisch recht en de kunst. In een artikel over de internationaal privaatrechtelijke aspecten van de Belgische erfgoedbescherming onderzoekt hij onder meer de verschillende nationaal toepasselijke regels inzake rechtsverkrijging voor geschillen tussen particulieren²². Daarnaast schrijft hij over het recht van een koper te goeder trouw van gestolen goederen²³. In 2009 verschijnt een artikel over een hangende zaak betreffende een werk van de kunstschilder Kokoschka²⁴ in het Museum van Schone Kunsten in Gent²⁵. Verder behandelt hij in een

²¹ Prof. dr. Bert Demarsin (1980-) is een professor aan de rechtsfaculteit van KU Leuven. Hij studeerde rechten aan de KU Leuven en aan de *Université Paris I/Panthéon Sorbonne*. Hij staat aan het hoofd van het *Art, Law & Management Research Programme* en houdt zich vooral bezig met erfgoedrecht.

²² B. DEMARSIN, "België's gespleten erfgoedbescherming – Internationaal privaatrechtelijke aspecten van de patrimoniumpolitiek", *TBBR* 2012, 2-30.

²³ B. DEMARSIN, "Kunstroofstal: wanneer bezit niet geldt als titel", *Juristenkrant* 2009, afl. 195, 4.

²⁴ Oskar Kokoschka (1886-1980) was een Oostenrijks schilder, graficus en schrijver. Hij is het meest bekend voor zijn expressionistische werken.

²⁵ B. DEMARSIN, "MSK Gent kijkt aan tegen eerste Belgische nazi-roofkunstzaak", *Juristenkrant* 2009, afl. 185, 2.

Engelstalig artikel onder meer de verjaring als verweermiddel in roofkunstzaken door het Californische systeem te vergelijken met andere Amerikaanse en de Nederlandse regelgeving²⁶. In 2010 becommentarieert hij in het *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal* vervolgens de verschillende internationale initiatieven uit de periode na de Tweede Wereldoorlog en kaart hij het gebrek aan opvolging van deze internationaal publiekrechtelijke instrumenten in de hangende geschillen in de Verenigde Staten aan²⁷. Bovendien suggereert hij in datzelfde artikel dat Europa in twee groepen kan opgesplitst worden op basis van de manier waarop de staat met het restitutievraagstuk omgaat. Hij onderscheidt daarbij Zuid- en Oost-Europa die zich vaak weigerachtig opstellen tegenover restitutie en de West-Europese landen die alternatieve geschilbeslechtsmechanismen oprichten in de naoorlogse periode. Over die alternatieve geschillenbeslechting schrijft hij in 2013 een artikel in het *Tijdschrift Conflicthantering*²⁸. Daarnaast verschijnt er in 2014 in de krant *De Standaard*, als reactie op een eerder gepubliceerd artikel van cultuur- en mediaredeacteur Geert Sels²⁹, een opiniestuk waarin prof. dr. Demarsin oproept tot een open beleid, bijvoorbeeld door een publiek toegankelijke databank beschikbaar te maken³⁰. Sinds 2015 publiceert hij minder artikels die rechtstreeks betrekking hebben op Nazi-roofkunst; het thema komt evenwel nog incidenteel aan bod in zijn nieuwere werken inzake het kunstrecht.

10. Verder zijn er in België weinig rechtswetenschappelijke bronnen te vinden over roofkunst in de Tweede Wereldoorlog. Af en toe verschijnt er een geschiedkundig artikel door een professor of academicus, maar dit blijft beperkt. Zo geeft hoogleraar Rudi van Doorslaer³¹ in 2002 bijvoorbeeld een overzicht van de spoliatie in België en het rechtsherstel dat in België

²⁶ B. DEMARSIN, “The third time is not always a charm. The troublesome legacy of a Dutch art dealer; the limitation and act of state defenses in looted art cases”, *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal* 2010, 255-316.

²⁷ B. DEMARSIN, “Let's not talk about Terezin: restitution of nazi era looted art and the tenuousness of public international law”, *Brooklyn Journal International Law* 2011, 117-185.

²⁸ B. DEMARSIN, “Holocaustslachtoffers en hun nazaten eisen hun geroofde kunstwerken terug”, *Tijdschrift Conflicthantering* 2013, afl. 2, nr. 14, 1-8.

²⁹ Geert Sels (1965-) is cultuur- en media-redacteur bij de krant *De Standaard*. Hij won in 2013 ‘*De Loep*’ voor zijn artikelenreeks over Nazi roofkunst in de Tweede Wereldoorlog. Deze reeks was de aanleiding voor een aantal parlementaire vragen en de oprichting van een onderzoeksgroep. Hij zette via zijn artikelenreeks het onderwerp op de agenda van de wetgever.

³⁰ B. DEMARSIN, “Tijd voor openheid”, *De Standaard* 27 januari 2014, www.standaard.be/cnt/dmf20140126_00947700.

³¹ Hoogleraar Rudi Van Doorslaer (1951-) is een Belgische historicus en schrijver. Hij is als gasthoogleraar verbonden aan de UGent. Tussen 2005 en 2016 was hij tevens de directeur van het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij.

naar voor geschoven is³². Ook Jacques Lust³³ publiceert een dergelijk overzicht in het verzamelwerk ‘*The spoils of war*’ in 1997³⁴. Daarnaast publiceert Johanna Pezechkian³⁵ in 2002 een historisch inzicht in de Duitse *Möbelaktion* in België³⁶. Daarnaast moet ook gewezen worden op het eindverslag van de Belgische Studiecommissie joodse goederen dat een inzicht geeft in het lot van roofkunst uit de Tweede Wereldoorlog in België³⁷. Vooral over het huidige Belgische beleid zijn quasi geen wetenschappelijke bronnen te vinden.

11. Om dit onderzoek tot een goed einde te brengen moet er zeker ook naar buitenlandse rechtsleer en literatuur gekeken worden. Over het Duitse roofbeleid zijn al vele werken geschreven. Een voorbeeld hiervan is Lynn H. Nicholas die in 1995 ‘*The rape of Europa*’ publiceert³⁸. Het is een belangrijk werk dat aanzienlijk heeft bijgedragen aan het blootleggen van het Duitse roofbeleid. Hetzelfde kan gesteld worden voor ‘*The lost museum*’ van de Porto Ricaanse journalist Hector Feliciano³⁹.

12. Evelien Campfens⁴⁰ is een eerste belangrijke onderzoeker. Zo is ze de editor van het werk ‘*Fair and Just solutions*’ dat onder meer het restitutiebeleid van landen die alternatieve geschilbeslechtsmechanismen (Oostenrijk, Engeland, Frankrijk, Nederland en Duitsland) voorzien, van dichtbij bekijkt en analyseert⁴¹. Daarnaast wordt er in het werk aandacht besteed aan de evaluatie van het internationaal gevoerde beleid. Verder publiceert ze vaak artikels die het restitutievraagstuk onderzoeken. In haar meest recente publicatie geeft ze bijvoorbeeld een

³² R. VAN DOORSLAER, “De spoliatie en restitutie van de joodse bezittingen in België en het onderzoek van de Studiecommissie”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2002, 81-106.

³³ Jacques Lust is een Belgische kunsthistoricus die vooral rond roofkunst werkt. Hij is actief binnen de POD Wetenschapsbeleid en de verantwoordelijke voor de Interfederale werkgroep cultuurgoederen Tweede Wereldoorlog.

³⁴ J. LUST, “The spoils of war removed from Belgium during World War II”, in E. SIMPSON (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Inc., 1997, 58-62.

³⁵ Johanna Pezechkian is een Belgische kunsthistorica die zich specialiseert in geroofde goederen uit de Tweede Wereldoorlog. Ze werkte bovendien mee in de studiecommissie joodse goederen.

³⁶ J. PEZECHKIAN, “La Möbelaktion en Belgique”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2002, 153-180.

³⁷ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 2001, <https://www.combuysse.fgov.be/nl/studiecommissie-joodse-goederen>, 287 p.

³⁸ L. H. NICHOLAS, *The rape of Europa. The fate of Europe’s treasures in the Third Reich and the Second World War*, New York, Vintage Books, 1995, x + 498 p.

³⁹ H. FELICIANO, *The lost museum. The Nazi conspiracy to steal the world’s greatest works of art*, New York, Basic Books, 1997, vii + 280 p.

Hector Feliciano (1952-) is een Porto Ricaanse journalist die zich vooral verdiept in het Franse restitutiebeleid aan de hand van enkele belangrijke *case-studies*.

⁴⁰ Evelien Campfens is een Nederlandse juriste, ze werkt sinds 2016 aan de Universiteit Leiden aan haar proefschrift over Recht en onrecht in roofkunstkwesities.

⁴¹ E. CAMPFENS (ed.), *Fair and just solutions? Alternatives to litigation in Nazi-looted art disputes: status quo and new developments*, Den Haag, Eleven international publishing, 2015, xvi + 312 p.

duidelijk overzicht van het Nederlandse restitutiebeleid⁴². Een tweede belangrijke onderzoeker is prof. dr. Wouter Veraart⁴³, die voor zijn doctoraat het Nederlandse naoorlogse restitutiebeleid analyseert en het tegenover het Franse plaatst⁴⁴. Verder geven de werken ‘Berooid’⁴⁵ en ‘Betwist Bezit’⁴⁶ een compleet beeld van het Nederlandse restitutiebeleid. Daarenboven zijn er voor de in dit onderzoek besproken landen ook veel nuttige overheidsdocumenten die het nationaal beleid analyseren.

13. Op het vlak van niet-wetenschappelijke bronnen schrijft Geert Sels regelmatig stukken in *De Standaard* over roofterkunst, waarbij niet enkel de Tweede Wereldoorlog beschreven wordt, maar ook de roofterkunst uit de periode van de Franse bezetting bestudeerd wordt⁴⁷. In tegenstelling tot de rechtsleer, focussen deze krantenartikelen zich meer op een kunsthistorische situering van het onderwerp dan op de juridische achtergrond⁴⁸.

14. Hoewel er dus enkele belangrijke bronnen in België en het buitenland gevonden kunnen worden die verschillende aspecten van het restitutie vraagstuk bespreken, is er vooralsnog weinig tot geen onderzoek voorhanden dat een overzicht geeft van de internationale richtlijnen en de implementatie daarvan in het Belgische beleid. Zeker ten aanzien van het huidige Belgisch beleid en de mogelijke optimalisering ervan is er een tekort aan onderzoek. Dit onderzoek zal proberen om die leemte in te vullen.

3. PROBLEEMSTELLING EN RELEVANTIE

15. Het is duidelijk dat het restitutie vraagstuk een actueel en uiterst gevoelig onderwerp is. Tot op vandaag is een belangrijk aantal geroofde kunstwerken vermist en blijft een grote groep personen op zoek naar gestolen goederen. Het restitutie vraagstuk zorgt, na 75 jaar, nog steeds voor aanzienlijke uitdagingen. Veel internationale initiatieven wijzen steeds op datzelfde pijnpunt: ook al zijn er reeds stappen in de juiste richting gezet, er blijft nog een lange weg voor de boeg alvorens er een passende oplossing geboden kan worden aan iedereen die vandaag met

⁴² E. CAMPFENS, “Bridging the gap between ethics and law: the Dutch framework for Nazi-looted art”, *Art Antiquity and Law* 2020, 1-24.

⁴³ Prof. dr. Wouter Veraart is een Nederlandse professor rechtsfilosofie aan de vrije universiteit Amsterdam. Hij werd voor zijn doctoraat beloond met de ‘*Dirk Jacob Veegens Award*’ in 2006.

⁴⁴ W. VERAART, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw*, Deventer, Kluwer, 2005, xvii + 630 p.

⁴⁵ G. AALDERS, *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*, Amsterdam, Boom Uitgevers, 2001, 464 p.

⁴⁶ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit. De stichting Nederlands Kunstbezit en de teruggave van roofterkunst na 1945*, Zwolle, Waanders Uitgevers, 2002, 320 p.

⁴⁷ G. SELS, “Minder Belgische roofterkunst in Frankrijk dan gedacht”, *De Standaard* 1 juni 2018, www.standaard.be/cnt/dmf20180531_03540050.

⁴⁸ G. SELS, “Kunst voor das Reich: het wedervaren van kunst in onze musea”, *Openbaar kunstbezit in Vlaanderen* 2017, 1-40.

roofkunst en het restitutievraagstuk geconfronteerd wordt. Een passend voorbeeld hiervan kan gevonden worden in de slotrede van de voorzitter van de Amerikaanse delegatie op de *Washington Conference on Nazi Looted Assets*⁴⁹.

*As you can see, Ladies and Gentlemen, we are ending our conference with great accomplishments – but even greater challenges, much in the way of education, research and preservation remains to be done, but I feel hopeful that with goodwill and true understanding of what is at stake for future generations, we will succeed in our efforts.*⁵⁰

16. De juridische relevantie van het uit te voeren onderzoek situeert zich precies daar, aangezien het onderzoek enerzijds een concrete analyse maakt van de huidige Belgische stand van zaken en zich vervolgens richt op het zoeken naar een efficiënte behandelingswijze voor mogelijke restitutieclaims. Anderzijds zal het onderzoek naar het buitenlandse restitutiebeleid oplossingen of praktijken duiden die een inspiratiebron kunnen vormen voor de Belgische overheden bij het herwerken van het beleid. Ook musea en private verzamelaars hebben baat bij een efficiënter beleid: de rechtsonzekerheid over werken waarvan de *provenance* of herkomst tijdens de oorlogsjaren onduidelijk is, blijft namelijk ook voor hen een probleem vormen⁵¹.

17. Daarenboven moet er gewezen worden op de maatschappelijke relevantie van het onderzoek. Door naar een efficiënter beleid toe te werken, worden mogelijke oplossingen geboden voor een probleem dat al 75 jaar aansleept, wat onmiddellijk de hoogdringendheid van het onderzoek illustreert⁵². Het einde van de Tweede Wereldoorlog ligt ondertussen ver achter ons, wat betekent dat slachtoffers en hun rechthebbenden al een ruime tijd moeten wachten op concrete maatregelen en oplossingen⁵³. Daarenboven worden *claims* steeds lastiger te onderbouwen gezien het verzamelen van bewijsmateriaal door het verloop van de tijd steeds moeilijker wordt.

⁴⁹ Miles Lerman (1920-2008), zelf een overlever van de holocaust, was een Joodse activist en speelde onder andere een belangrijke rol bij het oprichten van het United States Holocaust Memorial Museum in Washington D.C.

⁵⁰ M. LERMAN, “Concluding statements van de Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art”, in J.D. BINDENAGEL (ed.), *Washington Conference on Holocaust-Era Assets November 30-December 3, 1998 proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, (83) 83.

⁵¹ *Vr. en Antw.* VI. Parl. 2016-2017, Vr. Nr. 355, 17 mei 2017 (R. LANDUYT ANTW. S. GATZ).

⁵² E. WEISEL, “Opening ceremony remarks at the United States Holocaust Memorial Museum Elie Wiesel”, in J.D. BINDENAGEL (ed.), *Washington Conference on Holocaust-Era Assets November 30-December 3, 1998 proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, (13) 13-17.

⁵³ M. K. ALBRIGHT, “Keynote Address Madeleine K. Albright”, in J.D. BINDENAGEL (ed.), *Washington Conference on Holocaust-Era Assets November 30-December 3, 1998 proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, (29) 31.

II. METHODE

1. AFBAKENING VAN HET ONDERZOEK

1.1. ONDERWERPSAFBAKENING

18. Er wordt gekozen om enkel roofkunst gelinkt aan de Tweede Wereldoorlog te onderzoeken. Roofkunst die dus het gevolg is van de Franse bezetting van België of roofkunst uit de kolonies zal niet binnen deze masterproef behandeld worden⁵⁴. Ook binnen de Tweede Wereldoorlog moet er echter nog verder beperkt worden. Tijdens de oorlog wordt er namelijk niet alleen kunst, maar ook een veel breder gamma goederen gestolen. Zo wordt ook geld, goud, diamanten, juwelen, effecten, bedrijfsmateriaal etc. geroofd. Een voorbeeld is de ketting die Maria Altmann draagt op haar huwelijk in 1937⁵⁵. De ketting wordt na haar vlucht uit Oostenrijk, volgens Altmann zelf, gestolen door het Duitse regime en eindigt uiteindelijk om de hals van de echtgenote van Hermann Göring^{56,57}. Deze andere goederen zullen in dit onderzoek enkel incidenteel aan bod komen, waar het nuttig lijkt voor het centrale onderwerp: roofkunst.

1.2. AFBAKENING IN DE RUIMTE

19. Een tweede belangrijke beperking van het onderzoek dringt zich op bij de keuze van de rechtsstelsels die als inspiratiebron voor het Belgische beleid moeten dienen. Ten eerste wordt ervoor gekozen om het Franse en Nederlandse restitutiebeleid binnen het onderzoek te betrekken. Die landen bevinden zich op het vlak van het restitutievraagstuk namelijk in een vergelijkbare positie. Elk van de drie landen wordt tijdens de Tweede Wereldoorlog bezet met als gevolg dat binnen deze gebieden er doorheen de oorlog een groot aantal werken geroofd wordt. Bovendien blijkt uit preliminair onderzoek dat zowel Nederland als Frankrijk reeds stappen hebben gezet om een restitutieregime op poten te zetten. Verder lenen deze twee staten zich ook tot onderzoek door het beschikbaar aantal bronnen die daarenboven opgesteld zijn in toegankelijke talen: Engels, Frans en Nederlands. Daarnaast zijn de overheden van de drie landen partij bij zowel de *London Declaration* als de *Washington Conference*. Na de oorlog nemen ze dus quasi dezelfde engagementen op zich. Tot slot maken ze ook deel uit van de

⁵⁴ Er kan eventueel wel een parallel getrokken kunnen worden tussen het onderzoek over de Tweede Wereldoorlog en de actuele evoluties omtrent roofkunst uit de kolonies.

⁵⁵ Hermann Göring (1893-1946) was een Duits militair, politicus en lid van de Nationaalsocialistische arbeidspartij. Hij was de opperbevelhebber van de Duitse *Luchtwaffe* en werd door Hitler in 1940 benoemd tot rijksmaarschalk. Na de oorlog werd hij ter dood veroordeeld, maar hij pleegde zelfmoord voor de straf uitgevoerd kon worden.

⁵⁶ UNIVERSITY OF SOUTHERN CALIFORNIA SHOAH FOUNDATION, *Jewish Survivor Maria Altmann on the Woman in Gold*, 4 maart 2016, www.youtube.com/watch?v=bbDnh3jW5IY.

⁵⁷ *Ibid.*

Europese Unie waardoor het nagaan van de implementatie van mogelijke Europese normen en engagementen een mogelijkheid is.

20. Een land dat niet mag ontbreken is Duitsland. Aangezien Duitsland de plek is waaruit het roofkunstbeleid in de oorlogsperiode georganiseerd wordt en er nog steeds een groot aantal werken zich daar bevindt, is het logisch om Duitsland mee in het onderzoek op te nemen. Daarnaast is het loutere feit dat de andere landen tijdens de oorlog loodrecht tegenover Duitsland staan een doorslaggevende reden om ze te betrekken in het onderzoek.

21. De beperking tot deze landen zorgt ervoor dat andere landen die met thema gelinkt worden zoals de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Oostenrijk, Rusland, Italië etc. niet zullen worden opgenomen. De keuze om deze landen niet mee te nemen in de vergelijking wordt gemaakt in functie van de haalbaarheid van het onderzoek. Bovendien is er ten aanzien van deze andere landen ook een grotere taalbarrière of een minder grote vertrouwdheid met hun rechtsstelsels die het onderzoek zouden hinderen.

2. TE HANTEREN METHODE

22. Dit onderzoek kan in vijf delen worden opgesplitst: de onderzoeksmethode, het Duitse roofbeleid in een notendop, de internationale stand van zaken, de nationale stand van zaken en de aanbevelingen voor een geschikt juridisch beleid.

23. Deel twee en drie zullen behandeld worden aan de hand van klassiek juridisch dogmatisch onderzoek. Bijgevolg zal op basis van een uitgebreide literatuurstudie worden gewerkt. Het is de bedoeling om zowel historische als recente rechtsbronnen en literatuur te analyseren, om vervolgens de conclusies, die uit de verzamelde literatuur afgeleid kunnen worden, in een duidelijke tekst weer te geven. Dit deel zal de basis vormen voor het verdere onderzoek.

24. Het vierde deel gaat in op de verschillende geselecteerde nationale restitutieregimes. Het is hierbij de bedoeling om voor elk van de gekozen rechtstelsels een uitgebreid overzicht weer te geven van het gehanteerde restitutiebeleid tussen de Tweede Wereldoorlog en nu. Het achterhalen van die stand van zaken zal gebaseerd zijn op een juridisch dogmatisch basisonderzoek waarbij de wetgeving en de officiële beleidsdocumenten per stelsel geanalyseerd worden. Waar nodig wordt het aangevuld met een studie van de nationale en internationale rechtsleer. Aanvullend werkt het onderzoek voor de Belgische stand van zaken aan de hand van meerdere interviews. Er zijn drie instanties aangeschreven: het Vlaamse departement Cultuur, de federale Cel Roofkunst Goederen Tweede Wereldoorlog en de POD

Wetenschapsbeleid. Het oorspronkelijke doel om diepte-interviews af te nemen met deze instanties, is door de COVID-19 crisis evenwel van tafel geveegd. In plaats daarvan zijn de interviews geheroriënteerd naar online vragen die via mail zijn gecommuniceerd en beantwoord. Deze correspondentie zal in bijlage worden opgenomen. Dankzij een studiedag die door FARO is georganiseerd op 25 oktober 2019, kon er bovendien contact gelegd worden met en Evelien Campfens, die belangrijke informatie heeft verstrekt. Ook hier heeft de COVID-19 crisis evenwel verhinderd dat een persoonlijk interview kon plaatsvinden. Bijgevolg is ervoor geopteerd om op 18 mei 2020 een telefonisch gesprek te houden.

25. Nadat de individuele stand van zaken voor de verschillende stelsels is uiteengezet wordt het luik afgesloten aan de hand van een beknopte externe rechtsvergelijking. Daarin zullen de belangrijkste gelijklopende ontwikkelingen en de belangrijkste verschillen tussen de stelsels aangekaart worden zodat een beeld gevormd kan worden van hoe ze zich ten aanzien van elkaar en meer bepaald hoe de buitenlandse geselecteerde stelsels zich ten aanzien van het Belgische beleid verhouden.

26. Het sluitstuk van dit onderzoek is het normatieve vijfde deel, waarin aanbevelingen geformuleerd worden voor de Belgische overheden om het beleid verder te optimaliseren op basis van de internationale richtlijnen en verplichtingen en de inspirerende nationale implementatie ervan in de geselecteerde stelsels. Tijdens de online-interviews wordt er ook aandacht besteed aan de visie van de bevroagde instanties ten aanzien van enkele van de aanbevelingen. Bijgevolg zijn deze interviews ook hier een waardevolle bron.

III. ONDERZOEKSVRAGEN

27. Op basis van het voorgaande wordt de volgende centrale onderzoeksvraag geformuleerd:

Hoe gaat België om met roofkunst uit de Tweede Wereldoorlog en hoe kan dat Belgisch beleid, op basis van de internationale richtlijnen en met behulp van inzichten uit het Nederlandse, Franse en Duitse restitutiebeleid, geoptimaliseerd worden?

28. Om deze vraag evenwel goed te kunnen beantwoorden moeten verschillende subvragen worden gesteld die gelinkt zijn aan de verschillende onderzoeksdelen. Ten eerste moet het onderzoek de historische achtergrond weergeven van het probleem dat hier geadresseerd wordt.

Hoe wordt het Duitse roofbeleid georganiseerd?

29. Ten tweede moet vastgesteld worden wat de internationale stand van zaken en dus de internationale richtlijnen en verplichtingen voor een geschikt beleid zijn.

Hoe reageert de internationale gemeenschap tijdens de Tweede Wereldoorlog, in de naoorlogse periode en vandaag op de kunstdrainage?

Wat zijn de internationale richtlijnen en verplichtingen voor een geschikt beleid die uit deze stand van zaken kunnen worden afgeleid?

30. Ten derde komt de nationale stand van zaken aan bod. Er moet namelijk worden nagegaan hoe de verschillende geselecteerde landen reageren op de kunstdrainage en hoe ze de internationale richtlijnen en verplichtingen implementeren binnen hun huidig beleid. Verder moet voor deze reeks subvragen bekeken worden hoe de buitenlandse regimes zich verhouden ten aanzien van het Belgische

Hoe reageren België, Nederland, Frankrijk tijdens de Tweede Wereldoorlog, in de naoorlogse periode en vandaag op de kunstdrainage?

Hoe reageert Duitsland in de naoorlogse en hedendaagse periode op het roofbeleid van Nazi-Duitsland?

Hoe worden de internationale richtlijnen en verplichtingen in de geselecteerde stelsels geïmplementeerd?

Wat zijn de belangrijkste gelijkenissen en verschilpunten tussen de geselecteerde buitenlandse regimes en het Belgische beleid?

31. Ten slotte komt het normatieve deel aan bod waar aanbevelingen geformuleerd worden op basis van de internationale richtlijnen en verplichtingen en inspirerende buitenlandse beleidspunten. Daarbij wordt de volgende subvraag gebruikt:

Hoe kan het huidig Belgisch beleid op basis van de internationale richtlijnen en met behulp van inzichten uit het Nederlandse, Franse en Duitse restitutiebeleid geoptimaliseerd worden?

DEEL II: HISTORISCHE SITUERING: HET DUITSE ROOFBELEID IN EEN NOTENDOP

I. ACHTERGROND VAN HET BELEID

32. Dat kunst een belangrijke positie inneemt in de Duitse ideaalmaatschappij is duidelijk. Hitler heeft tijdens de oorlog namelijk niet alleen de creatie van een politiek rijk maar ook de oprichting van een cultureel rijk voor ogen, waar kunst als politiek middel aangewend kan worden⁵⁸. Tijdens zijn levensjaren is zijn grootste culturele ambitie de oprichting van een groots museum in Linz, de stad waar hij het grootste deel van zijn jeugd heeft doorgebracht⁵⁹. Dit zou het belangrijkste museum van het Duitse rijk worden en Linz op de kaart zetten als culturele grootstad⁶⁰. Opdat deze megalomane plannen ook werkelijkheid zouden kunnen worden, neemt Hitler onder meer dr. Hans Posse⁶¹ in dienst om op de kunstmarkt werken voor het museum te verzamelen⁶². Bij aanvang wordt hiervoor een budget van tien miljoen rijksmark voorzien⁶³. Dit bedrag wordt echter meerdere malen bijgesteld totdat het eind 1944 maar liefst 70 miljoen rijksmark bedraagt⁶⁴. Kopen is echter niet de enige manier waarop de werken voor het museum verworven worden, ook roofkunst zou een plaatsje in Hitlers Linzverzameling krijgen⁶⁵.

33. De oprichting van een culturele grootmacht vereist logischerwijs dat kunst zijn weg naar Duitsland moet vinden. Enerzijds zijn ze dus heel actief op de kunstmarkt⁶⁶. Anderzijds wordt het (roof)kunstbeleid uitgewerkt om zo veel mogelijk kunst uit de bezette gebieden naar Duitsland over te brengen. Het is evenwel belangrijk om erop te wijzen dat niet alle kunst een plaats zou verdienen in het Derde Rijk. Net zoals Hitler de ene bevolkingsgroep boven de andere plaatst, heeft hij ook een duidelijke artistieke voorkeur. Bijgevolg zullen enkel de werken die aan zijn standaarden en meer algemeen aan de standaarden van het Nazisme

⁵⁸ G. SELS, “Kunst voor das Reich: het wedervaren van kunst in onze musea. Honger naar kunst”, *Openbaar kunstbezit in Vlaanderen 2017*, (1) 2; J. PETROPOULOS, “Art looting during the Third Reich: an overview with recommendations for further research”, in J.D. BINDENAGEL (ed.), *Washington Conference on Holocaust-Era Assets November 30-December 3, 1998 proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, (441) 443.

⁵⁹ G. SELS, “Kunst voor das Reich: het wedervaren van kunst in onze musea. Honger naar kunst”, *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen 2017*, (1) 3; L. H. NICHOLAS, *The rape of Europa*, *supra* vn. 38, 41-42; H. FELICIANO, *The lost museum*, *supra* vn. 39, 21-23.

⁶⁰ H. FELICIANO, *The lost museum*, *supra* vn. 38, 21.

⁶¹ Hans Posse (1879-1942) was een Duitse kunsthistoricus en museumcurator, in 1942 overleed hij en werd zijn taak overgenomen door de overage curatoren in dienst van Hitler.

⁶² H. FELICIANO, *The lost museum*, *supra* vn. 39, 21.

⁶³ *Ibid.*, 22.

⁶⁴ *Ibid.*, 23.

⁶⁵ *Ibid.*, 21.

⁶⁶ Zie L. H. NICHOLAS, *The rape of Europa*, *supra* vn. 38.

voldoen, in het Derde rijk tentoongesteld worden⁶⁷. Kunst die daarentegen niet aan zijn verwachtingen beantwoordt, wordt ‘*entartete Kunst*’ of ‘*degenerate art*’ genoemd, wat onder meer naar een passage uit ‘*Mein Kampf*’ verwijst, waarin hij moderne kunst beschouwt als “ziekelijke uitwassen van waanzinnige en gedegeneerde mensen”⁶⁸. Het gaat voornamelijk om moderne kunstvormen zoals het Kubisme, Dadaïsme etc.⁶⁹ Het lot van ‘*entartete Kunst*’ komt verder in dit onderzoek aan bod⁷⁰.

34. Naast Hitler profileren ook andere belangrijke leden van de Nazipartij zich als cultuurliefhebbers⁷¹. Zo heeft Hermann Göring eind jaren ‘30 een privécurator, Walter Andreas Hofer⁷², in dienst die instaat voor het beheer van zijn indrukwekkende verzameling⁷³. Göring zal tijdens de oorlog een cruciale rol spelen bij de operationalisering van het roofbeleid⁷⁴. Het blijft echter niet beperkt tot de top van de Nazipartij, ook minder bekende Nazi’s proberen een impressionante verzameling uit te bouwen⁷⁵.

II. HET BELEID

35. Tijdens de oorlog is er niet één uniform beleid voor alle gebieden. Het wordt namelijk veeleer toegespitst op de regio waar het moet uitgevoerd worden en de omstandigheden waarin het zal aangewend worden.

36. Zo volgen in Oostenrijk, na de *Anschluss* in 1938, de eerste SS-acties waarbij joden worden gearresteerd, hun cultuurgoederen ‘veiliggesteld’ worden, bedrijven toegeëigend worden en de huizen van gevluchte joden leeggeroofd worden⁷⁶. Ook binnen Duitsland worden de antisemitistische maatregelen steeds strenger, tot de Duitse leider in de nacht van negen op tien november, de *Kristallnacht*, ongeziene maatregelen neemt. Vanaf dan krijgt het echte roofbeleid vorm in Duitsland⁷⁷. Vooral de Gestapo, bijgestaan door verschillende experts, staat

⁶⁷ J. PETROPOULOS, “Art Looting during the Third Reich: An Overview with Recommendations for Further Research”, in J.D. BINDENAGEL (ed.), *Washington Conference on Holocaust-Era Assets November 30-December 3, 1998 proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, (441) 443.

⁶⁸ A. HITLER, *Mijn Kamp*, Brussel, Steenlandt, 1942, 223.

⁶⁹ H. FELICIANO, *The Lost Museum*, *supra* vn. 39, 20-21.

⁷⁰ *Infra* 19, nr. 47.

⁷¹ G. SELS, “Kunst voor das Reich: het wedervaren van kunst in onze musea/honger naar kunst”, *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen* 2017, (1) 3.

⁷² Walter Andreas Hofer (1893-1971) was een Duitse kunsthandelaar. Hij was vaak aanwezig in de bezette Westgebieden om de beste stukken voor Göring te kunnen selecteren.

⁷³ L. H. NICHOLAS, *The rape of Europa*, *supra* vn. 38, 37.

⁷⁴ *Infra* 16-18, nr. 40-43.

⁷⁵ G. SELS, “Kunst voor das Reich: het wedervaren van kunst in onze musea/honger naar kunst”, *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen* 2017, (1) 3.

⁷⁶ L. H. NICHOLAS, *The rape of Europa*, *supra* vn. 38, 38-39.

⁷⁷ *Ibid.*, 43.

in voor de uitvoering van het beleid⁷⁸. Aan de hand van het *Führervorbehalt* krijgt Hitler steeds de eerste mogelijkheid om werken voor zijn privé- en/of Linzverzameling te selecteren⁷⁹. Dit *Vorbehalt* strekt zich later ook uit tot de werken die uit de bezette gebieden in Duitse handen belanden.

37. Ten aanzien van Polen en Tsjechoslowakije wordt bovenal de Germanisering beoogd. Zo worden vaak belangrijke delen van de Poolse en Tsjechoslowaakse cultuur vernietigd⁸⁰. Daarnaast wordt Kajetan Mühlmann⁸¹ door Göring aan het hoofd geplaatst van de organisatie die de ‘bescherming’ van kunst in bezette Oostgebieden moet verzekeren⁸². Hij zorgt tijdens de uitvoering van zijn opdracht voor een samenwerking met de SS en werkt een nauwgezet kunstbeleid voor Polen uit dat niet alleen op kunstaankoop, maar ook op kunstroof is gericht⁸³. Zijn beleid wordt eind 1939 aan de hand van een aantal verordeningen gelegaliseerd⁸⁴.

38. Na het Oosten, vallen de Duitse troepen op 10 mei 1940 ook het Westen binnen. Op 15 mei 1940 geeft de Nederlandse overheid zich over aan Duitsland. Kort daarna, op 28 mei, volgt ook België. Ongeveer een maand later sluit Frankrijk een wapenstilstand met Nazi-Duitsland.

39. Tijdens de voorbereidingen van de opmars in het Westen, wordt één van de belangrijkste organisaties voor het roofkunstbeleid, de *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* (ERR), opgericht⁸⁵. Alfred Rosenberg⁸⁶ zal aan het hoofd staan van deze organisatie en krijgt daarvoor de titel van *Beauftragten des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP*⁸⁷. De ERR is een verderzetting van Rosenbergs eerdere initiatieven die alle gericht zijn op het bestuderen van de Joodse cultuur door hun boeken, bibliotheken, archieven, etc. te onderzoeken⁸⁸. Zijn doel hierbij is de

⁷⁸ *Ibid.*

⁷⁹ *Ibid.*, 44.

⁸⁰ *Ibid.*, 65.

⁸¹ Kajetan Mühlmann (1898-1958) was een Oostenrijkse kunsthistoricus die zowel in Polen als in Nederland een belangrijke rol heeft gespeeld in de opbouw van het roofbeleid. Na de oorlog wordt hij gearresteerd door de Amerikanen. Tijdens zijn verhoren getuigt hij tegen enkele vooraanstaande Nazi's.

⁸² J.C.J. VERMEULEN, *Die Dienststelle Dr. Mühlmann Organisierter Kunstraub in den Niederlanden unter deutscher Besetzung in den Jahren von 1940 bis 1944*, onuitg. Masterproef letteren kunstgeschiedenis Radboud Universiteit Nijmegen, 2017, 16-17.

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ L. H. NICHOLAS, *The rape of Europa*, supra vn. 38, 67-68.

⁸⁵ X, *The Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR)*, www.errproject.org/jeudepaume/about/err.php.

⁸⁶ Alfred Rosenberg (1893-1946) werd geboren in Tallinn, maar studeerde in Moskou. Hij verhuist in 1919 naar Duitsland en wordt uiteindelijk een belangrijk lid van de NSDAP. Na de oorlog wordt hij ter dood veroordeeld.

⁸⁷ D. MARTIN, “Vergeeten ideologen. De Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in België tussen cultuurroof en cultuurpolitiek, 1940-1944”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2015, (263) 263.

⁸⁸ *Ibid.*, 274.

oprichting van de *Hohe Schule*⁸⁹. Dit zou een indrukwekkend netwerk van onderwijsinstellingen worden die zich specialiseert in het judaïsme, de vrijmetselarij, het bolsjewisme en de prehistorie, zodat een passende opleiding gegeven kan worden aan de Duitse jeugd⁹⁰. De ERR zal zich aanvankelijk dus focussen op het onderzoeken en de beslagname van boeken en bibliotheken.

40. De bezetting van het Westen wordt door Alfred Rosenberg als de perfecte gelegenheid aanzien voor het verwerven van de nodige onderzoeksobjecten voor zijn *Hohe Schule*⁹¹. Rosenbergs visie sluit bovendien aan bij de droom van de *Führer* om een wereldmuseum in Linz op te richten⁹². Bijgevolg worden deze twee ambities verenigd in de schoot van de ERR. Ook Hermann Göring beschouwt de bezetting als een buitenkans voor de kunstverwerving uit de bezette gebieden. Door middel van enkele tactische bevelen en beslissingen zorgt hij er mee voor dat de ERR uitgroeit tot de belangrijkste rooforganisatie in de Westerse bezette gebieden⁹³.

41. De ERR is echter niet in alle bezette gebieden even actief. In Nederland voeren ze bijvoorbeeld voornamelijk hun eerste bevoegdheid uit, namelijk het onderzoeken van en het beslag leggen op de boeken, archieven en de bibliotheken. De daar verzamelde aanwinsten zijn volgens Rosenberg perfect voor zijn *Hohe Schule*⁹⁴. Voor de kunstverwerving is er op dat moment al een andere organisatie aan het werk. Kajetan Mühlmann is namelijk volop bezig met het organiseren van de *Dienststelle Mühlmann* die in Nederland zou instaan voor het kunstbeleid. Middels enkele verordeningen, verkrijgt de *Dienststelle* de nodige bevoegdheden om een succesvol beleid te kunnen voeren⁹⁵. Zo mogen ze achtergelaten huizen leeghalen, kunstgoederen beslaan, goederen in opslag confisqueren en containers openen voor ze verzonden worden om alsnog de kunst eruit toe te eigenen⁹⁶. Daarnaast wordt in 1942 de tweede Liro-verordening afgekondigd die Nederlandse joden verplicht om hun kostbaarheden in te

⁸⁹ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/05_2_1-2_10.pdf, 133; Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv (BArch), NS 30/2 Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. Nbg. Dok. PS-071, 1.

⁹⁰ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/05_2_1-2_10.pdf, 133; Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv (BArch), NS 30/2 Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. Nbg. Dok. PS-071, 1.

⁹¹ D. MARTIN, "Vergeeten ideologen. De Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in België tussen cultuurroof en cultuurpolitiek, 1940-1944", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2015, (263) 264.

⁹² STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001 https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/05_2_1-2_10.pdf, 132.

⁹³ H. FELICIANO, *The Lost Museum*, *supra* vn. 39, 36.

⁹⁴ Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv (BArch), NS 30/2 Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. Nbg. Dok. PS-167, 8.

⁹⁵ L. H. NICHOLAS, *The rape of Europa*, *supra* vn. 38, 101-102.

⁹⁶ *Ibid.*

leveren bij een afdeling van de bekende joodsgeleide Lippman, Rosenthal en Co. Bank⁹⁷. In werkelijkheid is dit helemaal geen afdeling van de joodse bank, maar een Duitse roofofbank die de ingeleverde kunst veilt of aan de Duitse leiders verkoopt⁹⁸.

42. In Frankrijk speelt de ERR daarentegen wel een vitale rol. Voor de oprichting ervan in juli 1940, ligt de verantwoordelijkheid voor het ‘veiligstellen’ van de Franse kunst bij het Duitse leger, die de werken onder het toezicht van de Duitse ambassade moet plaatsen⁹⁹. De ambassade, onder leiding van Otto Abetz¹⁰⁰, gaat echter verder dan wat in haar opdracht voorzien is en confisqueert een groot aantal werken¹⁰¹. Ze treedt daardoor in conflict met de afdeling *Kunstschutz* van het Duitse leger, die naar aanleiding van de Franse bezetting in mei 1940 wordt opgericht. De afdeling *Kunstschutz* is, als een van de weinige, niet gericht op het beslag leggen op kunst, maar op het inventariseren ervan en verzet zich tegen de werkwijze van de ambassade¹⁰². Door de oprichting van de ERR en de steeds uitbreidende bevoegdheid ervan, wordt de ambassade en haar werkwijze in het nauw gedreven. Op 17 september 1940 wordt een bevel van de *Führer* door generaal Wilhelm Keitel¹⁰³ aan generaal Walter von Brauchitsch¹⁰⁴ verstuurd¹⁰⁵. In dit bevel wordt de ERR voor het eerst expliciet bevoegd gesteld voor het beslaan van waardevolle objecten en het transport ervan naar Duitsland¹⁰⁶. De ambassade wordt vervolgens op 5 november 1940 volledig buitenspel gezet door een direct bevel van Göring. De rijksmaarschalk beveelt daarin het volgende:

*Die weitere Erfassung jüdischen Kunstbesitzes in Frankreich geschieht in der bisher bewährten Form durch den Einsatzstab Rosenberg in Zusammenarbeit mit dem Chef der Militärverwaltung Paris.*¹⁰⁷

⁹⁷ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, supra vn. 20, 27.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ H. FELICIANO, *The lost museum*, supra vn. 39, 33.

¹⁰⁰ Otto Abetz (1903-1958) is tussen 1940 en 1944 de Duitse ambassadeur in Frankrijk. Hij was een grote francofiel en wou dan ook de relatie tussen Frankrijk en Duitsland verbeteren.

¹⁰¹ H. FELICIANO, *The lost museum*, supra vn. 39, 33.

¹⁰² *Ibid.*

¹⁰³ Wilhelm Keitel (1882-1946) staat tijdens de Tweede Wereldoorlog aan het hoofd van Oberkommando der Wehrmacht. Na de oorlog is hij ter dood veroordeeld en opgehangen.

¹⁰⁴ Walter von Brauchitsch (1881-1948) was een Duitse generaal-veldmaarschalk. Tussen 1938 en 1941 bekleedde hij de positie van Oberbefehlshaber des Heeres.

¹⁰⁵ H. FELICIANO, *The lost museum*, supra vn. 39, 34.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv (BArch), NS 30/2 Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. Nbg. Dok. PS-167, 9-10.

43. Bovendien stelt de rijksmaarschalk personeel en treinen van de *Luftwaffe* ter beschikking om het transport van Frankrijk naar Duitsland te verzekeren en te beveiligen¹⁰⁸. Niet veel later volgt een bevel van Hitler die de door Göring uitgewerkte regeling bevestigt¹⁰⁹.

44. Vanaf 17 juli 1940 begint ERR daarnaast zijn activiteiten in België¹¹⁰. Ze oefent er dezelfde bevoegdheden uit als in Frankrijk, namelijk de confiscatie van de waardevolle werken en het transport ervan naar Duitsland. De ERR werkt in België voor de uitvoering van het roofbeleid bovendien nauw samen met de SIPO-SD¹¹¹.

45. In 1942 worden de bevoegdheden van de ERR verder uitgebreid. Hitler beveelt de ERR om de leegstaande woningen van joden die gevlucht, dan wel gedeporteerd zijn systematisch leeg te halen (de *Möbelaktion*)¹¹². Vanaf 1942 worden er dus zo veel mogelijk huisraad, meubelen, kledij, huishoudapparaten etc. uit de woningen geroofd¹¹³. De bevoegdheid voor het uitvoeren van de *Möbelaktion* wordt door de ERR gedelegeerd aan de *Dienststelle Westen* die binnen het *Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete* opgericht is¹¹⁴. Een belangrijke uitzondering hierop is dat alle bevoegdheden met betrekking tot waardevol cultureel erfgoed niet uithanden gegeven worden¹¹⁵. Andere kunstvoorwerpen die dus niet als cultureel erfgoed kunnen beschouwd worden, vallen wel binnen de bevoegdheid van de *Dienststelle Westen* en worden onder meer ten behoeve van het Duitse Rijk verkocht¹¹⁶. De *Möbelaktion* wordt gelijktijdig in Nederland, België en Frankrijk uitgebouwd en zorgt voor enorm veel schade.

46. Wat niet vergeten mag worden, is dat naast de activiteiten van de ERR en de andere rooforganisaties, ook dwangverkopen plaatsvinden¹¹⁷. Het gaat bijvoorbeeld om personen die enkel het land mogen verlaten als ze hun waardevolle goederen, cultuuroederen inclusief, aan

¹⁰⁸ *Ibid.*; A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 82.

¹⁰⁹ Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv (BArch), NS 30/2 Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. Nbg. Dok. PS-167, 11-12.

¹¹⁰ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, <https://www.combuysse.fgov.be/nl/studiecommissie-joodse-goederen>, 42.

¹¹¹ J. LUST, "The spoils of war removed from Belgium during World War II", in E. SIMPSON (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, inc. 1997, (58) 58-59.

¹¹² Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv (BArch), NS 30/1 Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. 138.42 g; J. PEZECHKIAN, "La Möbelaktion en Belgique", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2002, (153) 153-154.

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ Het lijkt vreemd om dit aan het ministerie voor de bezette Oostgebieden toe te wijzen, maar deze keuze werd gemaakt omdat die ook onder leiding van Alfred Rosenberg stond tijdens de oorlog.

¹¹⁵ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/05_2_1-2_10.pdf, 119 en 123.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, *supra* vn. 20, 156-172.

de Duitse overheden afstaan, soms tegen een spotprijs en soms zelfs zonder vergoeding¹¹⁸. Daarnaast wordt een heel aantal mensen door de vervolgingsdruk tot verkoop gedwongen om de taksen die verbonden zijn aan het emigreren te kunnen betalen, om de vlucht überhaupt te kunnen betalen en om een nieuw leven te kunnen starten in een ander land¹¹⁹. Deze transacties worden niet alleen met de Duitse diensten gesloten, ook kunsthandelaars kopen goederen en kunnen ze vervolgens doorverkopen, waardoor de kunst op de markt begint te circuleren¹²⁰.

III. HET LOT VAN DE GOEDEREN

47. Vrij algemeen kunnen een aantal categorieën lotsbestemmingen onderscheiden worden. Ten eerste zijn er werken die in privéverzamelingen van Nazileiders terecht komen. Görings bevel van 5 november 1940 voorziet bijvoorbeeld dat voor de ERR-werken de eerste keuze aan de *Führer* toebehoort, het zogenaamde *Führervorbehalt*¹²¹. Daarna voorziet Göring voor zichzelf de mogelijkheid om als tweede de werken te kiezen die hem het meest bevallen¹²². Vaak worden deze werken in grote depots bewaard tot de oorlog beëindigd zou kunnen worden. Een aantal van de bekendste depots zijn onder andere Schloss Neuschwanstein, Schloss Kogl, de zoutmijnen van Altaussee en het Jeu de Paume¹²³. Ten tweede wordt een deel van de werken voorbestemd om in de Duitse musea tentoon gesteld te worden na de oorlog¹²⁴. Ook deze worden in de Duitse opslagplaatsen bewaard. Zo voorziet het bevel van Göring voor de ERR-werken bijvoorbeeld dat nadat de *Führer* en hijzelf hebben gekozen, de *Hohe Schule* en de Duitse musea kunst voor hun collecties mogen uitkiezen¹²⁵. Andere werken, *entartete Kunst* of minder waardevolle werken, worden massaal geveild of vernield¹²⁶.

48. De omvang van de schade die door het nauwgezette Duitse roofbeleid wordt veroorzaakt, is enorm. Tot op vandaag is de roofkunst verspreid over musea en private eigenaars. Daarnaast blijft een groot deel werken vermist. Musea en cultuurinstellingen moeten

¹¹⁸ *Ibid.*, 156-163.

¹¹⁹ *Ibid.*, 163-172.

¹²⁰ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/05_2_1-2_10.pdf, 132-133.

¹²¹ Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv (BArch), NS 30/2 Einsatztab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. Nbg. Dok. PS-167, 8.

¹²² *Ibid.*

¹²³ G. SELS, “Kunst voor das Reich: het wedervaren van kunst in onze musea”, *Openbaar kunstbezit in Vlaanderen* 2017, (1) 4.

¹²⁴ R. VAN DOORSLAER, “de spoliatie en restitutie van de joodse bezittingen in België en het onderzoek van de studiec commissie”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2002, (81) 88.

¹²⁵ Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv (BArch), NS 30/2 Einsatztab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. Nbg. Dok. PS-167, 8-9.

¹²⁶ O. PETERS, “The attack on art”, *Apollo* 2014, (130) 132.; J. MULLERY, “Fulfilling the Washington Principles: a proposal for arbitration panels to resolve holocaust-era art claims”, *Cardozo Journal of Conflict Resolution* 2010, (643) 646.

nog al te vaak vaststellen dat de herkomst van de werken in hun collectie niet sluitend kan worden vastgesteld. Bovendien heeft de ondertussen verstreken tijd de verdere verspreiding in de hand gewerkt.

DEEL III: INTERNATIONALE REACTIES OP HET ROOFBELEID

49. Dit deel bekijkt de internationale reacties op het Duitse roofbeleid om zo de huidige stand van zaken vast te stellen. Daarvoor wordt een opsplitsing gemaakt tussen initiatieven die tijdens de oorlog, in de naoorlogse periode en in de hedendaagse tijd genomen worden. Deze drie categorieën zullen als volgt worden afgebakend. De Tweede Wereldoorlog wordt voor het doel van dit onderzoek gesitueerd tussen 1933 en de bevrijding in 1945. De tijdsperiode die daarop volgt tot midden jaren '90 wordt beschouwd als de naoorlogse periode. Alles wat daarop volgt wordt binnen de hedendaagse tijd geplaatst.

50. De grens tussen de naoorlogse en de huidige periode wordt om een aantal redenen precies in het midden van de jaren '90 getrokken. De val van de Berlijnse muur in 1989 en de daarop volgende Duitse hereniging, het einde van de Koude Oorlog, de Russische onthullingen, het openstellen van enkele belangrijke archieven en enkele werken van journalisten en historici zorgen er namelijk voor dat het thema in het midden van de jaren '90 terug op tafel wordt gelegd¹²⁷. Het betekent dan ook de start van een nieuwe golf internationale en nationale maatregelen.

I. INTERNATIONALE REACTIE OP DE KUNSTDRAINAGE TIJDENS DE TWEDE WERELDOORLOG

51. Vanaf het moment dat de kunstdrainage in het oog springt bij de geallieerden, ondernemen ze pogingen om het beleid tegen te gaan. De Haagse conventie van 1907 die staten verbiedt om cultuur- en kunstvoorwerpen in oorlogstijd te roven of te vernielen is op dat moment namelijk al in werking¹²⁸. Het Duitse roofbeleid is dus strijdig met het volkenrecht. Ook België heeft het verdrag op 8 augustus 1910 geratificeerd¹²⁹.

52. Een eerste belangrijke stap in de strijd tegen het roofbeleid is de *Inter-Allied Declaration Against Acts of Dispossession Committed in Territories Under Enemy Occupation or Control (London Declaration)* van 5 januari 1943. In deze verklaring stellen de 17 deelnemende staten en het *Comité national français* het volgende:

¹²⁷ B. DEMARSIN, "Terezin", *supra* vn. 27, 121-125; B. DEMARSIN, "Het joodse restitutievraagstuk", in J. TOLLEBEEK en E. VAN ASSCHE (eds.), *Ravage. Kunst en cultuur in tijden van conflict*, Brussel, Mercatorfonds, 2014, (205) 205.

¹²⁸ Art. 46 io. 56 convention respecting the laws and customs of war on land and its annex: Regulations concerning the laws and customs of war on land, Den Haag van 18 oktober 1907, https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/385ec082b509e76c41256739003e636d/1d1726425f6955aec125641e0038bfd_6.

¹²⁹ Lijst van deelnemende staten via <https://ihl-databases.icrc.org>; Verdrag nopens de wetten en de gebruiken van oorlog te land van 18 oktober 1907, *BS* 6 november 1910, 6644.

The Governments of the Union of South Africa; the United States of America; Australia; Belgium; Canada; China; the Czechoslovak Republic; the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland; Greece, India, Luxembourg; the Netherlands; New Zealand; Norway; Poland; the Union of Soviet Socialist Republics; Yugoslavia; and the French National Committee:

Hereby issue a formal warning to all concerned, and in particular to persons in neutral countries, that they intend to do their utmost to defeat the methods of dispossession practised by the Governments with which they are at war against the counties and peoples who have been so wantonly assaulted and despoiled.

Accordingly, the Governments making this Declaration and the French National Committee reserve all their rights to declare invalid any transfers of, or dealings with, property, rights and interests of any description whatsoever which are, or have been, situated in the territories which have come under the occupation or control, direct or indirect of the Governments with which they are at war, or which belong, or have belonged to persons (including juridical persons) resident in such territories, This warning applies whether such transfers or dealings have taken the form of open looting or plunder, or of transactions apparently legal in form, even when they purport to be voluntarily effected.

The Governments making this Declaration and the French National Committee solemnly record their solidarity in this matter. [Eigen onderlijning]¹³⁰

53. De verklaring benadrukt dat staten zich het recht voorbehouden om transacties, in welke vorm dan ook, nietig te verklaren opdat de eigendomsrechten van de getroffenen gewaarborgd zouden kunnen worden¹³¹. De onderhandelingen over dit deel van de verklaring lopen echter niet van een leien dakje. De bezette landen, onder leiding van de Belgische regering, willen er namelijk een meer verregaande verplichting aan koppelen om elkaar bij te staan in het restitutieproces en dit voor alle ondertekenende landen¹³². Het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten en de USSR willen echter geen dergelijke verplichting op zich nemen; zij willen vrij spel bij het uitwerken van hun eigen naoorlogs beleid zonder vast te hangen aan verplichtingen ten aanzien van andere landen¹³³. Aangezien de uiteindelijke tekst enkel

¹³⁰ Richmond, The National Archives, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906-1966: Allied Administrative Affairs, FO 371/36363/1, 4; Inter-allied declaration against acts of dispossession committed in territories under enemy occupation or control, Londen van 5 januari 1943, <https://wetten.overheid.nl/BWBV0006306/1943-01-05>.

¹³¹ Note 3 en 4 Inter-allied declaration against acts of dispossession committed in territories under enemy occupation or control, London van 5 januari 1943, geraadpleegd via Richmond, The National Archives, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906-1966: Allied Administrative Affairs, FO 371/36363/1, 3-4; K. A. FALCONOR, "When honor will not suffice: the need for a legally binding international agreement regarding ownership of Nazi-looted art", *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law* 2000, (383) 386.

¹³² M. J. KURTZ, "The end of the war and the occupation of Germany 1944-52. Laws and conventions enacted to counter German appropriations: The Allied Control Council" in E. SIMPSON (ed.), *Spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, inc., 1997, (112) 113.

¹³³ *Ibid.*

benadrukt dat de staten solidair zullen optreden in de naoorlogse periode en dus geen verplichtingen bevat, zijn het de laatstvermelde drie landen die aan het langste eind trekken¹³⁴.

54. Verder wordt door de verklaring een commissie in het leven geroepen¹³⁵. Ook hierover wordt er lang gediscussieerd. De Britten en de Sovjets zorgen er namelijk voor dat de opdracht van de Commissie zo beperkt mogelijk blijft¹³⁶. In tegenstelling tot het oorspronkelijke voorstel om een commissie in het leven te roepen die aan *factfinding* moet doen en aanbevelingen kan geven over de implementatie van de verklaring, is de uiteindelijk opgerichte Commissie een louter studieorgaan¹³⁷. Ze moet enerzijds onderzoeken of er voldoende nationale wetgeving op het vlak van de aangegane verbintenissen aangenomen wordt door de deelnemende staten en anderzijds moet ze het toepassingsgebied van deze wetten nagaan¹³⁸. Daarnaast moet de Commissie tijdens haar werkingsjaren onderzoek voeren naar de verschillende manieren waarop Duitsland tewerk gaat om onder andere het eigendomsrecht over de gestolen werken te verkrijgen¹³⁹.

55. De *London Declaration* wordt aanvankelijk door veel staten geïmplementeerd door wetgeving op te stellen die in overeenstemming met de *London Declaration* een nietigheidsgrond voorziet, maar de toepassing van deze wetgeving is tot nul afgezwakt door de strenge voorwaarden en termijnen die eraan verbonden worden¹⁴⁰. Een van de grootste zwaktes

¹³⁴ Richmond, The National Archives, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906-1966: Allied Administrative Affairs, FO 371/36363/1, 3; Inter-Geallieerde verklaring tot het tegengaan van onteigeningsmaatregelen in gebieden onder vijandelijke bezetting of controle, Londen van 5 januari 1943, <https://wetten.overheid.nl/BWBV0006306/1943-01-05>.

¹³⁵ Note 6 Inter-allied declaration against acts of dispossession committed in territories under enemy occupation or control, London van 5 januari 1943, geraadpleegd via Richmond, The National Archives, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906-1966: Allied Administrative Affairs, FO 371/36363/1, 4.

¹³⁶ M. J. KURTZ, "The end of the war and the occupation of Germany 1944-52. Laws and conventions enacted to counter German appropriations: The Allied Control Council" in E. SIMPSON (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Inc., 1997, (112) 113.

¹³⁷ *Ibid.*

¹³⁸ Note 6 Inter-allied declaration against acts of dispossession committed in territories under enemy occupation or control, London van 5 januari 1943, geraadpleegd via Richmond, The National Archives, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906-1966: Allied Administrative Affairs, FO 371/36363/1, 4.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ L. V. PROTT, "Principles for the resolution of disputes concerning cultural heritage displaced during the Second World War", in E. SIMPSON (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Inc., 1997, (225) 226; K.A. FALCONOR, "When honor will not suffice: the need for a legally binding international agreement regarding ownership of Nazi-looted art", *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law* 2000, (383) 386-387; E. CAMPFENS, "Sources of inspiration: old and new rules for looted art" in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (13) 20.

van de verklaring is daarenboven dat ze geen implementatiebepalingen bevat¹⁴¹. Elk van de ondertekenende landen moet dus voor zichzelf uitmaken hoe ze de verklaring zullen omzetten, wat ervoor zorgt dat de naoorlogse periode gekenmerkt wordt door uiteenlopende regelingen.

56. Een volgend initiatief wordt naar voren geschoven tijdens de *United Nations Monetary and Financial Conference* van 1944¹⁴². In het eindrapport worden namelijk een aantal aanbevelingen gericht aan de aanwezige overheden¹⁴³. Waar de *London Declaration* de inwoners van neutrale staten waarschuwt, roept het eindrapport de vertegenwoordigde staten op om zich naar de overheden van die neutrale staten te richten. De neutrale staten moeten enerzijds aangemoedigd worden om alle nodige maatregelen te nemen tegen de verdere verspreiding van geroofde goederen binnen hun jurisdictie en anderzijds om de aanwezige oorlogsbuit te identificeren en te beheren tot de oorlog beëindigd kan worden¹⁴⁴. De Duitse overheden sluizen tijdens de oorlog namelijk vaak gestolen goederen naar neutraal terrein door, om ze daar te verbergen tot ze de Tweede Wereldoorlog zouden winnen¹⁴⁵.

57. Deze verklaringen maken duidelijk dat de deelnemende staten zich verzetten tegen het roofbeleid en dat ze hun *best efforts* in de strijd ertegen zullen aanwenden. Ze deinzen er evenwel voor terug om bindende verplichtingen ten aanzien van elkaar op zich te nemen¹⁴⁶. Dit gebrek aan verplichtingen ten opzichte van elkaar en het tekort aan implementatierichtlijnen wordt in de literatuur als een zwakte van de instrumenten aanzien¹⁴⁷.

¹⁴¹ M. J. KURTZ, “The end of the war and the occupation of Germany 1944-52. Laws and conventions enacted to counter German appropriations: The Allied Control Council” in E. SIMPSON (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Inc., 1997, (112) 113.

¹⁴² The United Nations Monetary and Financial Conference van 1 tot 22 juli 1944 in Bretton Woods, New Hampshire was één van de belangrijkste internationale conferenties voor het bepalen van de financiële herstel van Europa na de Tweede Wereldoorlog.

¹⁴³ Lijst van de aanwezige overheden: <https://www.lootedartcommission.com/bretton-woods>.

¹⁴⁴ VI, 2, a-b, final act United Nations monetary and financial conference van 22 juli 1944, <https://www.lootedartcommission.com/bretton-woods>. [geen link naar officiële publicatie voorhanden]

¹⁴⁵ VI, eerste overweging, *ibid*.

¹⁴⁶ M. J. KURTZ, “The end of the war and the occupation of Germany 1944-52. Laws and conventions enacted to counter German appropriations: The Allied Control Council” in E. SIMPSON (ed.), *The spoils of war World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Inc., 1997, (112) 113.

¹⁴⁷ *Ibid.*; E. CAMPFENS, “Sources of inspiration: old and new rules for looted art” in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (13) 18.

II. INTERNATIONALE REACTIES IN DE NAOORLOGSE PERIODE

1. RESITUTTIE UIT DE VIER MILITAIRE BEZETTINGSZONES

58. Reeds voor het einde van de oorlog hebben de geallieerden beslist om Duistland, Berlijn en Oostenrijk na de oorlog in sectoren onder militair bewind te verdelen. Aanvankelijk zouden er drie zones opgericht worden: een Britse, een Amerikaanse en een Sovjet zone. Uiteindelijk wordt nog een vierde Franse sector aan dat oorspronkelijk plan toegevoegd. Het zijn deze sectoren die na de oorlog de verantwoordelijkheid voor zowel *innere* (restitutie binnen Duitsland) als *äußere* (restitutie buiten Duitsland) *Restitution* op zich nemen¹⁴⁸.

59. Kunstlokalisatie is één van de taken waarvoor de zones instaan. De bekendste instantie die zich hierop focust, is het in 1943 opgerichte *Monuments, Fine Arts and Archives program* (MFAA). De *Monuments Men* die dit programma uitvoeren, zorgen tijdens de oorlog als deel van het geallieerde leger voor de bescherming van monumenten tijdens de gevechten¹⁴⁹. Daarenboven verzamelen ze sinds de oprichting van het programma bewijzen van het Duitse roofbeleid en staan ze in voor de opsporing van de geroofde werken¹⁵⁰. De belangrijkste lokalisaties zijn bovendien aan de MFAA toe te schrijven. Zo ontdekken ze de kunstschaten in *Schloss Neuschwanstein* en de zoutmijnen van Altaussee, waar onder meer het Brugse ‘Madonna met Kind’ van Michelangelo en het Gentse ‘Lam Gods’ van de gebroeders Van Eyck opgeborgen liggen¹⁵¹. In elk van de sectoren worden dergelijke Duitse opslagplaatsen gevonden waar roofkunst en door het Duitse regime aangekochte kunst onder één dak verzameld zijn¹⁵². In enkele van de depots bevinden zich ook werken uit Duitse musea die er ter bescherming tegen mogelijke bominslagen zijn bewaard¹⁵³. Een eerste beslissing die genomen wordt, is om per sector *Collecting Points* op te richten waar de gevonden kunst verzameld wordt¹⁵⁴. Het *Central Collecting Point Munich* in de Amerikaanse zone is daarvan veruit de grootste en belangrijkste verzamelplaats in de naoorlogse periode¹⁵⁵.

¹⁴⁸ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 82.

¹⁴⁹ L. H. NICHOLAS, *The rape of Europa*, *supra* vn. 38, 274.

¹⁵⁰ *Ibid.*; G. AALDERS, *Berooid*, *supra* vn. 45, 228.

¹⁵¹ L. H. NICHOLAS, *The rape of Europa*, *supra* vn. 38, 346-347.

¹⁵² G. AALDERS, *Berooid*, *supra* vn. 45, 225.

¹⁵³ *Ibid.*

¹⁵⁴ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, *supra* vn. 20, 44.

¹⁵⁵ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/06_3_1-3_13.pdf, 241; G. AALDERS, *Berooid*, *supra* vn. 45, 225.

60. De geallieerden zijn aanvankelijk van plan om een gezamenlijk restitutiebeleid uit te werken, maar de meningsverschillen blijken te groot om een uniform beleid te kunnen realiseren¹⁵⁶. Voor de *äußere Restitution* werken de zonale *Collecting Points* samen met nationaal afgevaardigde delegaties om de werken naar de staat van oorsprong te laten terugkeren¹⁵⁷. Die staten moeten er vervolgens voor zorgen dat de werken gerestitueerd worden aan de rechtmatige eigenaars¹⁵⁸. Nationale restitutiewetgeving staat hierdoor centraal in de naoorlogse periode¹⁵⁹. Ook ten aanzien van de *innere Restitution* kan geen akkoord bereikt worden. Bijgevolg heeft elke sector zijn eigen restitutiewetgeving¹⁶⁰. De Amerikaanse sector werkt op basis van de *Military Government Law 59*, de Britse aan de hand van hun eigen *Military Government Law 59* en de Franse op grond van *Ordonnance 120*¹⁶¹. Voor de Sovjet sector is restitutie daarentegen geen prioriteit¹⁶². Een groot deel van de werken die ze aantreffen, wordt als schadevergoeding voor de geleden culturele verliezen naar de Sovjet-Unie getransporteerd. Het bestaan van de trofeekunst wordt echter tot in de jaren '90 ontkend¹⁶³. Pas aan het einde van de Koude Oorlog wordt de trofeekunst officieel bevestigd en identificeren academische en journalistieke publicaties een deel van de werken die achter het IJzeren Gordijn zijn verdwenen¹⁶⁴.

¹⁵⁶ M. J. KURTZ, "The end of the war and the occupation of Germany 1944-52. Laws and conventions enacted to counter German appropriations: The Allied Control Council" in E. SIMPSON (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Inc., 1997, (112) 114-115; T. I. OOST, "Restitution policies on Nazi-looted art in the Netherlands and the United Kingdom: a change from a legal to a moral paradigm?", *International Journal of Cultural Property* 2018, (139) 147.

¹⁵⁷ Voor België werd de DER belast met de taak van de Belgische kunstrepatriatie, voor Nederland was het de SNK en voor Frankrijk de CRA.

¹⁵⁸ E. CAMPFENS, "Sources of inspiration: old and new rules for looted art" in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (13) 17-18.

¹⁵⁹ T. I. OOST, "Restitution policies on Nazi-looted art in the Netherlands and the United Kingdom: a change from a legal to a moral paradigm?", *International Journal of Cultural Property* 2018, (139) 147.

¹⁶⁰ E. CAMPFENS, "Sources of inspiration: old and new rules for looted art" in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (13) 19.

¹⁶¹ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 82-83.

¹⁶² Een uitzondering is de restitutie aan de DDR in de jaren '50. (G. AALDERS, *Berooid*, *supra* vn. 45, 231.)

¹⁶³ Zie V. KOULICHOV, "The history of the Soviet repositories and their contents", in E. SIMPSON (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Inc., 1997, 171-174.

¹⁶⁴ K. AKINSHA en G. KOZLOV, "The discovery of the secret repositories", in E. SIMPSON (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Inc., 1997, (162) 163.

2. DE PARADIGMA SHIFT VAN HERSTEL NAAR PREVENTIE

61. Vanaf de jaren '50 is een opvattingsverandering op internationaal vlak merkbaar. Restitutie en rechtsherstel maken plaats voor preventie¹⁶⁵. De instrumenten uit deze periode, de jaren '50 tot midden van de jaren '90, zijn geïnspireerd op de gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog, maar richten hun blik op de toekomst.

62. Ten eerste moet het 'Haags verdrag van 1954 voor de bescherming van cultuurgoederen in oorlogstijd' vermeld worden¹⁶⁶. Dit verdrag is een directe reactie op de schade die de Tweede Wereldoorlog veroorzaakt heeft¹⁶⁷. Opmerkelijk is dat dit het eerste internationale instrument is dat zich exclusief toelegt op de bescherming van cultureel erfgoed in oorlogssituaties¹⁶⁸. België is één van de ondertekenende staten op 14 mei 1954 en ratificeert het verdrag op 16 september 1960¹⁶⁹.

63. Het verdrag legt aan de ondertekenende staten verplichtingen op in oorlogs-, maar ook in vreedstijd. Art. 3 van het verdrag bepaalt namelijk dat staten in vreedstijd de nodige maatregelen moeten nemen om de bescherming van het cultureel erfgoed te organiseren. De belangrijkste verplichting wordt in art. 4 opgenomen. Staten worden daarin verplicht om het cultureel erfgoed in oorlogstijd te respecteren, wat betekent dat ze de nodige maatregelen moeten nemen teneinde diefstal, plundering, ontvreemding en vandalisme te verbieden, te voorkomen en er wanneer nodig een eind aan te maken. Op hetzelfde moment wordt een protocol aan het verdrag toegevoegd die zich toespitst op kunst in bezette gebieden¹⁷⁰. In 1999 wordt een tweede protocol bij het verdrag gevoegd die de verplichtingen uit het verdrag aanvult en verstrengt als reactie op de grote culturele verliezen door recente gewapende conflicten¹⁷¹.

¹⁶⁵ L. V. PROTT, "Principles for the resolution of disputes concerning cultural heritage displaced during the Second World War", in E. SIMPSON (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Inc., 1997, (225) 225.

¹⁶⁶ Hague convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict van 14 mei 1954, www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/1954-hague-convention/.

¹⁶⁷ DIRECTORATE GENERAL FOR INTERNAL POLICIES, *Cross border restitution claims of art looted in armed conflicts and wars and alternatives to court litigation*, mei 2016, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556947/IPOL_STU\(2016\)556947_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556947/IPOL_STU(2016)556947_EN.pdf), 9.

¹⁶⁸ *Ibid.*

¹⁶⁹ Verdrag inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict van 14 mei 1954, BS 16 november 1960, 8869.

¹⁷⁰ Wet 10 augustus 1960 houdende goedkeuring van de volgende internationale akten: a) Verdrag inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict, Reglement van uitvoering, Slotakte en Resoluties; b) Protocol inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict, ondertekend op 14 mei 1954, te 's-Gravenhage, BS 16 november 1960, 8868.

¹⁷¹ Tweede Protocol inzake het Verdrag van 's-Gravenhage van 1954 inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict van 26 maart 1996, BS 3 januari 2003, 4; DIRECTORATE GENERAL FOR INTERNAL POLICIES, *Cross border restitution claims of art looted in armed conflicts and*

64. In 1970 wordt in de schoot van de Unesco een volgend verdrag onderhandeld: het ‘verdrag met betrekking tot de maatregelen die moeten worden genomen om de ongeoorloofde invoer, uitvoer en overdracht van eigendom van cultuuroederen te voorkomen’¹⁷². Na de neerlegging van het derde instrument ter ratificatie door Nigeria, treedt het verdrag op 24 april 1972 in werking. Het Unesco-verdrag regelt het verbod op de illegitieme verhandeling, import en export van cultureel erfgoed en duidt welke maatregelen genomen moeten worden om dergelijke illegitieme handelingen te vermijden¹⁷³. Zo stelt art. 7 van het verdrag dat staten de nodige maatregelen moeten nemen opdat musea en andere culturele instellingen geen illegaal geëxporteerde goederen zouden verwerven. Bovendien voorziet art. 7, (b)(ii) van het verdrag een interstatelijk restitutieregeling¹⁷⁴. Er wordt evenwel geen retroactieve werking aan art. 7 van het verdrag verleend, waardoor de verplichtingen en het restitutieproces enkel gelden voor handelingen die na de inwerkingtreding van het verdrag plaatsvinden¹⁷⁵. Het belang van het verdrag blijft aanvankelijk beperkt door het geringe aantal toetredingen van de Westerse landen¹⁷⁶. Midden de jaren ’90 stijgt de internationale druk om het verdrag te ratificeren, met als gevolg dat velen onder hen toch toetreden en het belang van het verdrag aanzienlijk toeneemt^{177,178}.

65. Daarnaast heeft de Europese Unie haar eigen instrument om de teruggave van cultuuroederen die op een onrechtmatige wijze buiten het grondgebied van een lidstaat gevoerd zijn, te faciliteren¹⁷⁹. In de richtlijn van 1993 wordt een interstatelijke teruggaveprocedure uitgewerkt voor cultuuroederen die als nationaal artistiek, historisch of archeologisch bezit zijn aangemerkt en behoren tot één van de opgesomde categorieën¹⁸⁰. De richtlijn vereist ten eerste dat iedere lidstaat een centrale autoriteit opricht die onderling zullen

wars and alternatives to court litigation, mei 2016, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556947/IPOL_STU\(2016\)556947_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556947/IPOL_STU(2016)556947_EN.pdf), 10.

¹⁷² Unesco convention on the means of prohibiting and preventing the illicit import, export and transfer of ownership of cultural property van 14 november 1970, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

¹⁷³ E. CAMPFENS, “Sources of inspiration: old and new rules for looted art” in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (13) 27-28.

¹⁷⁴ *Ibid.*

¹⁷⁵ J.H. VALGAEREN, “Geroofde kunstvoorwerpen tijdens WO II. Een juridisch en historisch overzicht”, *Jura Falc.* 2005-6, afl. 4, (599) 613.

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ Wet 13 mei 2003 houdende instemming met het verdrag met betrekking tot de maatregelen die moeten worden genomen om de ongeoorloofde invoer, uitvoer en overdracht van eigendom van cultuuroederen te voorkomen, aangenomen te Parijs op 14 november 1970, *BS* 19 juni 2009, 42801.

¹⁷⁹ Richtl.Raad, nr. 93/7/EEG, 15 maart 1993 betreffende de teruggave van cultuuroederen die op onrechtmatige wijze buiten het grondgebied van een Lid-Staat zijn gebracht, *Pb.L.* 27 maart 1993, afl. 74, 75.

¹⁸⁰ Art. 1 io. 7 *ibid.*

samenwerken¹⁸¹. De lidstaat waaruit het goed verdwenen is, kan een vordering instellen bij de gerechten van de lidstaat waar het goed zich bevindt¹⁸². Art. 7 van de richtlijn preciseert dat een vordering kan worden ingesteld tot één jaar na de datum waarop de plaats waar het cultuurogoed zich bevindt en de identiteit van de bezitter of de houder van dat goed ter kennis van de verzoekende lidstaat zijn gekomen. De vordering verjaart in ieder geval 30 jaar en in enkele uitzonderlijke gevallen 75 jaar na de datum waarop het goed onrechtmatig is uitgevoerd¹⁸³. Aan de hand van bilaterale akkoorden kan deze termijn evenwel verlengd worden¹⁸⁴. Als de bezitter van het goed voldoet aan de *due diligence* voorwaarde, zal hem ingevolge art. 9 van de richtlijn een billijke vergoeding toegewezen worden. De richtlijn wordt aanvankelijk weinig toegepast omwille van het beperkte toepassingsgebied, de strenge termijnen en de kosten die aan een procedure worden verbonden¹⁸⁵. Dit heeft ertoe geleid dat de richtlijn op drie momenten herzien is: in 1996, 2001 en 2014¹⁸⁶. In de huidige richtlijn is de vorderingstermijn van één naar drie jaar verlengd en is het materieel toepassingsgebied uitgebreid naar alle cultuurogoederen die als nationaal artistiek, historisch of archeologisch bezit zijn aangemerkt¹⁸⁷. Ook deze richtlijn vermeldt expliciet dat ze slechts kan toegepast worden op gebeurtenissen van na de inwerkingtreding ervan¹⁸⁸.

66. Een volgende ontwikkeling is het Unidroit-verdrag inzake gestolen of onrechtmatig uitgevoerde cultuurogoederen uit 1995¹⁸⁹. Het verdrag heeft op dit moment 48 partijen. België hoort daar vooralsnog niet bij¹⁹⁰. Een groot verschil met het Unesco-verdrag en de Europese richtlijn is dat het een individueel recht voor slachtoffers om een eigen restitutieprocedure te starten voorziet¹⁹¹. De rechten van het individu treden dus op de voorgrond. Bovendien wordt restitutie in het Unidroit-verdrag als basisprincipe gehanteerd voor gestolen en illegitiem geëxporteerde cultuurogoederen¹⁹². Zowel staten als oorspronkelijke eigenaars kunnen dus op

¹⁸¹ Art. 3 io. 4 *ibid.*

¹⁸² Art. 5 *ibid.*

¹⁸³ Art. 7, 1., tweede lid *ibid.*

¹⁸⁴ *Ibid.*

¹⁸⁵ Overw. 8 Richtl.Parl.Raad, nr. 2014/60/EU, 15 mei 2014 betreffende de teruggave van cultuurogoederen die op onrechtmatige wijze buiten het grondgebied van een lidstaat zijn gebracht en houdende wijziging van Verordening (EU) nr. 1024/2012 (herschikking), *Pb.L.* 28 mei 2014, afl. 159, 1.

¹⁸⁶ Overw. 1 *ibid.*

¹⁸⁷ Art. 1 io. 8, 1. *Ibid.*

¹⁸⁸ Art. 14 *ibid.*

¹⁸⁹ Unidroit convention on stolen or illegally exported cultural objects van 24 juni 1995, www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention.

¹⁹⁰ Overzicht van de verdragsstaten: <https://www.unidroit.org/status-cp>.

¹⁹¹ Art. 3 io. 8 convention on stolen or illegally exported cultural objects van 24 juni 1995, www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention.

¹⁹² Art. 3 io. 4 *ibid.*

grond van art. 3 van het verdrag restitutie van gestolen goederen eisen. Art. 3, (3) van het verdrag vereist evenwel dat de vordering binnen drie jaar na het ontdekken van de locatie van het goed en de identiteit van de huidige bezitter en in ieder geval binnen 50 jaar na de diefstal wordt ingesteld. Voor goederen uit publieke verzamelingen en van religieuze instellingen geldt enkel de drie-jaar regeling¹⁹³. Staten kunnen evenwel ook daarvoor een vervaltermijn van 75 jaar of langer voorzien¹⁹⁴. Het verdrag voorziet verder een vergoeding voor bezitters te goeder trouw¹⁹⁵. Deze moeten, rekening houdende met alle omstandigheden van de aankoop, kunnen aantonen dat ze voldoen aan de *due diligence* vereiste uit art. 4 van het verdrag¹⁹⁶. Net zoals het Unesco-verdrag is het Unidroit-verdrag enkel van toepassing op werken die gestolen of illegaal geëxporteerd worden na de inwerkingtreding ervan¹⁹⁷. Het vermeldt echter expliciet dat het verdrag geenszins het recht beperkt om op een andere grond *claims* in te dienen voor werken die voor de inwerkingtreding gestolen of illegitiem geëxporteerd zijn¹⁹⁸.

67. Uit deze instrumenten blijkt duidelijk dat er een internationaal draagvlak is voor bindende initiatieven om adequaat te kunnen reageren op toekomstige conflictsituaties. Het gebrek aan retroactieve werking leidt er evenwel toe dat de bovenstaande verdragen en richtlijn niet toegepast kunnen worden op zaken betreffende roofkunst uit de Tweede Wereldoorlog.

III. HUIDIGE REACTIES

68. Bij de behandeling van de huidige initiatieven wordt een opsplitsing gemaakt tussen enerzijds internationale en anderzijds regionale instrumenten.

1. INTERNATIONAAL NIVEAU

69. Vanaf het midden van de jaren '90 is er een vernieuwde verantwoordelijkheidszin bij verschillende staten voelbaar. Zowel op nationaal als op internationaal vlak worden commissies opgericht en conferenties gehouden die niet gericht zijn op het voorkomen van en reageren op nieuwe cultuurdrainages, maar die aandacht besteden aan de reeds geleden verliezen. De initiatieven blijven niet beperkt tot de cultuursector. Het gehele roofbeleid van de Nazi's wordt opnieuw onder de loep genomen¹⁹⁹. Zo wordt naar aanleiding van de onthullingen over Nazi-goud in 1997, de *London Nazi Gold Conference* gehouden. Daar wordt na 50 jaar naar een

¹⁹³ Art. 3, (4) *ibid.*

¹⁹⁴ *Ibid.*

¹⁹⁵ Art. 4 *ibid.*

¹⁹⁶ *Ibid.*

¹⁹⁷ Art. 10 *ibid.*

¹⁹⁸ Art. 10, (3) *ibid.*

¹⁹⁹ B. DEMARSIN, "Terezin", *supra* vn. 27, 125.

internationale aanpak gezocht voor het geroofde, maar niet gerestitueerde goud uit de Tweede Wereldoorlog²⁰⁰.

70. Het belangrijkste internationale initiatief voor de ontwikkeling van een beleid voor roofkunst is de *Washington Conference on Nazi Looted Assets* en de daar opgestelde *Washington Principles on Nazi-Confiscated Art*²⁰¹. In december 1998 besluiten vertegenwoordigers van 44 staten om in Washington D.C. te onderhandelen over de basisprincipes van en de richtlijnen voor een geschikt restitutiebeleid. Aan het einde van de conferentie worden 11 beginselen naar voren geschoven. Deze beginselen kunnen in drie grote pijlers worden opgedeeld. Ze zijn ten eerste gericht op de identificatie van roofkunst, ten tweede op de identificatie van de vooroorlogse eigenaars en de begeleiding van deze personen op hun zoektocht en ten derde op het voorzien van rechtvaardige en billijke oplossingen voor eigendomsgeschillen²⁰².

71. Meer bepaald, wordt ten eerste nadruk gelegd op de noodzaak om kunst die tijdens de oorlog door de Nazi's gestolen wordt en nog niet gerestitueerd is, te identificeren (*Principle 1*). Ten tweede wordt een oproep gelanceerd om de archieven en registers open te stellen voor onderzoekers (*Principle 2*). Daarenboven zouden de deelnemende overheden ten derde middelen moeten vrijmaken om de identificatie te faciliteren (*Principle 3*). Ten vierde halen de partijen aan dat de dubbelzinnigheden die het tijdsverloop veroorzaakt heeft en de omstandigheden waarbinnen de kunstroof zich afgespeeld heeft, mee in rekening moeten worden genomen bij de behandeling van *claims* (*Principle 4*). Ten vijfde moeten de overheden het nodige doen om de werken die als roofkunst geïdentificeerd zijn te publiceren, zodat de oorspronkelijke eigenaars gelokaliseerd zouden kunnen worden (*Principle 5*). Ten zesde en daarbij aansluitend moeten die werken in een centraal register opgenomen worden (*Principle 6*). Ten zevende zouden de partijen de slachtoffers en hun afstammelingen moeten aanmoedigen om hun *claims* te laten gelden (*Principle 7*). Ten achtste vereisen de beginselen een actieve houding van de overheden (*Principle 8*). Ze moeten de nodige inspanningen leveren om rechtvaardige en faire oplossingen te voorzien voor als roofkunst gekwalificeerde werken waarvan de oorspronkelijke eigenaar of zijn rechthebbenden bekend zijn (*Principle 8*). Wat deze oplossingen inhouden moet geval per geval bekeken worden (*Principle 8*). Ook indien de

²⁰⁰ *Ibid.*, 129.

²⁰¹ Washington conference principles on Nazi-confiscated art van 3 december 1998, <https://www.state.gov/washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art/>.

²⁰² B. DEMARSIN, "Terezin", *supra* vn. 27, 137; B. DEMARSIN, "De kunstschat van de kluizenaar: onverwerkt oorlogsverleden", *RW* 2013-14, 842; E. CAMPFENS, "Sources of inspiration: old and new rules for looted art" in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (13) 38.

oorspronkelijke eigenaars niet geïdentificeerd kunnen worden, moet de overheid ten negende zoeken naar een rechtvaardige en billijke oplossing (*Principle 9*). Daarnaast stellen de *principles* ten tiende dat bevoegde commissies en andere organisaties inzake roofkunst uit de Tweede Wereldoorlog gebalanceerd moeten worden samengesteld (*Principle 10*). Ten laatste worden de staten aangemoedigd om nationale procedures uit te werken zodat deze niet bindende beginselen geïmplementeerd kunnen worden, in het bijzonder in zoverre ze verband houden met alternatieve geschilbeslechtsmechanismen (*Principle 11*).

72. In uitvoering van de beginselen hebben een aantal van de ondertekenende staten nieuwe initiatieven genomen om tegemoet te komen aan de moeilijkheden die met roofkunst gepaard gaan²⁰³. Op enkele van die landen wordt in het volgende deel dieper ingegaan. Toch blijken de beginselen niet in alle deelnemende staten geïmplementeerd²⁰⁴. Er moet echter op gewezen worden dat ze, als *soft law* instrument, niet bindend zijn. Er rust dus enkel een morele verplichting op staten om ze in de nationale rechtsorde toe te passen²⁰⁵. Bovendien zijn private actoren *a fortiori* niet gebonden door de beginselen²⁰⁶.

73. Geïnspireerd door de Washington conferentie en haar beginselen besluiten een aantal staten in de navolgende jaren samen enkele nieuwe initiatieven uit te werken die de *Washington Principles* kunnen aanvullen. Een voorbeeld hiervan is het *Vilnius Forum on Holocaust looted cultural assets* dat als opvolgvergadering voor de *Washington Principles* en resolutie 1205 van de Raad van Europa²⁰⁷ georganiseerd wordt²⁰⁸. De 38 aanwezige staten²⁰⁹ laten in 2000 op het forum weten dat ze nog steeds achter de *Washington Principles* en de resolutie staan en wijzen daarbij meermaals op de morele verplichtingen om effectief over te gaan tot de implementatie van de beginselen in de nationale wetgeving²¹⁰. Een tweede voorbeeld is de *Terezin Declaration on Nazi-confiscated and Looted Art* die tijdens de *Holocaust Era Assets Conference* op 30 juni

²⁰³ B. DEMARSIN, “Terezin”, *supra* vn. 27, 139 en 170-181.

²⁰⁴ *Ibid.*, 167-170; S. CASONE, “It’s been 20 years since the creation of the ‘Washington Principles’ to return Nazi-looted art. But how effective have they been?” *Artnet news* 2018, <https://news.artnet.com/art-world/washington-principles-nazi-looted-art-agreement-turns-20-1403614>.

²⁰⁵ B. DEMARSIN, “Terezin”, *supra* vn. 27, 140.

²⁰⁶ B. DEMARSIN, “De kunstschat van de kluisenaar: onverwerkt oorlogsverleden”, *RW* 2013-14, 842.

²⁰⁷ *Infra* 33, nr. 74.

²⁰⁸ Vilnius forum declaration van 5 oktober 2000, www.lootedartcommission.com/vilnius-forum. [geen link naar officiële site beschikbaar]

²⁰⁹ Albanië, Argentinië, België, Canada, Cyprus, Denemarken, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Heilige Stoel, Hongarije, Israël, Italië, Kroatië, Letland, Litouwen, Luxemburg, Malta, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Oekraïne, Polen, Portugal, Roemenië, Russische Federatie, Slovenië, Slowakije, Spanje, Tsjechië, Turkije, Verenigd Koninkrijk, Verenigde Staten, Voormalig Joegoslavische Republiek Macedonië (Huidig: Noord-Macedonië), Zweden en Zwitserland. Bovendien was ook het Parlement van de Raad van Europa vertegenwoordigd op het forum

²¹⁰ België stuurde Daniel Dratwa naar het forum, de oprichter van het Joodse museum te Brussel.

2009 afgesloten wordt²¹¹. In tegenstelling tot het *Vilnius Forum* gaat het tijdens deze conferentie niet enkel over cultuuroederen, maar komen ook andere aspecten van de Holocaust aan bod²¹². Op vlak van roofterkunst bevestigen de 46 staten nogmaals dat ze achter de *Washington Principles* blijven staan²¹³. Daarnaast benadrukken ze het belang van herkomstonderzoek bij zowel private als publieke instellingen²¹⁴. Concluderend worden de staten aangemoedigd om via hun rechtssysteem dan wel via alternatieve methoden te voorzien in rechtvaardige en billijke oplossingen²¹⁵. Ook de Unesco is in 2009 van plan enkele beginselen over cultuuroederen die in verband met de Tweede Wereldoorlog ‘misplaatst’ zijn, op te stellen. Verder dan een ontwerpverklaring zijn ze evenwel niet geraakt, aangezien geen consensus bereikt kon worden over sommige van de beginselen²¹⁶.

2. REGIONAAL NIVEAU

74. Ook op regionaal vlak krijgt het thema een plaats op de agenda. De Raad van Europa neemt in 1999 resolutie 1205 aan, waarin benadrukt wordt dat, sinds de val van de Berlijnse muur en het IJzeren Gordijn, er nu ook naar Rusland gekeken moet worden binnen de Europese context²¹⁷. Daarnaast wijst de Raad van Europa in deze resolutie op de potentiële noodzaak om veranderingen aan de heersende wetgeving door te voeren. Meer bepaald geeft de Raad aanbevelingen over de mogelijkheid om verjaringstermijnen te verlengen of zelfs niet te laten lopen, vervreemdingsbeperkingen of vervreemdingsverboden weg te nemen, bepaalde immuniteiten in te voegen en restitutie belemmerende exportcontroles af te schaffen²¹⁸. Er wordt hier evenwel onmiddellijk bij gespecificeerd dat het nodig kan zijn om een aantal veranderingen en verduidelijkingen te voorzien op basis van de mensenrechten. Die veranderingen en verduidelijkingen zullen vooral vereist zijn in kader van het recht op veiligheid en het genot van eigendom²¹⁹. Daarenboven wijst de resolutie op drie punten

²¹¹ Terezin declaration on Nazi-confiscated and looted art van 30 juni 2009, http://holocausteraassets.eu/files/200000215-35d8ef1a36/TEREZIN_DECLARATION_FINAL.pdf.

²¹² E. CAMPFENS, “Sources of inspiration: old and new rules for looted art” in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (13) 34.

²¹³ 1. Terezin declaration on Nazi-confiscated and looted art van 30 juni 2009, http://holocausteraassets.eu/files/200000215-35d8ef1a36/TEREZIN_DECLARATION_FINAL.pdf.

²¹⁴ 2. *Ibid.*

²¹⁵ 3. *Ibid.*

²¹⁶ Unesco draft of the declaration of principles relating to cultural objects displaced in connection with the Second World War van 31 juli 2009, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183433>; E. CAMPFENS, “Sources of inspiration: old and new rules for looted art” in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?* *supra* vn. 40, (13) 36.

²¹⁷ Resolutie 1205 van de Algemene Vergadering van de Raad van Europa (5 november 1999), <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=16726&lang=en>.

²¹⁸ Art. 13 *ibid.*

²¹⁹ Art. 14 *ibid.*

waarmee rekening gehouden moet worden. Ten eerste vestigt de resolutie de aandacht op de vereiste om compensatiemogelijkheden te verstrekken aan personen die gestolen werken moeten teruggeven²²⁰. Ten tweede wordt de blik gevestigd op vaak voorkomende beslagbeperkingen die gelden voor uit buitenlandse musea geleende werken. Kunstwerken kunnen tijdens de periode waarin ze worden uitgeleend, vaak niet beslagen worden door bijvoorbeeld de inwoners van het land waaraan het werk is uitgeleend. De achterliggende reden voor dergelijke regelingen is de vrees dat musea hun werken niet langer zouden uitlenen aan elkaar en dat er zo geen grensoverschrijdende tentoonstellingen meer georganiseerd zouden kunnen worden²²¹. In 1999 oordeelt het hof van beroep in New York bijvoorbeeld dat twee uit Oostenrijk geleende werken van kunstenaar Egon Schiele²²², volgens de *anti-seizure statute*, niet beslagen kunnen worden²²³. De Raad van Europa stelt, met het oog op een efficiënter beleid, voor om een verzachting van deze beslagbeperkingen in te voeren²²⁴. Ten derde stelt de resolutie dat de mogelijkheid moet overwogen worden om na de diefstal verkregen eigendomstitels, bijvoorbeeld door een koper te goeder trouw, nietig te verklaren²²⁵. De resolutie wijst er bovendien op dat kopers onder nationaal recht een *due diligence* verplichting zou moeten opgelegd worden via de implementatie van het Unidroit-verdrag²²⁶.

75. Ook de Europese Unie laat van zich horen onder het motto “*Cross-border problems need cross-border solutions*”²²⁷. In 2003 wordt een resolutie van het Europees Parlement goedgekeurd waarin een aantal voorstellen gedaan worden om zo’n *cross-border solution* te voorzien²²⁸. Het Parlement roept de Commissie op om een studie uit te voeren over een gemeenschappelijk catalogiseringssysteem waar gegevens over roofkunst verzameld worden

²²⁰ Art. 15.1 *ibid.*

²²¹ K.A. FALCONOR, “When honor will not suffice: the need for a legally binding international agreement regarding ownership of nazi-looted art”, *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law* 2000, (383) 406.

²²² Egon Schiele (1890-1918) was een Oostenrijks expressionistische kunstschilder. Ook hij behoorde tot de Wiener sezzession.

²²³ Court of Appeals of the State of New York (VSA) 21 september 1999, *New York Supplement Reports second series* 1999, afl. 697, 538.

²²⁴ Art. 15.2 Resolutie 1205 van de algemene vergadering van de Raad van Europa (5 november 1999), <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=16726&lang=en>.

²²⁵ Art. 15.3 *ibid.*

²²⁶ Art. 17 *ibid.*

²²⁷ Verslag (Parl.) over een juridisch kader voor het vrije verkeer binnen de interne markt van goederen waarvan het eigenaarschap waarschijnlijk wordt aangevochten (2002/2114(INI)), 26 november 2003, A5-0408/2003.

²²⁸ Deze resolutie is de derde resolutie die de Europese Unie ten aanzien van het thema naar voren schuift. De twee voorgaande resoluties wijzen echter enkel op de morele restitutieplichting.

Reso.Parl. nr. 2002/2114(INI), 26 november 2003 over een juridisch kader voor het vrije verkeer binnen de interne markt van goederen waarvan het eigenaarschap waarschijnlijk wordt aangevochten, *Pb.L.* 15 april 2004, afl. 91, 500.

voor zowel private als publieke entiteiten²²⁹. Daarnaast zetten ze de Commissie ook aan om onderzoek te doen naar de ontwikkeling van gemeenschappelijke beginselen met betrekking tot de toegang tot bepaalde archieven, naar de identificatie van gemeenschappelijke principes in het eigendomsrecht (totstandkoming van eigendom, verjaring, bewijs etc.), naar de mogelijkheid om alternatieve geschilbeslechting te voorzien alsook naar de waarde van een grensoverschrijdende administratieve autoriteit die zich kan uitspreken over voorliggende eigendomsgeschillen²³⁰. Verder richten ze zich naar de lidstaten om hen aan te sporen de nodige veranderingen aan hun wetgeving door te voeren²³¹. Hoewel het Parlement in deze resolutie meermaals het belang ervan benadrukt, blijft de opvolging ervan beperkt. Een uitzondering hierop is de studie uit 2016 naar alternatieve geschilbeslechting in zake roofkunst onder de auspiciën van het Parlement²³². De vooropgestelde doelstellingen blijven verder ongerealiseerd en er worden gedurende een lange tijd geen nieuwe initiatieven genomen.

76. Pas op 17 januari 2019 wordt door het Europees Parlement een nieuwe parlementaire resolutie aangenomen²³³. Allereerst tonen de overwegingen aan dat het restitutievraagstuk ook vandaag relevant blijft door onder meer te wijzen op de omvang van vermiste werken en op het grote aantal mensen die nog steeds op zoek is²³⁴. Vervolgens wordt het gebrek aan opvolging met betrekking tot de vorige resolutie aangehaald. Het Parlement betreurt dit en benadrukt dat niet alleen het Parlement in gebreke blijft, maar dat ook de Commissie geen stappen heeft ondernomen om haar opdracht te verwezenlijken²³⁵. Verder worden de moeilijkheden, die ondervonden worden door personen die hun werken terug willen opeisen, benadrukt in de resolutie. Zo worden onder meer de problemen aangehaald die zich voordoen bij het vaststellen van de verjaringsleer, de procesregels, de verdeling van de bewijslast, de verhouding tussen *due diligence* en goede trouw etc²³⁶. Concluderend herhaalt het Parlement zijn vraag aan de Commissie voor verder onderzoek en voor het verder promoten van alternatieve geschillenbeslechting²³⁷. Sinds de aanname van deze resolutie zijn er gesprekken aan de gang

²²⁹ Art. F, 4, eerste streepje *ibid.*

²³⁰ Art. F, 4, tweede-vijfde streepje *ibid.*

²³¹ Art. F, 5 *ibid.*

²³² DIRECTORATE GENERAL FOR INTERNAL POLICIES, *Cross-border restitution claims of art looted in armed conflicts and wars and alternatives to court litigation*, mei 2016, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556947/IPOL_STU\(2016\)556947_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556947/IPOL_STU(2016)556947_EN.pdf), 77 p.

²³³ Reso.Parl. nr. 2017/2023(INI), 17 januari 2019 over grensoverschrijdende vorderingen tot restitutie van in oorlogen en gewapende conflicten buitgemaakte kunstwerken en cultuuroederen, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0037_NL.pdf.

²³⁴ F. io. G. *ibid.*

²³⁵ Art. 1 *ibid.*

²³⁶ Art. 15-35 *ibid.*

²³⁷ Art. 21 *ibid.*

om op Europees niveau in te zetten op één restitutiecommissie voor de Europese unie. Hierover is evenwel nog geen beslissing genomen.

77. Een laatste en vrij recent initiatief is de *70 years and counting: The final opportunity?* conferentie uit 2017²³⁸. Op 12 september 2017 komen enkele vertegenwoordigers uit de verschillende Europese staten met een restitutiecommissie en een aantal experts in Londen samen om een *plan of action* op te stellen. Op de conferentie worden vijf onderwerpen besproken: de ervaringen van rechtzoekenden en de bevoegde nationale instellingen, de nationale procedures, het openstellen van de archieven en het belang van toegankelijkheid en openbaarheid, private verzamelingen en ten slotte de weg voorwaarts²³⁹. Bij de bespreking van het eerste onderwerp wordt er opgeworpen dat de verschillende commissies de inconsistenties binnen hun werkwijzen op drie vlakken moeten onderzoeken namelijk de procedure, de beschikbare informatie en de gebruikte criteria voor het nemen van beslissingen over ingediende claims²⁴⁰. Daarnaast moeten de commissies nagaan of de procedures geüniformeerd kunnen worden, hoe toegang tot informatie bevorderd kan worden, of gemeenschappelijke beslissingscriteria gevonden kunnen worden en hoe ze informatie over eventuele *best practices* kunnen delen²⁴¹. Om aan deze, weliswaar niet bindende, verplichtingen te kunnen voldoen, wordt een Europees netwerk van restitutiecommissies opgericht. Het netwerk zal enerzijds informatie en *knowhow* met elkaar kunnen delen en anderzijds zullen ze gezamenlijk projecten kunnen opstarten²⁴². Ze hopen tijdens het eerste werkingsjaar een gids te publiceren met de nodige informatie over de verschillende commissies. Dat is hen ook gelukt, in de vijf reeds gepubliceerde nieuwsbrieven komen alle restitutiecommissies aan bod²⁴³.

²³⁸ *Ibid.*

²³⁹ DEPARTMENT FOR DIGITAL, CULTURE, MEDIA AND SPORT, *70 years and counting: the final opportunity? Note of proceedings*, 12 september 2017, <https://www.gov.uk/government/groups/spoliation-advisory-panel#spoliation-conference-2017---70-years-and-counting-the-final-opportunity--note-of-proceedings>.

²⁴⁰ *Ibid.*

²⁴¹ *Ibid.*

²⁴² NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Press release establishment of a Network of European Restitution Commissions*, 29 januari 2019, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/communiquvDef_eng_2019.pdf.

²⁴³ NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Newsletter*, maart 2019, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Network-Newsletter-no.1-March2019.pdf>; NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Newsletter*, juni 2019, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Network-Newsletter-no.2-June2019.pdf>; NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Newsletter*, augustus 2019, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Network-Newsletter-no.3-August2019.pdf>; NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Newsletter*, oktober 2019, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Network-Newsletter-no.4-October2019.pdf>; NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Newsletter*, januari 2020, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Network-Newsletter-no.5-January2020.pdf>.

78. Opvallend is dat voor deze instrumenten die zich naar het verleden richten, geen internationaal draagvlak gevonden wordt om bindende regels op te stellen. Bijgevolg wordt er teruggevallen op *soft law* instrumenten die morele verplichtingen in hoofde van de verschillende deelnemende staten creëren.

IV. TUSSENTIJDSE CONCLUSIE

79. Concluderend kan de internationale stand van zaken als volgt worden samengevat. Reeds tijdens de oorlog volgen de eerste reacties op het Duitse roofbeleid. Staten tonen daarbij hun intentie om solidair hun *best efforts* aan te wenden tegen roofkunst, het concrete beleid zal evenwel land per land georganiseerd worden. Bijgevolg neemt nationale restitutiewetgeving in de eerste naoorlogse jaren de centrale positie in. Door het afzwakken van de toepassing van deze wetgeving, wordt de rechtsherstelprioriteit langzaam vervangen door preventiemaatregelen. Internationale en bindende instrumenten richten zich op de toekomst zodat nieuwe cultuurdrainages vermeden kunnen worden en er adequaat gereageerd kan worden als ze toch zouden voorvallen. Het keerpunt volgt midden jaren '90, wanneer het besef rijst dat de internationale gemeenschap op vlak van rechtsherstel tekortgeschoten heeft. Dit heeft geleid tot de huidige internationale stand van zaken. Internationale conferenties en regionale organisaties schuiven *soft law* principes naar voren die staten naar een adequaat beleid pogen te begeleiden. De belangrijkste principes worden op de *Washington conference* geformuleerd en in de latere verklaringen en resoluties bevestigd en hier en daar aangevuld. De identificering van roofkunst, de identificering en de begeleiding van vooroorlogse eigenaars en de zoektocht naar rechtvaardige en billijke oplossingen voor eigendomsgeschillen, bijvoorbeeld aan de hand van alternatieve geschillenbeslechtingmechanismen, worden als voornaamste richtlijnen voor staten aanzien. Enkele landen stappen mee aan boord en pogen die richtlijnen in de nationale rechtsorde om te zetten. In het volgende luik wordt er gefocust op de nationale implementatie en stand van zaken in de gekozen West-Europese landen.

DEEL IV: NATIONALE REACTIES OP HET ROOFBELEID

80. In dit deel worden de verschillende geselecteerde landen afzonderlijk bekeken om zo de stand van zaken in die rechtstelsels vast te stellen. Om de logische opbouw van het onderzoek te verzekeren en omdat hier dezelfde factoren als bij het internationale luik het restitutiebeleid beïnvloeden, wordt een gelijke opdeling gemaakt tussen de oorlogsperiode van 1933 tot de bevrijding in 1945, de naoorlogse periode van de bevrijding tot eind jaren '90 en de daaropvolgende huidige periode²⁴⁴.

81. Eerst wordt de Belgische stand van zaken vastgesteld. Daarna komen respectievelijk Nederland, Frankrijk en Duitsland aan bod. De resultaten voor die laatste drie landen worden vervolgens in een concluderend luik tegenover de Belgische gezet.

I. BELGIE

1. NATIONALE REACTIES TIJDENS DE OORLOG

82. België wordt tijdens de Tweede Wereldoorlog net zoals de andere bezette gebieden in Europa geconfronteerd met het Duitse roofbeleid. Als reactie vaardigt de Belgische regering in ballingschap op 10 januari 1941 een besluitwet uit die de Duitse bezitsontheffingen in het bezette gebied nietig verklaart²⁴⁵. De regering in ballingschap baseert zich hiervoor op twee voorgaande besluitwetten die naar aanleiding van de Eerste Wereldoorlog op 8 april en 31 mei 1917 uitgevaardigd zijn²⁴⁶. In deze oudere wetgeving worden namelijk soortgelijke maatregelen genomen om de belangen van de Staat, de provincies, de gemeenten, de openbare instellingen en particulieren te beschermen. Zo wordt onder andere een retroactieve nietigheid ingevoerd voor de vervreemdingen van roerende of onroerende goederen die aan de Staat of aan particulieren toebehoren. Ook in de besluitwet van 10 januari 1941 wordt een vergelijkbare nietigheid ingevoerd. Art. 1 van de besluitwet bepaalt dat alle daden houdende beschikking of pandgeving van roerende of onroerende goederen die aan de Staat toebehoren en waarop de vijand beslag heeft gelegd of heeft doen leggen sinds 10 mei 1940, nietig zijn, tenzij ze betrekking hebben op een normaal beheer. Die nietigheid wordt vervolgens in art. 2 uitgebreid naar handelingen met betrekking tot private eigendom. Meer bepaald voegt art. 2 van de besluitwet een nietigheidsgrond in voor alle beschikkingsdaden over of inpandgevingen van

²⁴⁴ *Supra* 21, nr. 49-50.

²⁴⁵ Besluitwet 10 januari 1941 inzake de door den vijand genomen maatregelen houdende ontheffing uit het bezit, *BS* 25 februari 1941, 46.

²⁴⁶ Besluitwet 4 april 1917 waarbij het uitwerksel bepaald wordt van de maatregelen getroffen door de bezettende macht en van de beschikkingen door de Regering genomen, *BS* 8, 9, 10, 11, 12 en 13 april 1917, 338; Besluitwet 25 mei 1917 betreffende door den vijand uitgeoefende onteigeningsmaatregelen, *BS* 27, 28, 29, 30, 31 mei, 1 en 2 juni 1917, 487.

private roerende of onroerende goederen die door de vijand geroofd, beslagen, gedwongen verkocht, etc. zijn. Deze nietigheid werkt retroactief tot 10 mei 1940. Het betreft een relatieve nietigheid die dus enkel kan worden ingeroepen door de benadeelde eigenaar²⁴⁷. De besluitwet verduidelijkt verder dat oorspronkelijke eigenaars de in art. 1 en 2 bedoelde goederen kunnen terugvragen van elke bezitter, zonder daarbij verplicht te zijn om de koopprijs van het goed te betalen aan de bezitter²⁴⁸. Hij blijft bijgevolg enkel over met een verhaalsrecht tegen degene van wie hij het goed of de goederen verkregen heeft²⁴⁹. De restitutiemogelijkheid voor de oorspronkelijke eigenaars wordt evenwel beperkt in de tijd. De eis, op grond van deze artikelen, kan namelijk maar worden ingesteld tot drie jaar na het sluiten van de vrede²⁵⁰. Deze korte vorderingstermijn en de moeilijkheden die velen ondervinden bij het bewijzen van eigendom zorgen ervoor dat de wet vaak niet aangewend kan worden.

83. Op 31 maart 1941 wordt in Brussel bovendien de Dienst voor Identificering en Vereffening van Verdwenen en Onbeheerde Belgische Goederen Toebehorende aan Belgische Natuurlijke of Rechtspersonen²⁵¹ (DIV) in het leven geroepen via een besluit van de secretarissen generaal²⁵². De DIV krijgt middels art. 4 van zijn oprichtingsbesluit onder meer de bevoegdheid om goederen die tijdens het transport ervan vervreemd of verloren zijn, op te sporen, te identificeren en te restitueren. Zijn oprichtingsbesluit wordt tijdens de oorlog tweemaal aangepast om nieuwe bevoegdheden aan de dienst toe te kennen en om zijn opdracht aan te passen²⁵³. In 1944 wordt de DIV opgevolgd door de Dienst Economische Recuperatie

²⁴⁷ N. VAN DURME, “Openingsrede uitgesproken door den Heer Advocaat-Generaal N. Van Durme, op 16 September 1946, bij de plechtige openingszitting van het Hof van Beroep te Brussel”, *RW* 29 September 1946, (35) 50.

²⁴⁸ Art. 3, lid 1 besluitwet 10 januari 1941 inzake de door den vijand genomen maatregelen houdende ontheffing uit het bezit, *BS* 25 februari 1941, 48.

²⁴⁹ *Ibid.*

²⁵⁰ Art. 3, lid 2 besluitwet 10 januari 1941 inzake de door den vijand genomen maatregelen houdende ontheffing uit het bezit, *BS* 25 februari 1941, 48; V. VANDEN DAELEN, “Het leven moet doorgaan. De joden in Antwerpen na de bevrijding (1944-1945)”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2004, (141) 158-159.

²⁵¹ De DIV is de iure een nieuw orgaan. De facto bestond er eigenlijk al een DIV onder de regering in ballingschap, maar deze is nooit officieel erkend door de Duitse bezetter of de secretarissen generaal. (RIJKSARCHIEF BELGIË, *Inventaris van het archief van de Dienst voor Economische Recuperatie en rechtsvoorganger (ORE). Individuele dossiers*,

https://search.arch.be/en/?option=com_rab_findingaids&view=findingaid&format=pdf&catid=BE-A0545_006785_006783_DUT., 12.)

²⁵² Besluit Secretarissen-Generaal 31 maart 1941 houdende de oprichting van een Dienst voor identificering en vereffening van verdwenen en onbeheerde Belgische goederen, toebehorende aan Belgische natuurlijke of rechtspersonen, *BS* 10 april 1941, 2534.

²⁵³ Besluit Secretarissen-Generaal 10 maart 1942 wijzigende en hernemende zekere bepalingen van het besluit van 31 maart 1941, houdende de oprichting van den D. I. V., *BS* 24 april 1942, 2689 ; Besluit Secretarissen-Generaal 1 mei 1944 houdende aanvulling en wijziging van besluit van 15 maart 1941 betreffende de vaststelling en schatting der schade welke door den oorlog aan roerende en onroerende goederen werd toegebracht, *BS* 2 juni 1944, 2749.

(DER)²⁵⁴. Aangezien de DER het gros van zijn activiteiten in de naoorlogse periode uitvoert, zal hij besproken worden in het volgende luik²⁵⁵.

2. NATIONALE REACTIES IN DE NAOORLOGSE PERIODE

84. Ook in de naoorlogse periode neemt de Belgische overheid enkele belangrijke initiatieven om de restitutie van onder meer cultuurgoederen te faciliteren.

85. Zoals vermeld, kan er op basis van de besluitwet van 10 januari 1941 een restitutievordering ingesteld worden tegen elke bezitter. Een belangrijk punt van kritiek op deze besluitwet is dat niet iedereen van de voorziene mogelijkheid gebruik kan maken. Charles Janssens²⁵⁶ verwoordt de situatie als volgt:

Anders is het gesteld met de zeer talrijke personen, welke niet, zoowat officieel, werden uitgeplunderd door de door den bezetter ingerichte organismen, zoals het “Jodenvermogen”, waarvan de beslaglegging op de goederen van de slachtoffers onmiddellijk op zijn aanhouding volgde.

Duizenden Israëlieten, bijvoorbeeld, hebben zich verborgen om te ontsnappen aan de aanhouding, gevangenzetting of wegvoering waarmede zij bestendig werden bedreigd. Vooraleer zich echter naar het min of meer veilig schuiloord te begeven dat zij hadden gevonden, hebben zij eerst, althans in schijn, de goederen van de hand moeten doen, die zij bezaten, ofwel om te verhinderen, dat zij werden verbeurd verklaard door de Duitschers, ofwel om er het geld van te maken dat zij nodig hadden om in hun onderhoud te voorzien.

In het eerste geval, hebben zij onderhandeld met fictieve koopers, zich hierbij verlatend op de goede trouw van dezen. Al te vaak echter zagen ze met teleurstelling dat zij dit vertrouwen niet verdienden.

In het tweede geval, waren de verkoop, de overdracht, de verbreking werkelijk gebeurd ofschoon de overdrager klaarblijkelijk heeft gehandeld onder den invloed van een lichamelijken of zedelijken dwang.²⁵⁷

86. Deze personen kunnen dus geen beroep doen op de besluitwet aangezien er ten opzichte van hen geen directe vijandelijke handeling gesteld werd²⁵⁸. Opdat ook zij een adequate rechtsbescherming zouden genieten, dienen Louis Baillon²⁵⁹, Georges Bohy²⁶⁰ en Charles

²⁵⁴ Besluitwet 16 november 1944 houdende de oprichting van den Dienst voor Economische Recuperatie (D. E. R.), BS 22 november 1944, 1054.

²⁵⁵ *Infra* 42-46, nr. 89-95.

²⁵⁶ Charles Janssens (1898-1982) was een Belgische advocaat en tevens liberale volksvertegenwoordiger tussen 1939 en 1965. Daarnaast was hij ook burgemeester van Elsene

²⁵⁷ Wetsvoorstel houdende instelling van een vermoeden ten bate van zekere personen slachtoffers van zedelijken dwang, *Parl.St.* Kamer 1944-45, nr. 79, 1-2.

²⁵⁸ N. ROBINSON, “War damage compensation and restitution in foreign countries”, *Law and Contemporary Problems*, (347) 367.

²⁵⁹ Louis Baillon (1899-1966) was een Belgische jurist en katholiek volksvertegenwoordiger tussen 1936 en 1946.

²⁶⁰ Georges Bohy (1897-1972) was onder meer tijdens de oorlog een Belgische socialistische volksvertegenwoordiger. Na de oorlog is hij betrokken bij de oprichting van de huidige Europese Unie.

Janssens op 28 maart 1945 een wetsvoorstel in²⁶¹. Op 12 april 1947 wordt het in licht gewijzigde vorm aangenomen en op 19 april 1947 wordt de ‘wet houdende instelling van een wettelijk vermoeden ten bate van zekere personen slachtoffers van zedelijken dwang’ gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad²⁶². Dankzij deze wet geldt een vermoeden dat overeenkomsten, gesloten tussen 9 mei 1940 en de dag van de bevrijding van de verblijfplaats van de verzoeker, vernietigbaar zijn op grond van art. 1111 BW²⁶³. Dit artikel stelt dat geweld dat gepleegd is tegen degene die de verbintenis heeft aangegaan, een oorzaak van nietigheid is, zelfs al is het gepleegd door een derde, onderscheiden van degene ten voordele van wie de overeenkomst is aangegaan. Concreet wordt de toestemming van de verkoper dus op grond van art. 1 van de wet vermoed te zijn aangetast door het geweld van een derde, *in casu* de bezettende overheid, haar agenten of helpers. De wetgever probeert aan de hand van het ingevoegde vermoeden dus een deel van de bewijsrechtelijke moeilijkheden voor personen die zich op art. 1111 van het Burgerlijke Wetboek willen beroepen, weg te nemen²⁶⁴. Ook hier gaat het om een relatieve nietigheid²⁶⁵. Bovendien is het volgens art. 2 van de wet slechts een weerlegbaar vermoeden. De verkrijger kan bijgevolg met alle middelen van recht aantonen dat de overeenkomst onder dezelfde voorwaarden zou zijn gesloten, indien er geen sprake zou zijn van een vervolgingscontext²⁶⁶. Verder geeft art. 4 van de wet een limitatieve opsomming van de personen die zich op de wet kunnen beroepen, namelijk:

1° onderhoorigen van de Verenigde Naties;
2° onderhoorigen van de neutrale landen en de vaderlandsloze;
*3° de onderhoorige van de met België in oorlog zijnde landen, die om reden van ras of meening werden uitgedreven of ontsnapten uit gebieden van Duitsland of van zijn bondgenooten en geassocieerden;*²⁶⁷

In tegenstelling tot het wetsvoorstel, stelt art. 5 van de wet twee vervaltermijnen in. Ten eerste moet de vordering worden ingesteld binnen zes maanden na de bekendmaking van de wet²⁶⁸. De rechter kan hier in gevallen van overmacht evenwel van afwijken²⁶⁹. In ieder geval moet de

²⁶¹ Wetsvoorstel houdende instelling van een vermoeden ten bate van zekere personen slachtoffers van zedelijken dwang, *Parl.St. Kamer* 1944-45, nr. 79.

²⁶² Wet 12 april 1947 houdende instelling van een wettelijk vermoeden ten bate van zekere personen slachtoffers van zedelijken dwang, *BS* 19 april 1947, 4031.

²⁶³ Art. 1 wet 12 april 1947 houdende instelling van een wettelijk vermoeden ten bate van zekere personen slachtoffers van zedelijken dwang, *BS* 19 april 1947, 4031.

²⁶⁴ Wetsvoorstel houdende instelling van een vermoeden ten bate van zekere personen slachtoffers van zedelijken dwang, *Parl.St. Kamer* 1944-45, nr. 79, 2.

²⁶⁵ *Ibid.*

²⁶⁶ *Ibid.*

²⁶⁷ Art. 4 wet 12 april 1947 houdende instelling van een wettelijk vermoeden ten bate van zekere personen slachtoffers van zedelijken dwang, *BS* 19 april 1947, 4031.

²⁶⁸ Art. 5, lid 1 *ibid.*

²⁶⁹ Art. 5, lid 2 *ibid.*

vordering worden ingesteld binnen twee jaar na de bekendmaking van de wet²⁷⁰. Vooral deze laatste twee elementen: de beperking van het personeel toepassingsgebied en de vervaltermijnen, zorgen voor de bekritisering van de wet²⁷¹. Voor velen is handelen binnen een dergelijke korte termijn namelijk volstrekt onmogelijk. Ook het vereiste bewijs van eigendom zorgt bij de toepassing van de wet voor moeilijkheden.

87. Verder wordt aan de hand van de wet van 1 oktober 1947 schadeloosstelling voorzien voor oorlogsschade aan private eigendom²⁷². Kunstobjecten worden evenwel uitgesloten van het toepassingsgebied, tenzij ze voor beroepsdoeleinden worden aangewend²⁷³. Toch kunnen ook de meeste joodse kunsthandelaars geen beroep doen op de wet omdat deze vereist dat ze de Belgische nationaliteit hebben, wat voor het grote merendeel onder hen niet het geval is²⁷⁴.

88. Het Belgische rechtsherstel wordt dus in eerste instantie aan de hand van enkele wetten georganiseerd. Desalniettemin kunnen veel getroffen personen niet genieten van wat in de wetteksten voorzien is, omdat ze uit het persoonlijk toepassingsgebied gesloten zijn, omdat ze onmogelijk binnen de voorziene termijn kunnen handelen of omdat ze niet kunnen bewijzen dat het geclaimde goed voor de oorlog aan hen toebehoorde, wat gezien de oorlogssituatie niet kan verbazen.

89. Naast het optreden op wetgevend vlak, worden er tijdens en na de oorlog ook een aantal organisaties opgericht die instaan voor het recuperatie- en restitutiebeleid. Zo worden de taken van de DIV in 1944 overgenomen door de DER²⁷⁵. Ook deze dienst krijgt een ruime opdracht toevertrouwd. Algemeen gesteld, is de DER voor België gedurende enkele jaren de exclusief verantwoordelijke dienst in binnen- en buitenland voor de opsporing, restitutie en vereffening van roerende goederen, die uit het Belgisch publiek of privaat bezit verdwenen zijn²⁷⁶. Meer concreet wordt haar opdracht geregeld in de tiendelige opsomming uit art. 2 van de besluitwet

²⁷⁰ Art. 5, lid 3 *ibid.*

²⁷¹ N. ROBINSON, "War damage compensation and restitution in foreign countries", *Law and contemporary problems*, (347) 367.

²⁷² Wet 1 oktober 1947 betreffende de herstelling der oorlogsschade aan private goederen, BS 10 oktober 1947, 9312.

²⁷³ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juni 2001, https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/06_3_1-3_13.pdf, 261-262; J. VAN HOUTTE, *La réparation des dommages de guerre aux biens privés*, Brussel, Ed. universelle, 1948, 81.

²⁷⁴ Art. 3, §1 wet 1 oktober 1947 betreffende de herstelling der oorlogsschade aan private goederen, BS 10 oktober 1947, 9312.

²⁷⁵ Besluitwet 16 november 1944 houdende de oprichting van den Dienst voor Economische Recuperatie (D. E. R.), BS 22 november 1944, 1054.

²⁷⁶ RIJKSARCHIEF BELGIË, *Inventaris van het archief van de Dienst voor Economische Recuperatie en rechtsvoorganger (ORE). Individuele dossiers*, https://search.arch.be/en/?option=com_rab_findingaids&view=findingaid&format=pdf&eadid=BE-A0545_006785_006783_DUT, 11.

houdende de oprichting van de DER²⁷⁷. Dit artikel stelt dat de DER enerzijds verantwoordelijk is voor het opsporen van de goederen die verloren, geheel of gedeeltelijk vernield dan wel achterbleven zijn²⁷⁸. Naast de opsporingsverantwoordelijkheid, moet de DER anderzijds onderzoeken wat er van deze goederen is geworden²⁷⁹. Daaraan gelinkt staat de dienst in voor de identificering van de teruggevonden koopwaar, door de opsporing van de eigenaars en de rechthebbenden²⁸⁰. Indien de goederen in bewaring gehouden worden bij derden, moet de dienst er daarenboven op toezien dat de nodige maatregelen tot bewaring genomen worden²⁸¹. Ook ten aanzien van de oorspronkelijke eigenaars heeft de dienst enkele verplichtingen. Ze moeten hen namelijk bijstaan bij het terugvragen van hun goederen, het ten gelde maken ervan, het verkrijgen van een vergoeding voor de opeising ervan, het nodige te doen om de koopwaarde terug te kunnen eisen en over te gaan tot de vaststelling en de raming van de aan de goederen toegebrachte schade²⁸². Daarnaast ondersteunt de DER de overheid bij de onderhandelingen met vreemde overheden met als doel het sluiten van akkoorden over de goederen²⁸³. Indien het vereist blijkt, moet de DER ook vormen bepalen voor de verzoeken voor restitutie²⁸⁴. Verder dient de dienst ook de aan hem toebedeelde mandaten van individuele eigenaars uit te oefenen²⁸⁵. De DER is tevens de bevoegde dienst voor de uiteindelijke restitutie van de goederen aan de eigenaars of indien de restitutie niet mogelijk is, voor het betalen van een schadevergoeding²⁸⁶. Tot slot valt, indien nodig, het beheer van de goederen volgens de onderrichtingen van de minister van Economische Zaken onder zijn bevoegdheden²⁸⁷.

90. Gezien deze ruime opdracht, worden er binnen de DER verscheidene cellen ingericht die zich elk op een eigen domein kunnen toespitsen. Zo wordt er een gespecialiseerde cel opgericht die zich focust op de identificatie en restitutie van geroofde kunstgoederen: de Cel Cultuurgooederen onder leiding van Raymond Lemaire²⁸⁸. Deze Cel moet onder meer de

²⁷⁷ Art. 2 Besluitwet 16 november 1944 houdende de oprichting van den Dienst voor Economische Recuperatie (D. E. R.), *BS* 22 november 1944, 1054.

²⁷⁸ Art 2, 1° *ibid.*

²⁷⁹ Art 2, 2° *ibid.*

²⁸⁰ Art 2, 3° *ibid.*

²⁸¹ Art 2, 4° *ibid.*

²⁸² Art 2, 5° *ibid.*

²⁸³ Art 2, 6° *ibid.*

²⁸⁴ Art 2, 7° *ibid.*

²⁸⁵ Art 2, 8° *ibid.*

²⁸⁶ Art 2, 9° *ibid.*

²⁸⁷ Art 2, 10° *ibid.*

²⁸⁸ Raymond Lemaire (1921-1997) was een Belgische jurist en historicus, hij was bovendien gewoon hoogleraar aan de KU Leuven.

EUROPEAN HOLOCAUST RESEARCH INFRASTRUCTURE, *Dienst voor economische recuperatie*, https://portal.ehri-project.eu/units/be-006093-be_a0545_244?dlid=nld-be_a0545_006785_006783_dut_nld.

Belgische belangen vertegenwoordigen bij de *Collecting Points* in de verschillende zones en moet de werken die zich nog binnen België bevinden, opsporen. Later onderzoek wijst uit dat ten aanzien van de identificatie van de cultuurgoederen die zich na de oorlog in het buitenland bevinden, vooral vertrouwd wordt op de Amerikaanse en de Franse expertise in plaats van zelf grote buitenlandse veldonderzoeken te doen²⁸⁹. Personeelstekort en een gebrekkige samenwerking tussen de Belgische diensten zorgt er namelijk voor dat dergelijk uitgebreid veldonderzoek onmogelijk is²⁹⁰. Dit leidt ertoe dat slechts een klein aantal goederen, namelijk 1155, na de oorlog uit het buitenland hun weg naar België terugvinden. Slechts 62 werken uit vier joodse verzamelingen worden daarvan teruggeven aan hun oorspronkelijke eigenaars²⁹¹.

91. Eén van de redenen voor het lage recuperatiecijfer voor beroofde joodse eigenaars is dus het gebrek aan samenwerking met andere diensten die met het thema in aanraking komen²⁹². De DER die bevoegd is voor het opsporen, identificeren, etc. van cultuurgoederen, duldt namelijk niet dat anderen zich mengen in één van haar bevoegdheden. Een typisch voorbeeld hiervan is de brief van 5 februari 1947 van de directeur generaal van de DER aan de Belgische vertegenwoordiger in Wenen²⁹³. Daarin beklagt hij zich over de Commissie voor de Wedersamenstelling van het Cultureel Patrimonium²⁹⁴. Leo Van Puyvelde²⁹⁵ wou, als directeur generaal van deze Commissie, namelijk ook werken in Wenen gaan recupereren. De brief stelt dat aangezien de DER exclusief bevoegd is en de Commissie louter advies kan verlenen en enkel binnen België bevoegd is, zij niet mogen toegelaten worden om werken te recupereren²⁹⁶. Daarnaast kan het gebrek aan samenwerking met de Brusselse *Service des Réquisitions* (SR) als voorbeeld genomen worden²⁹⁷. De SR beschikt over waardevolle informatie in verband met de *Möbelaktion* in Brussel, toch doet de DER er geen beroep op om de goederen te kunnen

²⁸⁹ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/06_3_1-3_13.pdf, 242.

²⁹⁰ B. EELEN, *Recuperatie en restitutie van kunstvoorwerpen via de Dienst Economische Recuperatie (1945 heden) of hoe de Belgische aanpak faalde*, onuitg. Masterproef Kunstwetenschappen KU Leuven, 2013-2014, 27.

²⁹¹ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/06_3_1-3_13.pdf, 242.

²⁹² *Ibid.*, 243-244.

²⁹³ Brussel, Rijksarchief, Dienst voor economische recuperatie (ORE-DER). Individuele dossiers, 1947, inv. nr. 363. (geconsulteerd via https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/inventaris/inleiding/eaid/BE-A0545_006785_006783_DUT/inventarisnr/167856783363/level/file).

²⁹⁴ Regentsbesluit 12 september 1945 Commissie voor de Wedersamenstelling van het Cultureel Patrimonium, BS 8 februari 1946, 1035.

²⁹⁵ Leo van Puyvelde (1882-1965) was een belangrijk Belgische kunsthistoricus. Voor de oprichting van de Cel binnen de DER was hij al actief op het vlak van kunstrecuperatie.

²⁹⁶ Brussel, Rijksarchief, Dienst voor economische recuperatie (ORE-DER). Individuele dossiers, 1947, inv. nr. 363.

²⁹⁷ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/06_3_1-3_13.pdf, 243.

recupereren en restitueren²⁹⁸. De SR heeft daarnaast huisraad uit de *Möbelaktion* onder zich, waarvan ze een deel verkopen zonder dat de DER ingreep²⁹⁹.

92. Daarnaast wordt er geen efficiënt restitutiebeleid gevoerd voor de door de DER gerecupereerde goederen. De uit het buitenland gerecupereerde en de in België gevonden cultuurgoederen worden samengebracht in depots: duizenden goederen worden er in erbarmelijke omstandigheden bewaard³⁰⁰. In uitvoering van zijn restitutiebevoegdheid, werkt de DER een procedure uit die vooral uitgaat van het principe dat oorspronkelijke eigenaars hun goederen moeten komen identificeren in de centrale opslagplaatsen³⁰¹. De bedoelde opslagplaatsen zijn echter enkel toegankelijk mits voorafgaande toestemming van de DER³⁰². Bovendien kan de oorspronkelijke eigenaar slechts die goederen terugvragen, die in de aanvraaginventaris worden opgelijst³⁰³. Het is dus niet toegelaten om additionele goederen die de oorspronkelijke eigenaar herkent tijdens het bezoek mee in de eis op te nemen. Verder stelt de DER zich uiterst streng op bij de beoordeling van de voorgelegde bewijsstukken³⁰⁴. Het resultaat hiervan is dat uiteindelijk slechts een driehonderdtal kunstwerken en meubelen gerestitueerd kunnen worden³⁰⁵.

93. Alle gerecupereerde cultuurgoederen kunnen op basis van hun uiteindelijke bestemming ingedeeld worden in drie groepen³⁰⁶. Een eerste kleine groep die hierboven behandeld wordt, wordt aan de oorspronkelijke eigenaars gerestitueerd. De tweede groep wordt door de DER aan nationale cultuurinstellingen afgestaan. De niet gerestitueerde goederen worden in naoorlogse periode namelijk als staatseigendom beschouwd³⁰⁷. Met oog op deze transactie wordt er een commissie opgericht die een selectie van museumwaardige werken maakt en de werken over de instellingen verdeelt op basis van hun collecties³⁰⁸. 132 werken worden zo onder 11 musea verdeeld³⁰⁹. Het ministerie van Openbaar Onderwijs heeft hier een budget van 5301000 BEF

²⁹⁸ *Ibid.*

²⁹⁹ *Ibid.*

³⁰⁰ *Ibid.*, 245.

³⁰¹ *Ibid.*, 246.

³⁰² *Ibid.*

³⁰³ *Ibid.*

³⁰⁴ *Ibid.*

³⁰⁵ *Ibid.*

³⁰⁶ J. H. VALGAEREN, "Geroofde kunstvoorwerpen tijdens WO II. Een juridisch en historisch overzicht", *Jura Falc.* 2005-2006, 610.

³⁰⁷ Brussel, Rijksarchief, Dienst voor economische recuperatie (ORE-DER). Individuele dossiers, 1949, inv. nr. 386, 80.

³⁰⁸ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/06_3_1-3_13.pdf, 248-249.

³⁰⁹ *Ibid.*, 249.

voor betaald aan het ministerie van Financiën die instaat voor de niet gerestitueerde goederen³¹⁰. De commissie kiest enkel werken voor musea uit, maar de DER beslist om bovendien aan vier andere instellingen cultuurgooederen af te staan³¹¹. Daarnaast verwerven enkele musea ook werken op de door de DER georganiseerde veilingen³¹². Verder worden 293 archeologische stukken expliciet aan de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in bewaring gegeven³¹³. Zo eindigen in totaliteit 639 werken in 15 Belgische culturele instellingen³¹⁴. De overige werken, de derde categorie, worden door de DER en het ministerie van Financiën geveild ten voordele van de Belgische Schatkist³¹⁵. Voor de waardevolste werken worden zes veilingen tussen 1948 en 1954 in het Paleis voor Schone Kunsten te Brussel georganiseerd, de minder waardevolle werken worden daarentegen door het ministerie van Financiën verkocht³¹⁶.

94. Naast de afwikkeling van het Belgische restitutiebeleid, poogt de DER tussen 1956 en 1962 te onderhandelen met *das Bundesamt für äussere Restitutionen* over verder onderzoek naar en restitutie van de werken uit de door de DER opgestelde catalogus van niet gerecupereerde goederen, maar de onderhandelingen draaien op niets uit³¹⁷.

95. In 1967 wordt de DER opgeheven. Enkele van zijn taken worden verdergezet binnen een nieuwe organisatie, maar de bevoegdheden voor recuperatie en restitutie van roofoorkunst verdwijnt naar de achtergrond.

³¹⁰ Brussel, Rijksarchief, Dienst voor economische recuperatie (ORE-DER). Individuele dossiers, 1948-1957, inv. nr. 386, 62; STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/06_3_1-3_13.pdf, 249.

³¹¹ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/06_3_1-3_13.pdf, 249.

³¹² *Ibid.*, 249-250.

³¹³ *Ibid.*

³¹⁴ *Ibid.*, 250; een lijst van de instellingen en aantal goederen wordt in bijlage 1. opgenomen.

³¹⁵ *Ibid.*

³¹⁶ Brussel, Rijksarchief, Dienst voor economische recuperatie (ORE-DER). Individuele dossiers, 1948-1954, inv. nr. 380-385; STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/06_3_1-3_13.pdf, 250-253.

³¹⁷ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/06_3_1-3_13.pdf, 253.

3. HUIDIG NATIONAAL BELEID

3.1. ACHTERGROND VAN HET BELEID

96. Nadat het thema in de jaren '90 terug op de agenda komt, wordt er ook in België gelobbyd om nieuwe initiatieven. Onder andere de Nationale Commissie van de Joodse Gemeenschap van België voor de Restitutie (NCJGBR)³¹⁸ verzoekt de regering om de nodige maatregelen te nemen³¹⁹. Met succes, zo blijkt uit de verschillende initiatieven die de Belgische overheid in de jaren '90 tot 2008 neemt. Daarna worden echter minder en minder concrete voorstellen op tafel gelegd om verder aan het beleid te werken.

3.1.1. DE STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN

97. Een eerste belangrijke stap die in 1997 gezet wordt, is de oprichting bij de Kanselarij van de Eerste Minister van de Studiecommissie aangaande het lot van de door de leden van de Joodse gemeenschap in België achtergelaten bezittingen bij hun deportatie tijdens de oorlog 1940-1945, beter bekend als de Studiecommissie joodse goederen (Studiecommissie)³²⁰. België neemt hierbij een voorbeeld aan andere West-Europese landen die een dergelijke studiecommissie opgericht hebben³²¹.

98. In het oprichtingsbesluit krijgt de Studiecommissie een ruime onderzoeksbevoegdheid toebedeeld. De commissieleden moeten al het nodige opzoekingswerk doen om het lot van de goederen die achtergelaten worden tijdens de Tweede Wereldoorlog op te helderen³²². Die opdracht wordt middels de naamswijziging in het KB van 28 oktober 1997 verduidelijkt³²³. De naam van de Commissie wordt namelijk aangepast naar de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-45. Bijgevolg kan de opdracht niet beperkt blijven tot de goederen die tijdens de Tweede Wereldoorlog door gedeporteerde joden achtergelaten zijn,

³¹⁸ Nationale Commissie van de Joodse Gemeenschap van België voor de Restitutie is de Belgische afdeling van de *World Jewish Restitution Organisation* die internationaal pleit voor de restitutie van de geroofde goederen.

³¹⁹ FEDERALE OVERHEIDSDIENST KANSELARIJ VAN DE EERSTE MINISTER, *Na de Holocaust Recente Belgische initiatieven Onderwijs Herinnering Onderzoek Morele en materiële schadeloosstelling*, 2012 https://www.belgium.be/sites/default/files/downloads/Nadeholocaust_NL_.pdf, 30.

³²⁰ K.B. 6 juli 1997 tot oprichting van een Studiecommissie aangaande het lot van de door de leden van de Joodse gemeenschap in België achtergelaten bezittingen bij hun deportatie tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 12 juli 1997, 18539.

³²¹ R. VAN DOORSLAER, "De spoliatie en restitutie van de joodse bezittingen in België en het onderzoek van de studiecommissie", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2002, (81) 81.

³²² Art. 1, tweede lid K.B. 6 juli 1997 tot oprichting van een Studiecommissie aangaande het lot van de door de leden van de Joodse gemeenschap in België achtergelaten bezittingen bij hun deportatie tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 12 juli 1997, 18539.

³²³ Art. 1 KB 28 oktober 1997 tot wijziging van het koninklijk besluit van 6 juli 1997 tot oprichting van een Studiecommissie aangaande het lot van de door de leden van de Joodse gemeenschap in België achtergelaten bezittingen bij hun deportatie tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 25 november 1997, 31163.

maar moet ook het lot van de geplunderde of achtergelaten goederen van niet gedeporteerde joden mee onderzocht worden³²⁴.

99. Door de wet van 15 januari 1999 wordt het KB van 6 juli 1997 opgeheven³²⁵. De reden hiervoor schuilt in het gegevensbeschermingsrecht. Voor de uitvoering van haar opdracht zou de Studiecommissie namelijk een databank, de Mala Zimetbaum³²⁶ databank, creëren om de gegevens die zich in verschillende archieven bevinden te verifiëren en de reconstructie van het lot van individuele gevallen gsystematiseerd na te gaan³²⁷. Daarnaast wil de regering via een nieuw KB de Studiecommissie toegang verlenen tot het Rijksregister van de natuurlijke personen zodat gepersonifieerde gegevens van slachtoffers van het Duitse beleid aan de databank toegevoegd kunnen worden³²⁸. Er wordt evenwel advies gevraagd aan de Commissie voor de Bescherming van de Persoonlijke Levenssfeer (Privacycommissie) om te bepalen of het oprichtingsbesluit van de Studiecommissie wel een voldoende rechtsgrond is voor de creatie van de uitgebreide gegevensbank en om zeker te zijn dat via een KB toegang verleend kan worden tot het Rijksregister. De Privacycommissie adviseert twee keer negatief. Het oprichtingsbesluit vermeldt namelijk noch de doeleinden of modaliteiten van de gegevensverwerking noch de toegangsvoorwaarden tot de opgenomen gegevens, wat wel vereist is voor de oprichting van de databank³²⁹. Daarnaast kan volgens de Privacycommissie enkel toegang gegeven worden tot het Rijksregister middels een wet in de materiële zin of een besluit in uitvoering van een dergelijke wet³³⁰. Aangezien een nieuw KB niet aan deze voorwaarde voldoet, is er geen wettelijke grondslag voor de toegang³³¹. Om aan deze negatieve

³²⁴ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/1_1-1_5.pdf, 17.

³²⁵ Art. 8 wet 15 januari 1999 betreffende de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 12 maart 1999, 8054.

³²⁶ Mala Zimetbaum (1918-1944) was een Antwerpse joodse vrouw die na een ontsnappingspoging uit Auschwitz werd geëxecuteerd voor de ogen van de andere gedeporteerden.

³²⁷ Wetsvoorstel betreffende de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *Parl.St.* Kamer 1998-99, nr. 1809/1.

³²⁸ *Ibid.*

³²⁹ COMMISSIE VOOR DE BESCHERMING VAN DE PERSOONLIJKE LEVENSSFEER, *Advies betreffende oprichting van een gegevensbank door de Studiecommissie aangaande het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse Gemeenschap in België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945*, 26 augustus 1998, nr. 22/1998, https://www.gegevensbeschermingsautoriteit.be/sites/privacycommission/files/documents/advies_22_1998.pdf.

³³⁰ COMMISSIE VOOR DE BESCHERMING VAN DE PERSOONLIJKE LEVENSSFEER, *Advies betreffende toegang tot het Rijksregister en gebruik van het identificatienummer door de Studiecommissie aangaande het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945*, 26 augustus 1998, nr. 26/1998, https://www.gegevensbeschermingsautoriteit.be/sites/privacycommission/files/documents/advies_26_1998.pdf.

³³¹ *Ibid.*

adviezen tegemoet te komen, wordt beslist om het oprichtingsbesluit op te heffen en de Studiecommissie bij wet herin te richten. De wet herneemt de bepalingen uit het oprichtingsbesluit die noodzakelijk zijn om de goede werking van de Studiecommissie verder te zetten en vult aan waar nodig³³². Zo zorgt art. 4 van de wet ervoor dat aan de vereisten uit de adviezen van de Privacycommissie voldaan is. Om de Studiecommissie optimaal te laten functioneren wordt daarnaast via een aanvullend KB de mogelijkheid voorzien om bepaalde gegevens te delen wanneer die kunnen helpen bij het identificeren en lokaliseren van de slachtoffers en hun rechthebbenden³³³.

100. Op basis van de nieuwe oprichtingswet gaat de Studiecommissie aan de slag en op 12 juli 2001 publiceren ze het eindrapport³³⁴. Het geeft een duidelijk overzicht van de Duitse roofpolitiek in België en de naoorlogse initiatieven van de Belgische overheid. Verder geeft het rapport de resultaten van de gevoerde onderzoeken in vier delen weer. Ten eerste de bevindingen ten aanzien van de financiële instellingen. Ten tweede wordt een hoofdstuk gewijd aan de vereffening van de joodse bezittingen aan de staat. Ten derde wordt ook het onderzoek in de verzekeringssector toegelicht. Ten vierde worden de inzichten over de cultuurgoederen en kunstwerken meegedeeld. De Studiecommissie heeft zich ten aanzien van deze laatste categorie voornamelijk toegelegd op drie aspecten: het onderzoeken van de beschikbare archieven, het uitwerken van een databank en het starten van herkomstonderzoek in de Belgische cultuurinstellingen³³⁵.

101. De Studiecommissie stelt dus naast de Mala Zimetbaum databank een volledig operationele databank op waarin zowel de gegevens van gezochte cultuurgoederen als de gegevens van de gerecupereerde bezittingen worden opgenomen³³⁶. Deze databank krijgt de naam *Jewish Cultural Assets-Belgium* (JCA-B) en bevat alle noodzakelijke gegevens voor de identificatie van de opgenomen stukken³³⁷. Op het moment van de publicatie van het eindverslag, zijn 4169 beschrijvingen van goederen opgenomen in de database³³⁸. Natuurlijk

³³² Wet 15 januari 1999 betreffende de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 12 maart 1999, 8054.

³³³ Art. 4 en 5 KB 28 februari 1999 betreffende de samenstelling en de werking van de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 12 maart 1999, 8056.

³³⁴ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, <https://www.combuysse.fgov.be/nl/studiecommissie-joodse-goederen>.

³³⁵ *Ibid.*, 436.

³³⁶ *Ibid.*

³³⁷ *Ibid.*, 437.

³³⁸ *Ibid.*, 436.

gaat het hier niet enkel om kunst *sensu stricto*, ook bibliotheken, archieven, wandtapijten en zelfs postzegels worden in de databank opgenomen³³⁹. De JCA-B is evenwel enkel toegankelijk voor de Studiecommissie, de wet op de bescherming van de persoonsgegevens verhindert volgens de Commissie de openbaarmaking ervan³⁴⁰. Zoals verder in dit onderzoek aangehaald zal worden, zijn er ondertussen plannen om een nieuwe databank te lanceren³⁴¹. Lang niet alle goederen uit de oorspronkelijk JCA-B databank worden daar echter in opgenomen.

102. Naast de databank zet de Studiecommissie een herkomstonderzoek bij Belgische cultuurinstellingen op poten. Dit onderzoek is echter geen solo-initiatief van de Studiecommissie. Het wordt samen met de Cel voor recuperatie van gespolieerde goederen³⁴² van het Ministerie van Economische Zaken opgezet³⁴³. In de eerste fase van het onderzoek wordt vooral gezocht naar de relevante cultuurinstellingen die onderzocht moeten worden³⁴⁴. Vrij opvallend is de lage responsgraad, slechts 148 van de 415 verstuurd vragenlijsten worden beantwoord³⁴⁵. Bovendien beantwoorden maar vier cultuurinstellingen de vraag of ze werken in hun bezit hebben die verband houden met het voorliggende onderwerp positief³⁴⁶. Verder blijkt dat geen van de meewerkende instellingen al een herkomstonderzoek heeft gedaan³⁴⁷. Vervolgens worden in de tweede fase van het onderzoek 24 cultuurinstellingen aangeschreven voor een meer diepgaande bevraging en een onderzoek ter plaatse³⁴⁸. Ook hier blijft de responsgraad laag, 15 op de 24 beantwoorden de vragenlijst³⁴⁹. De onbeantwoorde vragen kunnen ingevuld worden aan de hand van het onderzoek ter plaatse³⁵⁰. Het onderzoek levert in totaal 26 stukken van onbekende herkomst op, 298 stukken van niet-geïdentificeerde joodse herkomst en zeven stukken van geïdentificeerde joodse herkomst³⁵¹. De commissie sluit haar onderzoek als volgt af:

³³⁹ *Ibid.*, 436-437.

³⁴⁰ *Ibid.*, 437; Wet van 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van de verwerking van persoonsgegevens, *BS* 18 maart 1993, 5801.

³⁴¹ *Infra* 58-59, nr. 123-124.

³⁴² KB 14 oktober 1998 houdende de oprichting bij het Ministerie van Economische Zaken van een cel ter recuperatie van goederen die in de loop van de Tweede Wereldoorlog in België werden geroofd, *BS* 9 april 1999, 11560.

³⁴³ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, <https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/deel4.pdf>, 437.

³⁴⁴ *Ibid.*

³⁴⁵ *Ibid.*, 438.

³⁴⁶ *Ibid.*, 438-439.

³⁴⁷ *Ibid.*, 439.

³⁴⁸ *Ibid.*

³⁴⁹ *Ibid.*, 442.

³⁵⁰ *Ibid.*

³⁵¹ *Ibid.*, 445.

*Deze veelbetekenende cijfers vertegenwoordigen waarschijnlijk maar het topje van de ijsberg rekening houdend met de omvang van de door de Duitse diensten gepleegde spoliaties en het falende naoorlogse restitutiebeleid. Vergeten we niet dat het onderzoek, vijftig jaar na de feiten, alleen betrekking had op de museale verzamelingen in België en niet op de kunstmarkt, de privé- en buitenlandse verzamelingen*³⁵²

103. De Studiecommissie wijst dus zelf op het feit dat verder onderzoek noodzakelijk is om een juist beeld te vormen. Niet alle publieke musea en cultuurinstellingen zijn onderzocht en het verrichte onderzoek laat nog enkele vragen over de concrete herkomst onbeantwoord. Aangezien ook volgens de *Washington Principles* hierop ingezet moet worden en er vooralsnog weinig tot geen nieuwe initiatieven zijn genomen, is er hier ruimte voor verbetering.

104. Het eindverslag van de Studiecommissie is een belangrijk punt in de geschiedenis van het Belgische beleid. Aan de hand van dit verslag kan namelijk de volgende stap gezet worden, een commissie voor schadeloosstelling. Alvorens deze tweede stap te bespreken, wordt kort ingegaan op de Cel voor recuperatie van gespolieerde goederen die de Studiecommissie bijstaat bij het uitvoeren van haar taken.

3.1.2. CEL VOOR RECUPERATIE VAN GESPOLIEERDE GOEDEREN

105. Door middel van een koninklijk besluit van 14 oktober 1998 wordt de Cel voor recuperatie van gespolieerde goederen opgericht binnen het Ministerie van Economische Zaken³⁵³. Die Cel moet volgens art. 1 van het besluit de leiding nemen over de recuperatie van goederen die in België werden geroofd in de loop van de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast moet de Cel op grond van art. 2 van het besluit steun verlenen aan de Studiecommissie inzake expertise en documentatie, wat ze onder meer doet door de Studiecommissie bij te staan bij het uitvoeren van haar onderzoek bij de cultuurinstellingen. De bevoegdheden van de Cel zijn sindsdien aanzienlijk geëvolueerd, waardoor de Cel als één van de centrale actoren van het Belgisch beleid moet aanzien worden³⁵⁴. Bijgevolg komt het volgende deel hierop terug³⁵⁵.

3.1.3. COMMISSIE SCHADELOOSSTELLING LEDEN VAN DE JOODSE GEMEENSCHAP

106. De vele individuele aanvragen die ingediend worden bij de Studiecommissie wijzen er duidelijk op dat een loutere studiecommissie niet volstaat. Bijgevolg worden plannen gemaakt

³⁵² STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, <https://www.combuysse.fgov.be/nl/studiecommissie-joodse-goederen>, 446.

³⁵³ KB 14 oktober 1998 houdende de oprichting bij het Ministerie van Economische Zaken van een cel ter recuperatie van goederen die in de loop van de Tweede Wereldoorlog in België werden geroofd, *BS* 9 april 1999, 11560.

³⁵⁴ B. EEMAN, *Antwoord op vraag 1 zoals opgenomen in bijlage 2*.

³⁵⁵ *Infra* 56, nr. 117.

voor een *follow-up* commissie die verder met het thema aan de slag kan gaan. De regering dient op 3 augustus 2001 een wetsontwerp in, waarin de schadeloosstelling voor de joodse gemeenschap vooropgesteld wordt³⁵⁶. Het ontwerp streeft enerzijds naar de schadeloosstelling voor tijdens de Tweede Wereldoorlog achtergelaten dan wel geplunderde goederen en streeft anderzijds naar de oprichting van een instelling van openbaar nut ten voordele van de joodse gemeenschap in België, waar de bedragen die niet teruggegeven kunnen worden aan gestort zullen worden³⁵⁷. De Commissie is dus principieel niet op restitutie, maar op schadeloosstelling gericht door de waarde van het goed, vermenigvuldigd met een bepaalde coëfficiënt, uit te betalen³⁵⁸. Eind 2001 wordt de nieuwe wet gestemd en goedgekeurd³⁵⁹.

107. Allereerst voorziet art. 2, §1 van de wet dus in de oprichting van de Commissie voor de schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945 (Schadeloosstellingscommissie). Ook haar opdracht wordt in datzelfde artikel verduidelijkt. Ze staat in voor de behandeling van alle aanvragen tot schadeloosstelling onder de bij wet bepaalde voorwaarden. Vervolgens gaat hoofdstuk III van de wet dieper in op de voorwaarden waaraan de individuele aanvragen moeten voldoen. Ten eerste wordt in art. 6 bepaald wie een aanvraag bij de Schadeloosstellingscommissie kan indienen. Rechthebbenden moeten op enig moment in de periode tussen 10 mei 1940 en 8 mei 1945 een verblijfplaats hebben in België en ze moeten in België beroofd zijn of er goederen hebben achtergelaten, omwille van antisemitistische maatregelen of praktijken van de bezettende overheid³⁶⁰. Art. 6, §2 van de wet bepaalt vervolgens voor welke goederen een aanvraag kan worden ingediend: geïdentificeerde goederen die geroofd of achtergelaten zijn en niet zijn teruggegeven door de staat, noch op een andere manier gecompenseerd zijn.

³⁵⁶ Wetsontwerp betreffende de schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *Parl.St.* Kamer 2000-2001, nr. 1379.

³⁵⁷ *Ibid.*, 3.

³⁵⁸ COMMISSIE VOOR DE SCHADELOOSSTELLING VAN DE LEDEN VAN DE JOODSE GEMEENSCHAP VAN BELGIË VOOR HUN GOEDEREN DIE WERDEN GEPLUNDERD OF ACHTERGELATEN TIJDENS DE OORLOG 1940-1945 (SCHADELOOSSTELLINGSCOMMISSIE), *Eindrapport*, 4 februari 2008, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/eindrapport_commissie_schadeloosstelling_2_nl_2.pdf, 59-60.

³⁵⁹ Wet 20 december 2001 betreffende de schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 24 januari 2002, 2402.

³⁶⁰ Art. 6, §1 *ibid.*

108. Als de persoon in kwestie overleden is, kunnen zijn rechthebbenden tot de derde graad de aanvraag indienen³⁶¹. In uitvoering van art. 7, §2 heeft de Koning een aanvraagformulier opgesteld, wat vanaf de inwerkingtreding van het besluit de enige aanvaarde aanvraagmethode is. De reeds ingediende aanvragen, op basis van het formulier van de Studiecommissie, blijven natuurlijk geldig³⁶². Aanvankelijk kunnen aanvragen slechts tot één jaar na de inwerkingtreding van de wet ingediend worden. De termijn wordt echter tot 9 september 2003 verlengd opdat de informatiecampagne zou kunnen afgewerkt worden en opdat zoveel mogelijk mensen uit binnen- en buitenland de kans krijgen om zich op de wet te beroepen³⁶³. De verlenging zorgt ervoor dat enkelen toch nog hun aanvraag kunnen indienen. Het eindverslag merkt evenwel zelf op dat nog geregeld aanvragen na 9 september 2003 worden ingediend³⁶⁴. Die worden als niet-ontvankelijk beschouwd³⁶⁵. De korte termijn is dus duidelijk een struikelblok die voor velen in de weg staat om schadeloosstelling te bekomen.

109. Bij de behandeling kan de Schadeloosstellingscommissie op basis van art. 8, §1 het nodige onderzoek uitvoeren of gelasten om de oprechtheid van de aanvraag na te gaan. Art. 9 van de wet voegt daaraan toe dat de Commissie persoonsgegevens mag verwerken indien dit noodzakelijk is voor de uitvoering van haar opdracht. Bovendien krijgt de Schadeloosstellingscommissie op grond van datzelfde artikel inzage in de gegevensbank van de Studiecommissie.

110. De Schadeloosstellingscommissie blijft tot 2008 actief om alle ingediende aanvragen te behandelen. Op 4 februari 2008 wordt het eindrapport van de Commissie gepubliceerd en wordt de werking ervan stopgezet³⁶⁶. In het eindrapport licht de Commissie de door haar genomen beslissingen toe en formuleert ze per categorie aanvragen een aantal conclusies. Ten aanzien van de cultuurgoederen stelt de Commissie dat ze zich bij het behandelen van de aanvragen vooral gebaseerd heeft op de inlichtingen van de POD Wetenschapsbeleid³⁶⁷. In 57 gevallen

³⁶¹ Art. 6, §3 *ibid.*

³⁶² Art. 2, §2 KB van 13 maart 2002 tot bepaling van de nadere regels voor de indiening van aanvragen tot schadeloosstelling in uitvoering van artikel 7, §2 van de wet van 20 december 2001 betreffende de schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 19 maart 2002, 11576.

³⁶³ Art. 132 programmawet 8 april 2003, *BS* 17 april 2003, 19436.

³⁶⁴ SCHADELOOSSTELLINGSCOMMISSIE, *Eindrapport*, 4 februari 2008, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/eindrapport_commissie_schadeloosstelling_2_nl_2.pdf, 17.

³⁶⁵ *Ibid.*

³⁶⁶ SCHADELOOSSTELLINGSCOMMISSIE, *Eindrapport*, 4 februari 2008, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/eindrapport_commissie_schadeloosstelling_2_nl_2.pdf.

³⁶⁷ *Ibid.*, 59.

wordt een positieve beslissing voor cultuurgoederen genomen, wat opnieuw slechts een gering aantal is³⁶⁸.

3.2. CENTRALE ACTOREN

111. Allereerst wordt er voor dit deel met oog op het formuleren van de juiste aanbevelingen aan de geschikte instantie, nagegaan wie binnen België bevoegd is voor de vormgeving aan het beleid voor roofkunst uit de Tweede Wereldoorlog. Dit wordt enkel voor België gedaan aangezien de aanbevelingen zich beperken tot de Belgische bevoegde instanties. Vervolgens wordt nagegaan bij wie men binnen België terecht kan met claims.

3.2.1. DE BEVOEGDE OVERHEID

112. Wie zijn vandaag de centrale actoren voor de uitwerking van het Belgische restitutiebeleid? Bovenal stelt art. 127, §1, 1° van de Grondwet dat de parlementen van de gemeenschappen bevoegd zijn voor de culturele aangelegenheden. Daaronder valt ook de bescherming van het cultureel erfgoed, de musea en meer algemeen de kunsten en het roerend erfgoed³⁶⁹. Bijgevolg moeten de ministers voor Cultuur van de Gemeenschappen aanzien worden als een eerste belangrijke speler bij de uitwerking van het beleid.

113. Wat niet vergeten mag worden, is dat er ook op federaal niveau enkele bevoegdheden zijn die verband houden met het restitutievraagstuk. Ten eerste moet benadrukt worden dat de federale cultuurinstellingen onder de federale overheid ressorteren en logischerwijs niet mee overgedragen worden aan de Vlaamse, Franstalige of Duitstalige Gemeenschap³⁷⁰. De bevoegdheid ten aanzien van deze instellingen wordt gewaarborgd door de POD Wetenschapsbeleid. Binnen deze POD wordt ook het Rijksarchief en het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse maatschappij, het CegeSoma, georganiseerd die over waardevolle historische informatie binnen het restitutievraagstuk beschikken. Ten tweede zijn de hierboven besproken commissies (Studiecommissie en Schadeloosstellingscommissie) georganiseerd binnen de Kanselarij van de eerste minister. Na het beëindigen van het mandaat van de Schadeloosstellingscommissie wordt de opvolging van het secretariaat ervan verzekerd door de diensten van de Kanselarij van de eerste minister. Deze taak is op vandaag evenwel aan de POD Wetenschapsbeleid overgedragen³⁷¹. De databank van de Studiecommissie, waar de JCA-B deel van uitmaakt, bevindt zich echter nog steeds binnen de Kanselarij van de eerste

³⁶⁸ *Ibid.*, 77.

³⁶⁹ Art. 4 BWHI.

³⁷⁰ Art. 6bis, §2, 4° BWHI.

³⁷¹ *Vr. en Antw.* Senaat 2015-16, Vr. nr. 6-893, 22 maart 2016, (J. DE GUCHT).

minister. Op 4 april 2018 heeft de Privacycommissie, onder voorbehoud van de waarborging van enkele gegevensbeschermingsrechtelijke principes, positief advies gegeven over de overdracht ervan aan het Rijksarchief³⁷². De overdracht is evenwel nog niet gebeurd. Bijgevolg speelt de eerste minister tevens een rol in het verhaal. Tot slot zijn restitutiegeschillen gelinkt aan eigendomsconflicten. Ook dit is tot op vandaag een federale bevoegdheid, die in dit onderzoek niet over het hoofd mag worden gezien.

114. Hieruit kan afgeleid worden dat het restitutievraagstuk zich op een kruispunt van bevoegdheden van de gemeenschappen en van de federale overheid bevindt. Volgens Jean-Jacques De Gucht hebben we hier dan ook te maken met een kwestie waarbij samenwerking tussen de verschillende overheden leidt tot het meest wenselijke resultaat³⁷³.

3.2.2. WAAR KAN JE TERECHT?

115. In tegenstelling tot enkele andere, voornamelijk Europese, landen is er in België geen centrale commissie die instaat voor het behandelen van restitutieaanvragen. Bijgevolg wordt hieronder nagegaan waar je met een *claim* terecht kan.

3.2.2.1. POD WETENSCHAPSBELEID

116. In het antwoord op de vragen van Jean-Jacques De Gucht in 2016 wijst de staatssecretaris voor Wetenschapsbeleid naar de POD Wetenschapsbeleid als het begeleidingsorgaan voor aanvragers bij hun zoektocht naar verdwenen cultuurogoderen³⁷⁴. Er is echter een duidelijk gebrek aan beschikbare informatie over deze ‘begeleidingsfunctie’ van de POD. Op de website is er bijvoorbeeld geen info over te vinden. Hoewel de POD dus inderdaad enkele bevoegdheden heeft die verband houden met het onderwerp, kan het niet vergeleken worden met een centrale commissie waar aanvragen ingediend worden opdat een definitieve beslissing genomen kan worden.

³⁷² COMMISSIE VOOR DE BESCHERMING VAN DE PERSOONLIJKE LEVENSSFEER, *Advies nr. 40/2018 betreft Voorontwerp van koninklijk besluit houdende overdracht van de gegevensbank bedoeld in artikel 9 van de wet van 20 december 2001 betreffende de schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945 aan het Algemeen Rijksarchief* CO-A-2018-030), 23 mei 2018, https://www.gegevensbeschermingsautoriteit.be/sites/privacycommission/files/documents/advies_40_2018_0.pdf.

³⁷³ Vr. en Antw. Senaat 2015-16, Vr. nr. 6-893, 22 maart 2016, (J. DE GUCHT.); Vr. en Antw. Senaat 2015-16, Vr. nr. 6-949, 28 april 2016, (J. DE GUCHT.).

³⁷⁴ Vr. en Antw. Senaat 2015-16, Vr. nr. 6-893, 20 april 2016, (E. SLEURS, antw.).

3.2.2.2. DE CEL GEROOFDE GOEDEREN TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG IN BELGIE

117. De Cel recuperatie van gespolieerde goederen is vandaag geëvolueerd naar de Cel geroofde goederen tijdens de Tweede Wereldoorlog. De Cel bestaat uit één persoon, namelijk kunsthistoricus Bart Eeman³⁷⁵. Ook de bevoegdheden van de Cel zijn ontwikkeld. Uit communicatie met de Cel blijkt dat één van de voornaamste taken adviesverlening aan instellingen en private personen is. Daarnaast zet de Cel zich in voor de recuperatie van nog niet teruggevonden kunst³⁷⁶. Zo zou in de nabije toekomst een databank opgericht worden waarin de DER-aangifte formulieren opgenomen worden³⁷⁷. Verder speelt de Cel een rol bij de vertegenwoordiging van België op het internationale toneel, door aan conferenties en projecten deel te nemen³⁷⁸. Bovendien heeft de Cel een bijstandsfunctie in restitutiezaken. Het voorbeeld dat hierbij wordt aangehaald is de restitutie van ‘Portret van een jong meisje in blauwe jurk’ geschilderd door Anto Carte³⁷⁹. Dankzij een internationale organisatie die het werk in een Amerikaanse galerij heeft aangetroffen en de Amerikaanse en Belgische overheid daarvan op de hoogte heeft gebracht, kan het werk in 2009 mits bijstand van de Cel door de Belgische overheid gerestitueerd worden aan de dochter van de oorspronkelijke eigenaar³⁸⁰. Een belangrijk punt van kritiek is evenwel dat er zo goed als geen informatie over de Cel publiek beschikbaar is. Ze wordt incidenteel vermeld in wetenschappelijke en journalistieke publicaties, maar op de site van de FOD Economie is er bijvoorbeeld niets over haar bestaan of functie opgenomen.

3.2.2.3. DE BELGISCHE GERECHTEN

118. De restitutie vorderen voor de rechtbank zal slechts in uiterst uitzonderlijke omstandigheden mogelijk zijn. De regels ter bescherming van kopers te goeder trouw, de verkrijgende verjaring, de zware bewijslast, de procedurekost en de proceduretermijn etc. staan in de weg van een beoordeling ten gronde door de Belgische rechtbanken en hoven³⁸¹.

³⁷⁵ B. EEMAN, *Antwoord op vraag 1 zoals opgenomen in bijlage 2*.

³⁷⁶ *Ibid.*

³⁷⁷ *Ibid.*

³⁷⁸ *Ibid.*

³⁷⁹ *Ibid.*

³⁸⁰ S. DE BOCK, “Belgisch schilderij terug bij model 67 jaar na naziroof”, *De Standaard* 1 december 2009, <https://www.standaard.be/cnt/gsa2j3ckj>.

³⁸¹ B. DEMARSIN, “Holocaustslachtoffers en hun nazaten eisen hun geroofde kunstwerken terug”, *Tijdschrift Conflictantering* 2013, afl. 2, nr. 14, (1) 5; D. J. ROWLAND, “Nazi-Era art claims in the United States: 10 years after the Washington Conference”, *Art & Cultural Heritage Law Newsletter* 2009, afl. 5, (30) 32; E. CAMPFENS, “Nazi-looted art: a note in favour of clear standards and neutral procedures”, *Art Antiquity and Law* 2017, (315) 334-335.

3.3. EEN BLIK OP DE PRAKTIJK: HET BELGISCHE BELEID

119. In de praktijk zijn rechthebbenden op zichzelf aangewezen om het werk te lokaliseren. De JCA-B is omwille van privacyredenen vooralsnog niet openbaar gemaakt. Bovendien is er nog geen databank voor roofkunst en zijn er na het onderzoek van de Studiecommissie geen nieuwe systematische herkomstonderzoeken doorgevoerd. De Cel binnen de FOD Economie of de POD Wetenschapsbeleid kunnen bijstand verlenen, maar er is echter zo goed als geen informatie over hun taak bekend bij het publiek. Bijgevolg is er op dit moment weinig bijstand op de zoektocht naar roofkunst. Een kleine stap voorwaarts is echter in het vooruitzicht³⁸². Daarop wordt in het volgende deel ingegaan.

120. Wie vandaag een restitutieaanvraag wil indienen, moet zich richten tot de huidige eigenaar van het werk³⁸³. Gaat het om een werk in een publieke verzameling dan zal de aanvraag volgens de Belgische overheden in overeenstemming met de *Washington Principles* beantwoord worden³⁸⁴. Uit de correspondentie met het Vlaams departement Cultuur blijkt het volgende:

Op dit moment zijn er geen formele neergeschreven richtlijnen. In toepassing van de Washington Principles hanteren wij als uitgangspunt dat cultuurgoederen die zich in publieke collecties bevinden en waarvoor aangetoond kan worden dat ze in relatie tot WO II geroofd werden of onder dwang ontvreemd van Joodse eigenaars, terug gegeven moeten worden aan de erfgenamen van de slachtoffers (tenzij voor deze verliezen reeds eerder door een bevoegde overheid (Belgische Staat of een buitenlandse bevoegde overheid (voorbeeld de Regering van het toenmalige West-Duitsland)) een schadevergoeding werd uitbetaald.

In de praktijk bevelen wij musea die een vraag tot teruggave ontvingen aan om deze te laten behandelen door een werkgroep die een onderzoek voert naar de geschiedenis en provenance van het geclaimde werk en de juridische grond van de claim toetst. De behandeling van de vraag aan het MSK Gent tot teruggave van het portret van Ludwig Adler door Kokoschka kan daarbij als een 'precedent' gelden³⁸⁵.

121. Het belangrijkste voorbeeld van een Belgische restitutiezaak uit een publieke verzameling is de *ad hoc* commissie die de stad Gent bij besluit opgericht heeft³⁸⁶. In 2008 ontvangt het MSK namelijk een brief over het werk 'portret van Ludwig Adler' van Kokoschka³⁸⁷. De nabestaanden van de oorspronkelijke eigenaars stellen daarin dat het werk in 1937-8 onder dwang verkocht werd³⁸⁸. De stad Gent heeft vervolgens, bij gebrek aan een

³⁸² *Infra.*

³⁸³ H. FEYS, *Antwoord op vraag 1 zoals opgenomen in bijlage 3.*

³⁸⁴ *Ibid.*

³⁸⁵ *Ibid.*

³⁸⁶ Ad Hoc Adviescommissie Gent 8 juni 2011, Rapport restitutieaanvraag portret van L. Adler van O. Kokoschka.

³⁸⁷ *Ibid.*, 3.

³⁸⁸ *Ibid.*

bestaande organisatie, beslist om een *ad hoc* commissie op te richten. Uit het onderzoek van de *ad hoc* commissie blijkt echter dat er geen redenen voorhanden zijn om aan te nemen dat het om een dwangverkoop gaat³⁸⁹. De verkoop zou zich eerder in de private sfeer situeren: de echtgenote van de eigenaar heeft het werk nooit geapprecieerd, waardoor het gezin besluit om het te verkopen³⁹⁰. De commissie besluit dus dat het museum niet verplicht is om het werk te restitueren omdat er *in casu* geen sprake is van dwangverkoop³⁹¹.

122. Voor cultuurgoederen die niet in een publieke collectie zijn opgenomen, gelden de *Washington Principles* evenwel niet³⁹². Aangezien het gerecht ook hier in quasi nooit een optie is, is alternatieve geschilbeslechting de beste en vaak de enige oplossing³⁹³. Het gebrek aan een gespecialiseerd en gecentraliseerd orgaan zorgt er evenwel voor dat er meestal geen beoordeling ten gronde kan plaatsvinden.

4. EEN BLIK OP DE TOEKOMST

123. Naarmate buitenlandse initiatieven bekend gemaakt worden en er nieuwe restitutieaanvragen of roofkunstontdekkingen komen, duikt het thema opnieuw op in de Belgische parlementen. Zo is het thema vrij recent op de voorgrond getreden. Meer bepaald in het kader van een artikel in *De Standaard* waarin journalist Geert Sels bericht over de herkomst van een belangrijk werk in de collectie van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel³⁹⁴. Op 20 februari worden naar aanleiding van dit artikel een aantal vragen over het Vlaamse/Belgische beleid aan de Vlaamse minister van cultuur, Jan Jambon³⁹⁵, gesteld³⁹⁶. Hij benadrukt in zijn antwoord enerzijds dat hij het thema opnieuw zal aankaarten binnen de interministeriële conferentie Cultuur en anderzijds wijst hij op de interfederale werkgroep Cultuurgoederen Tweede Wereldoorlog³⁹⁷. Die werkgroep, opgericht in 2013, houdt zich vooral bezig met de mogelijke bekendmaking van DER-werken in de Belgische musea waarvan de herkomst niet op een sluitende wijze bepaald is. De grootste verwezenlijking is dat zes van de elf musea aan wie DER-werken zijn afgestaan ondertussen een lijst van aan hen afgestane werken op hun site

³⁸⁹ *Ibid.*, 35.

³⁹⁰ *Ibid.*, 26-27.

³⁹¹ *Ibid.*, 67.

³⁹² B. DEMARSIN, “De kunstschat van de kluisenaar: onverwerkt oorlogsverleden”, *RW* 2013-14, 842.

³⁹³ B. DEMARSIN, “Holocaustslachtoffers en hun nazaten eisen hun geroofde kunstwerken terug”, *Tijdschrift Conflictbantering* 2013, afl. 2, nr. 14, (1) 5.

³⁹⁴ G. SELS, “Jambon zet nazi-roofkunst op agenda”, *De Standaard* 21 februari 2020, https://www.standaard.be/cnt/dmf20200220_04858079.

³⁹⁵ Jan Jambon (1960-) is Vlaams minister president van de partij N-VA en burgemeester van Brasschaat.

³⁹⁶ *Hand.* VI.Parl. Comm. voor Cultuur, Jeugd, Sport en Media 2019-2020, 20 februari 2020, nr. 1283, 1315, 1363, <https://www.vlaamsparlement.be/commissies/commissievergaderingen/1371422/verslag/1373644>.

³⁹⁷ *Ibid.*

bekendgemaakt hebben. Het doel is om één centrale website ter beschikking te stellen³⁹⁸. Deze site zou 108 cultuurgooderen omvatten en ten laatste eind 2019 operationeel zijn. De lancering van de site heeft echter vertraging opgelopen³⁹⁹. Minister voor Wetenschapsbeleid, David Clarinval, stelt dat het vertaalwerk en het verificatieproces bij sommige instellingen langer duurt dan verwacht, wat ervoor zorgt dat de databank pas in het voorjaar van 2020 beschikbaar wordt⁴⁰⁰. Eigenaardig is dat er slechts 108 werken in worden opgenomen, terwijl het onderzoek van de Studiecommissie uitwijst dat de herkomst van een groter aantal werken niet is uitgeklaard.

124. Wegens budgettaire redenen staat de Vlaamse minister van Cultuur weigerachtig tegenover nieuw herkomstonderzoek binnen de culturele instellingen⁴⁰¹. Bovendien stelt hij dat dergelijk onderzoek reeds binnen de Studiecommissie is uitgevoerd⁴⁰². Geen van deze argumenten kan echter overtuigen. De Studiecommissie benadrukt bij het afsluiten van haar onderzoek namelijk zelf dat haar ontdekkingen waarschijnlijk slechts het puntje van de ijsberg zijn⁴⁰³. Ook de minister beseft dat het reeds gevoerde onderzoek niet volledig sluitend is, zoals aangetoond door de nieuwste ontdekking in de Koninklijke Bibliotheek van België⁴⁰⁴. Bijgevolg zal hij de vraag ondanks zijn voorgaande argumenten voorleggen aan de interministeriële conferentie⁴⁰⁵. Uit correspondentie met het Vlaams departement Cultuur blijkt dat hij een *testcase* overweegt binnen het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen⁴⁰⁶.

5. TUSSENTIJDSE CONCLUSIE

125. Het Belgische naoorlogse recuperatie- en restitutiebeleid heeft gefaald. De wetgeving die wordt uitgevaardigd laat slechts een korte termijn toe om goederen terug te vorderen en creëert een zware bewijslast. Ook bij de schadeloosstelling vallen de meeste joodse eigenaars naast de boot. Er wordt bovendien slechts een klein aantal werken gerecupereerd en nog een

³⁹⁸ L. BOVE, “België maakt databank met roofoorkunst uit WO II”, *De Tijd* 3 augustus 2019, <https://www.tijd.be/cultuur/kunstmarkt/belgie-maakt-databank-met-roofoorkunst-uit-wo-ii/10150708.html>.

³⁹⁹ *Ibid.*; *Hand.* Kamer comm. voor Mobiliteit, Overheidsbedrijven en Federale Instellingen 2019-20, 10 december 2020, 2.

⁴⁰⁰ *Ibid.*

⁴⁰¹ *Hand.* Vl.Parl. Comm. voor Cultuur, Jeugd, Sport en Media 2019-2020, 20 februari 2020, nr. 1283, 1315, 1363, <https://www.vlaamsparlement.be/commissies/commissievergaderingen/1371422/verslag/1373644>.

⁴⁰² *Ibid.*

⁴⁰³ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, <https://www.combuysse.fgov.be/nl/studiecommissie-joodse-goederen>, 446.; G. SELS, “Jambon zet nazi-roofoorkunst op agenda”, *De Standaard* 21 februari 2020, https://www.standaard.be/cnt/dmf20200220_04858079.

⁴⁰⁴ *Hand.* Vl.Parl. Comm. voor Cultuur, Jeugd, Sport en Media 2019-2020, 20 februari 2020, nr. 1283, 1315, 1363, <https://www.vlaamsparlement.be/commissies/commissievergaderingen/1371422/verslag/1373644>.

⁴⁰⁵ *Ibid.*

⁴⁰⁶ H. FEYS, *Antwoord op vraag 3 zoals opgenomen in bijlage 3*.

kleiner aantal gerestitueerd. De oorzaak hiervoor ligt bij het personeelstekort van de DER, de gebrekkige samenwerking met andere diensten en de strenge restitutieregels die in de naoorlogse periode gelden. In navolging van de *Washington Principles* en naar het voorbeeld van andere West-Europese landen richt de Belgische overheid de Studiecommissie op die het naoorlogse beleid moet evalueren en een eerste herkomstonderzoek uitvoeren. Uit het grote aantal aanvragen die aan de Studiecommissie wordt gericht, wordt afgeleid dat een *follow-up* commissie niet kan ontbreken. Zo wordt de Commissie schadeloosstelling joodse goederen opgericht. Deze Commissie neemt principieel geen restitutiemaatregelen, maar staat enkel in voor schadeloosstelling. Na het beëindigen van haar opdracht in 2008 worden geen nieuwe initiatieven genomen. De Cel geroofde goederen tijdens de Tweede Wereldoorlog kan bijstand verlenen in restitutiezaken, maar er is hierover weinig informatie publiek beschikbaar. Aanvragen moeten worden ingediend bij de huidige eigenaar van het werk. België hanteert hierbij een reactief beleid: aanvragen worden behandeld, maar er komt vooralsnog geen nieuw systematisch proactief herkomstonderzoek. In de loop van 2020 zal er echter wel een beperkte databank openbaar gemaakt worden. Er zijn in het licht van de internationale morele verplichtingen die op de Belgische overheden rusten en in vergelijking met wat hierna uiteengezet zal worden dus aspecten waarop het beleid kan geoptimaliseerd worden. Daarop zal het laatste onderzoeksdeel zich toespitsen.

II. NEDERLAND

1. NATIONALE REACTIES TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

126. De Nederlandse regering die net zoals de Belgische regeert vanuit ballingschap in Londen, ziet al snel dat er systematisch goederen uit de bezette gebieden geroofd worden en dat er duidelijk dwangverkopen geschieden⁴⁰⁷. Ze ondernemen bijgevolg een poging om daarop te reageren aan de hand van enkele noodwetten⁴⁰⁸ en door deel te nemen aan de ondertekening van de *London Declaration* van 5 januari 1941⁴⁰⁹. Zo verbiedt besluit A6 enerzijds transacties

⁴⁰⁷ ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG (RESTITUTIECOMMISSIE), *Verlag* 2002, februari 2003, <https://www.restitutiecommissie.nl/sites/default/files/verslag%202002.pdf>; A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 72.

⁴⁰⁸ Nederlandse noodwetten zijn vergelijkbaar met Belgische besluitwetten; Aangezien de gewone wetgevingsprocedure tijdens de oorlog niet kon plaatsvinden, werd er gekozen om de aangelegenheden, die in principe bij wet geregeld moesten worden, bij besluit te regelen, waarvoor enkel de ondertekening door het staatshoofd en de contrasignatie van een van de regeringsleden volstaat. Na de oorlog zijn de besluiten door de Hoge Raad als rechtsgeldig verklaard. (G. AALDERS, *Berooid*, *supra* vn. 45, 40).

⁴⁰⁹ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 72.

die gesloten worden met de vijand en anderzijds worden de transacties die reeds gesloten zijn vernietigd en worden degene die alsnog gesloten zouden worden bij voorbaat nietig verklaard⁴¹⁰. De belangrijkste noodwet ten aanzien van het onderzochte thema is het Besluit herstel rechtsverkeer (E100)⁴¹¹. Dit besluit geeft vorm aan het rechtsherstel dat in de naoorlogse periode vereist is⁴¹². Voor de uitvoering van de regels uit het besluit wordt de Raad voor het Rechtsherstel ingericht. Op de taken en de werking van die Raad wordt hieronder ingegaan⁴¹³.

2. NATIONALE REACTIES IN DE NAOORLOGSE PERIODE

127. Ook in de naoorlogse periode zet de Nederlandse overheid een aantal stappen om de grootschalige kunstdrainage recht te zetten. Een eerste meldenswaardige stap is het begin van de werkzaamheden van de Raad voor het Rechtsherstel⁴¹⁴. Deze Raad moet het rechtsverkeer in Nederland terug naar de vooroorlogse standaard brengen en daarbij zoveel als mogelijk de daden van de bezetter ongedaan maken⁴¹⁵. De Raad heeft vier afdelingen: de afdeling Rechtspraak, de afdeling Effectenregistratie, de afdeling Beheer, Voorzieningen voor Afwezigen en Rechtspersonen en de afdeling Onroerende Goederen⁴¹⁶. Onder de derde afdeling wordt het NBI, het Nationaal Beheersinstituut, ingericht. Het NBI staat in voor het beheer van de landverraderlijke vermogens, de vijandelijke vermogens en de vermogens van afwezige en onbekende eigenaars⁴¹⁷. Daarnaast waarborgt het NBI het beheer van de vermogens van de instellingen, zoals de Liro-bank, die bij Duitse verordening zijn opgericht, maar ondertussen ontbonden zijn⁴¹⁸. Elk van deze afdelingen is bovendien bevoegd om naar redelijkheid en billijkheid beslissingen in eigendomsverhoudingen te nemen⁴¹⁹. Zo kunnen ze, rekening houdende met de bijzondere omstandigheden, transacties nietig verklaren en de teruggave van geroofde of onder dwang verkochte goederen bevelen. Als het goed ondertussen onder

⁴¹⁰ E. CAMPFENS, "Bridging the gap between ethics and law: the Dutch framework for Nazi-looted art", *Art Antiquity and Law* 2020, (1) 7-8.

⁴¹¹ *Ibid.*, 8.

⁴¹² A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41), 72-73; G. AALDERS, *Berooid*, *supra* vn. 45, 44.

⁴¹³ *Infra* 61, nr. 127.

⁴¹⁴ G. AALDERS, *Berooid*, *supra* vn. 45, 45.

⁴¹⁵ RESTITUTIECOMMISSIE, *Het opsporen van geroofde kunstwerken*, https://www.restitutiecommissie.nl/het_opsporen_van_geroofde_kunstwerken.html.

⁴¹⁶ W. VERAART, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw*, Deventer, Kluwer, 2005, 67.

⁴¹⁷ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, *supra* vn. 20, 87.

⁴¹⁸ G. AALDERS, *Berooid*, *supra* vn. 45, 49.

⁴¹⁹ E. CAMPFENS, "Bridging the gap between ethics and law: the Dutch framework for Nazi-looted art", *Art Antiquity and Law* 2020, (1) 8-9; A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41), 72-73; E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, *supra* vn. 20, 87.

bezwarende titel aan een derde te goeder trouw is overgedragen, zal de restitutie echter ontzegd worden⁴²⁰. Het is belangrijk dat goede trouw niet vermoed wordt, de derde zal moeten aannemelijk maken dat hij de goederen te goeder trouw in zijn bezit heeft gekregen⁴²¹. Wanneer het goed evenwel een aanmerkelijk grotere waarde heeft voor de oorspronkelijke eigenaar dan voor de huidige bezitter te goeder trouw, zal alsnog tot restitutie worden overgegaan⁴²². De oorspronkelijke eigenaar moet in dergelijke gevallen wel een vergoeding betalen aan de huidige bezitter⁴²³. Deze regeling, waarbij in sommige gevallen voorrang verleend wordt aan de bezitter te goeder trouw, is uitzonderlijk in naoorlogse restitutiewetgeving⁴²⁴. Nederland is de enige van de hier besproken landen die een dergelijke regeling vooropstelt.

128. Tegen de door de afdelingen genomen beslissingen kan beroep worden ingesteld bij de afdeling Rechtspraak en tot 1 juli 1951 kunnen bij de afdeling Rechtspraak rechtstreekse rechtsherstelaanvragen ingesteld worden⁴²⁵. In 1967 wordt de Raad opgeheven.

129. In 1945 wordt er naast de Raad een specifiek orgaan gecreëerd, de Stichting Nationaal Kunstbezit, of de SNK⁴²⁶. De Stichting krijgt, onder het toezicht van de NBI, een dubbele doelstelling. Ze moet er enerzijds voor zorgen dat de grote culturele verliezen die Nederland tijdens de oorlog heeft geleden, in de mate van het mogelijke ongedaan worden gemaakt⁴²⁷. De tweede doelstelling bestaat er anderzijds in dat de Stichting waar mogelijk de gerecupereerde werken die niet aan de Nederlandse staat toebehoren, aan de oorspronkelijke eigenaars of hun nabestaanden moet teruggeven⁴²⁸. De SNK heeft twee afdelingen: de afdeling Binnenland en de afdeling Buitenland. De afdeling Binnenland heeft als opdracht de opsporing, de inventarisering en het beheer van kunstschaten die zich nog in Nederland bevinden⁴²⁹. Op 18

⁴²⁰ G. AALDERS, *Berooid*, supra vn. 45, 46; W. VERAART, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw*, Deventer, Kluwer, 2005, 64; E. CAMPFENS, "Sources of inspiration: old and new rules for looted art", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?* supra vn. 41, (13) 23.

⁴²¹ W. VERAART, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw*, Deventer, Kluwer, 2005, 63-64.

⁴²² G. AALDERS, *Berooid*, supra vn. 45, 46; E. CAMPFENS, "Sources of inspiration: old and new rules for looted art", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?* supra vn. 41, (13) 23; E. CAMPFENS, "Bridging the gap between ethics and law: the Dutch framework for Nazi-looted art", *Art Antiquity and Law* 2020, (1) 10.

⁴²³ *Ibid.*

⁴²⁴ E. CAMPFENS, "Sources of inspiration: old and new rules for looted art", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?* supra vn. 41, (13) 23.

⁴²⁵ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, supra vn. 20, 87.

⁴²⁶ *Ibid.*, 33.

⁴²⁷ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, supra vn. 41, (41) 73.

⁴²⁸ *Ibid.*

⁴²⁹ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, supra vn. 20, 34.

augustus 1948 beslist de NBI naar aanleiding van het wanbeleid van de afdeling Binnenland om de goederen binnen eigen beheer te nemen⁴³⁰. De afdeling Buitenland houdt zich daarentegen bezig met het repatriëren van kunst uit het buitenland en de restitutie ervan aan de rechtmatige eigenaar⁴³¹. De afdeling werkt daarvoor samen met de *Collecting Points* om zo veel mogelijk van de uit Nederland verdwenen cultuurgoederen te recupereren⁴³². Bovendien wordt in 1945 een militaire verordening afgekondigd die een verplichting behelst om voor 15 oktober 1945 aangifte te doen van cultuurgoederen die tijdens de oorlog aan Duitse instanties zijn verkocht of die zijn geconfisqueerd⁴³³. Die informatie kan dan aangewend worden voor de recuperatie uit het buitenland en voor latere restitutie⁴³⁴.

130. Het restitutiebeleid van de afdeling moet in twee periodes gesplitst worden: 1945 tot 1948 en 1948 tot 1953. De reden voor de opsplitsing is de overname van de taken van de SNK door het Bureau Herstelbetalings- en Recuperatiegoederen, Hergo⁴³⁵. Die overgang vindt officieel plaats op 1 juli 1950, maar de oorsprong ervan ligt in 1948. Op dat moment wordt namelijk een nieuwe voorzitter aangesteld die het beleid over een andere boeg gooit⁴³⁶.

131. Tussen 1945 en 1948 staat de afdeling onder leiding van dr. Ary Bob de Vries⁴³⁷. De SNK neemt in deze periode de regels uit het Besluit E100 als basis voor het te hanteren restitutiebeleid⁴³⁸. De SNK volgt principieel dus dezelfde regels als de Raad voor het Rechtsherstel. Naast deze basisregels, worden ook richtlijnen opgesteld om meer in detail vorm te geven aan het restitutiebeleid. In afwachting van een regeling bij wet blijven de richtlijnen aanvankelijk vrij algemeen en summier⁴³⁹. Pas in 1947 krijgt de SNK een officiële goedkeuring voor de nieuwe en meer gedetailleerde conceptrichtlijnen⁴⁴⁰. Art. 11 van die conceptrichtlijnen stelt vier voorwaarden aan restitutie: ten eerste moet de oorspronkelijke eigenaar vaststaan, ten tweede moet het bezitsverlies zonder twijfel onvrijwillig geweest zijn, ten derde mogen er geen onderling strijdige aanspraken zijn ingediend en ten vierde mag de oorspronkelijke eigenaar geen schadeloosstelling door de Schade-Enquête-Commissie

⁴³⁰ *Ibid.*

⁴³¹ *Ibid.*

⁴³² *Ibid.*, 46.

⁴³³ *Ibid.*, 41-43; G. AALDERS, *Berooid*, *supra* vn. 45, 216.

⁴³⁴ G. AALDERS, *Berooid*, *supra* vn. 45, 216.

⁴³⁵ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, *supra* vn. 20, 81.

⁴³⁶ *Ibid.*, 76-77.

⁴³⁷ Dr. Ary Bob de Vries (1905-1983) was een Nederlandse kunsthistoricus. Naast zijn voorzitterschap van de SNK, is hij ook museumdirecteur bij het Mauritshuis in Den Haag.

⁴³⁸ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, *supra* vn. 20, 109.

⁴³⁹ *Ibid.*, 110.

⁴⁴⁰ *Ibid.*, 110-111.

ontvangen hebben⁴⁴¹. Wanneer een tegenprestatie voor het bezitsverlies is verkregen tijdens de oorlog, moet die volgens de richtlijnen bovendien aan de SNK worden overgedragen⁴⁴². Daarenboven moeten oorspronkelijke eigenaars 2,75 procent van de getaxeerde waarde van het werk aan de SNK betalen voor de kosten van het beheer, recuperatie, transport en verzekering⁴⁴³.

132. Het beleid wordt in deze eerste periode echter niet altijd volgens de regels toegepast en ook de voorzitter, dr. Ary Bob de Vries, blijft niet zonder blaam, wanneer hij verdacht wordt van verduistering, oplichting en valsheid in geschrifte⁴⁴⁴. Zo zou hij een zwarte kas gevoerd hebben, enkele werken uit andere landen opgeëist hebben zonder dat ze echt een Nederlandse afkomst hebben en daarnaast zou hij enkele waardevolle werken aan de gebroeders Katz hebben gerestitueerd zonder het nodige onderzoek te voeren naar de gegrondheid van de claim⁴⁴⁵. Zelf geeft hij tijdens het gerechtelijk onderzoek toe dat hij schuldig is aan het houden van een zwarte kas en bekent hij de oplichting van de andere internationale instanties; ten aanzien van de andere aanklachten beweert hij steeds te goeder trouw te hebben gehandeld⁴⁴⁶. De procureur besluit na een lang onderzoek om de zaak evenwel niet verder te vervolgen omdat dr. de Vries niet naar eigen belang heeft gehandeld⁴⁴⁷. Dr. de Vries keert echter niet terug op zijn post als hoofd van de SNK, de leiding wordt op 18 november 1948 toevertrouwd aan Jolle Jolles⁴⁴⁸, die ook Hergo bestuurt⁴⁴⁹. Door de grote wanorde die hij aantreft bij het opnemen van het ambt, beslist hij om de SNK op termijn op te doeken en de taken binnen Hergo te huisvesten⁴⁵⁰. In 1953 beëindigt Hergo de restitutieactiviteiten.

133. In de tweede periode tussen 1948 en 1953 staat orde op zaken stellen centraal⁴⁵¹. Het wegwerken van de administratieve chaos die tot op dat moment de goede werking van de SNK op restitutievlak verhinderd heeft, verdient dan ook prioriteit. Bovendien wordt de focus in de tweede periode van kunstrepatriëring naar restitutie verlegd. Zo worden op vraag van enkele oorspronkelijke eigenaars de gerecupereerde goederen op drie momenten tentoongesteld zodat

⁴⁴¹ *Ibid.*, 111.

⁴⁴² *Ibid.*, 111-112.

⁴⁴³ *Ibid.*, 112.

⁴⁴⁴ G. AALDERS, *Berooid*, *supra* vn. 45, 240.

⁴⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁴⁶ *Ibid.*, 241.

⁴⁴⁷ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, *supra* vn. 20, 76.

⁴⁴⁸ Jolle Jolles was een Nederlandse jurist en lid van het ministerie van Financiën. Hij werd persoonlijk geselecteerd voor het voorzitterschap van de SNK.

⁴⁴⁹ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, *supra* vn. 20, 76-77.

⁴⁵⁰ *Ibid.*, 80-81; Die overgang vindt officieel plaats op 1 juli 1950.

⁴⁵¹ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, *supra* vn. 20, 118-120.

zij die er hun cultuurgoederen erkennen, een restitutieaanvraag kunnen indienen⁴⁵². Daarnaast zet de SNK in op proactief onderzoek opdat de stichting zelf restitutie zou kunnen voorstellen aan de gevonden rechthebbenden⁴⁵³. De voorwaarden voor restitutie blijven in de tweede periode echter even streng. Uit het verslag van 1952 blijkt namelijk dat voor de teruggave van voorwerpen moet vaststaan “*a. dat het voorwerp het voormalig eigendom van de gedeposeerde was; b. dat het voorwerp door dwang uit zijn bezit was geraakt; c. dat er geen tegenprestatie had plaatsgevonden*”⁴⁵⁴. Wanneer niet aan de laatste voorwaarde voldaan is, kan er alsnog overgegaan worden tot restitutie als de omvang van de tegenprestatie wordt bewezen en het bedrag vervolgens ter beschikking van de staat wordt gesteld⁴⁵⁵. De onkostenvergoeding uit de eerste periode blijft ook in de tweede periode vereist. De zware bewijslast die door deze voorwaarden op de rechtzoekenden rust, zorgt er vaak voor dat uiteindelijk niet tot restitutie kan worden overgegaan.

134. Tegen de beslissingen van de SNK kan in beroep gegaan worden bij de afdeling Rechtspraak van de Raad voor het Rechtsherstel⁴⁵⁶. Er wordt echter slechts uitzonderlijk van deze mogelijkheid gebruik gemaakt, aangezien de SNK in beide periodes zo veel mogelijk zaken buiten de rechtsherstelrechten heeft gehouden⁴⁵⁷. Bovendien lijkt de kans op restitutie voor velen uiterst gering, waardoor het niet opweegt tegen de kosten die aan een dergelijke procedure verbonden zijn⁴⁵⁸.

135. De goederen die niet gerestitueerd kunnen worden, kunnen op basis van hun uiteindelijke bestemming in twee categorieën verdeeld worden. In de eerste categorie worden de goederen die van belang zijn voor het nationaal kunstbezit opgenomen. Zij worden door SNK/Hergo aan het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OC&W) overgedragen om in de rijksverzameling opgenomen te worden⁴⁵⁹. Daar worden ze in een eigen collectie ondergebracht, namelijk de Nederlands Kunstbezit collectie of de NK-collectie die wordt beheerd door de Rijksdienst voor het Culturele Erfgoed (RCE) van het ministerie van

⁴⁵² A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?* *supra* vn. 41, (41) 73; E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, *supra* vn. 20, 118.

⁴⁵³ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, *supra* vn. 20, 119.

⁴⁵⁴ *Ibid.*, 124.

⁴⁵⁵ *Ibid.*

⁴⁵⁶ E. MULLER en H. SCHRETLEN, *Betwist bezit*, *supra* vn. 20, 130-35.

⁴⁵⁷ *Ibid.*, 131.

⁴⁵⁸ *Ibid.*, 132-133.

⁴⁵⁹ *Ibid.*, 231.

OC&W⁴⁶⁰. Een deel van de werken van de NK-collectie wordt in depots ondergebracht en een ander deel wordt in bruikleen aan musea en andere rijksgebouwen zoals ambassades en ministeries gegeven⁴⁶¹. De tweede categorie bevat werken die niet van belang worden geacht voor het nationaal kunstbezit. Zij worden periodiek geveild⁴⁶².

3. HUIDIG NEDERLANDS BELEID

3.1. ACHTERGROND VAN HET BELEID

136. Zoals het geval is in de internationale context, treedt in de jaren '90 ook in Nederland het restitutievraagstuk weer op de voorgrond. Het naoorlogse restitutiebeleid wordt alsmaar meer in vraag gesteld, wat ervoor zorgt dat nieuw onderzoek en nieuwe beleidsinitiatieven zich opdringen. Zo worden er in 1997 een aantal verschillende commissies opgericht die de diverse, hierboven besproken naoorlogse initiatieven moeten onderzoeken en de werkzaamheden van de in de eerste golf opgerichte organisaties moeten beoordelen⁴⁶³.

3.1.1. ALGEMENE COMMISSIES

137. De moeder-commissie is de Contactgroep Tegoeden WOII, beter gekend als de Commissie-Van Kemenade⁴⁶⁴. Deze Commissie doet vooral onderzoek met betrekking tot de financiële sector, zo wordt er onderzoek gedaan naar de goudroof en de daarmee verband houdende tegoeden die nog op buitenlandse rekeningen zijn achtergebleven⁴⁶⁵. Vervolgens worden er twee aanvullende commissies in het leven geroepen die binnen diezelfde financiële sector onderzoek moeten doen, de Commissie-Scholten⁴⁶⁶ en de Commissie-Kordes⁴⁶⁷. Er wordt niet alleen naar de Nederlandse oorlogstegoeden onderzoek gedaan, ook voor de Nederlands-Indische oorlogstegoeden wordt een individuele commissie opgericht, de Begeleidingscommissie Onderzoek Indische Tegoeden of de Commissie-Van Galen⁴⁶⁸.

⁴⁶⁰ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 73.

⁴⁶¹ G. AALDERS, *Berooid*, *supra* vn 45, 221.

⁴⁶² *Ibid.*

⁴⁶³ C. RUPPERT, *Eindelijk 'restitutie'. De totstandkoming van Nederlandse akkoorden over Joodse oorlogstegoeden (1997-2000)*, Amsterdam, VU University Press, 2017, 21-22.

⁴⁶⁴ Jos Van Kemenade (1937-2020) was een Nederlandse politicus voor de Partij van de Arbeid en hoogleraar onderwijs-sociologie aan het Nijmeegse Instituut voor Toegepaste Sociologie.

⁴⁶⁵ C. RUPPERT, *Eindelijk 'restitutie'. De totstandkoming van Nederlandse akkoorden over Joodse oorlogstegoeden (1997-2000)*, Amsterdam, VU University Press, 2017, 22.

⁴⁶⁶ Willem Scholten (1927-2005) was een Nederlands econoom en christendemocratisch politicus.

⁴⁶⁷ Frans Kordes (1926-2011) was een lid van de Nederlandse marine. Na zijn militaire dienst wordt hij onder meer president van de Algemene Rekenkamer.

⁴⁶⁸ A.G. Van Galen (1928-2010) was een Nederlands jurist. Tussen 1990 en 1995 is hij de voorzitter van het centrale Hof van Beroep

3.1.2. COMMISSIE-EKKART EN HET BUREAU HERKOMST GEZOCHT

138. Voor kunstgoederen is de Begeleidingscommissie Bureau Herkomst Gezocht, ofwel de Commissie-Ekkart⁴⁶⁹ veruit de belangrijkste⁴⁷⁰. Haar opdracht is tweeledig. Ze is enerzijds verantwoordelijk voor de begeleiding van een uitgebreid herkomstonderzoek van de NK-collectie⁴⁷¹. Anderzijds moet de Commissie de overheid adviseren bij het uitwerken van een gepast beleid⁴⁷².

139. Tijdens de eerste fase van haar activiteiten focust de Commissie vooral op de begeleiding van het Bureau Herkomst Gezocht die instaat voor de uitvoering van het herkomstonderzoek van de 4579 werken uit de NK-collectie⁴⁷³. Het Bureau voert daarvoor grootschalig archiefonderzoek in binnen- en buitenlandse archieven zoals het *Bundesarchiv* in Koblenz, de National Archives in Washington, de archieven van de SNK etc⁴⁷⁴. De resultaten worden vervolgens in een eigen databank ondergebracht zodat het Bureau verbanden kan leggen tussen de verschillende onderzochte werken⁴⁷⁵. Naarmate het onderzoek vordert, publiceert het Bureau deelrapportages. Om het onderzoek zo toegankelijk mogelijk te maken, wordt in 2001 de databank Herkomst Gezocht gelanceerd⁴⁷⁶. Op deze site vind je enerzijds alle werken van de NK-collectie inclusief de resultaten van het onderzoek van het Bureau en anderzijds een lijst met werken die nooit teruggevonden zijn door de SNK⁴⁷⁷. Ook na het einde van de werkzaamheden van het Bureau blijft deze site centraal staan in het restitutiebeleid⁴⁷⁸.

140. Het eindrapport van het herkomstonderzoek geeft aan dat voor ongeveer 20 procent van de onderzochte werken geen herkomstgegevens te vinden zijn⁴⁷⁹. Voor 30 procent kunnen de onderzoekers een sluitende herkomst vaststellen en voor de overige 50 procent kan er geen

C. RUPPERT, *Eindelijk 'restitutie'. De totstandkoming van Nederlandse akkoorden over Joodse oorlogstegoeden (1997-2000)*, Amsterdam, VU University Press, 2017, 22.

⁴⁶⁹ Rudi Ekkart (1947-) is een Nederlandse kunsthistoricus die tussen 1990 en 2012 directeur was van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie. Verder is hij één van de vaste spelers binnen de ontwikkeling van het Nederlandse beleid.

⁴⁷⁰ Besluit 20 september 1999 tot instelling van een tijdelijk adviescollege herkomst kunstvoorwerpen WO-II, *Staatscourant* 21 oktober 1999, afl. 203, 11.

⁴⁷¹ Art. 1, a. *ibid.*

⁴⁷² Art. 1, b. *Ibid.*

⁴⁷³ COMMISSIE-EKKART, *Herkomst gezocht. Origins unknown*, Zwolle, Waanders Uitgevers, 2006, 19; A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 74-75.

⁴⁷⁴ COMMISSIE-EKKART, *Herkomst gezocht*, *supra* vn. 473, 19.

⁴⁷⁵ *Ibid.*

⁴⁷⁶ *Ibid.*, 7.

⁴⁷⁷ <http://www.herkomstgezocht.nl/>

⁴⁷⁸ Sinds 2018 is het beheer van deze websites in handen van het Expertisecentrum Restitutie van het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies.

⁴⁷⁹ COMMISSIE-EKKART, *Herkomst gezocht*, *supra* vn. 473, 23.

sluitende herkomst voorgelegd worden⁴⁸⁰. Het Bureau benadrukt evenwel dat ze enkel de sluitendheid van de herkomst heeft nagegaan zonder zich daarbij uit te spreken over de kwalificatie als roofkunst of als vrijwillig verkochte goederen⁴⁸¹.

141. Dit eerste onderzoeksluik ligt in lijn met wat onder de internationale instrumenten van nationale overheden verwacht wordt. Er wordt ingezet op herkomstonderzoek en de resultaten ervan worden opgenomen in een toegankelijke, duidelijke en gecentraliseerde databank van werken die in verband kunnen gebracht worden met de Tweede Wereldoorlog opgenomen.

142. Aanvankelijk zou de Commissie-Ekkart haar aanbevelingen na de afronding van het herkomstonderzoek formuleren zodat ten laatste op 1 maart 2002 zowel het herkomstonderzoek als de adviesverleningstaak afgewerkt zou zijn. Het onderzoek neemt echter aanzienlijk meer tijd in beslag dan gedacht⁴⁸². Bijgevolg wordt het mandaat van de Commissie-Ekkart enkele malen verlengd. Bovendien beslist de Commissie om niet te wachten op de resultaten van het onderzoek, maar om gefaseerd advies te verlenen⁴⁸³. Ten eerste wordt onderzoek gedaan naar verloren particulier kunstbezit, zodat hierover aanbeveling zouden gegeven kunnen worden⁴⁸⁴. Ten tweede wordt onderzoek gedaan naar en aanbevelingen geleverd over de bezittingen van kunsthandelaren⁴⁸⁵. Ten derde en ten laatste wordt advies verleend over de op dat moment resterende vragen⁴⁸⁶. De verschillende deelrapportages, worden respectievelijk in 2001, 2003 en 2004 beschikbaar gemaakt.

143. Een eerste aanbevelingen die de Commissie voorstelt, is om de geldende regel die stelt dat voor afgehandelde zaken geen nieuwe verzoeken ingediend kunnen worden tenzij er nieuwe harde feiten voorhanden zijn niet te streng op te vatten⁴⁸⁷. De Commissie beschouwt het beleid van de SNK als kil en bureaucratisch⁴⁸⁸. Bijgevolg mogen beslissingen van de SNK geenszins aanzien worden als een eindpunt. Enkel wanneer de zaak is voorgelegd aan de Raad voor het Rechtsherstel of een andere bevoegde rechtsherstelrechter kan er sprake zijn van een afgehandelde zaak⁴⁸⁹. Ook de heropening van zaken op grond van nieuwe feiten mag volgens

⁴⁸⁰ *Ibid.*

⁴⁸¹ *Ibid.*

⁴⁸² *Ibid.*, 13.

⁴⁸³ *Ibid.*, 14.

⁴⁸⁴ *Ibid.*, 67-74.

⁴⁸⁵ *Ibid.*, 93-96.

⁴⁸⁶ *Ibid.*, 109-114.

⁴⁸⁷ *Ibid.*, 69-70.

⁴⁸⁸ *Ibid.*, 69.

⁴⁸⁹ *Ibid.*, 70.

de commissie niet te beperkend worden ingevuld⁴⁹⁰. Om de zware bewijslast die op oorspronkelijke eigenaars rust te verlichten, raadt de Commissie daarnaast aan om een weerlegbaar vermoeden van dwangverkoop in te stellen voor verkopen door joodse particulieren die in Nederland vanaf 10 mei 1940 hebben plaatsgevonden⁴⁹¹. Voor professionele kunsthandelaars die goederen claimen, moet volgens de Commissie geen dergelijk vermoeden ingebouwd worden⁴⁹². Een volgende belangrijke aanbeveling van de Commissie is het niet langer vereisen dat de oorspronkelijke eigenaar het onweerlegbaar bewijs levert van eigendom⁴⁹³. Het zou moeten volstaan dat de vooroorlogse eigendom in hoge mate aannemelijk is, zonder dat er aanwijzingen van tegenstrijdige aanspraken zijn⁴⁹⁴. Daarnaast raadt ze aan om de werken uit de NK-collectie waarvoor geen rechthebbenden kunnen worden aangewezen, maar wel vermoed wordt dat het om roofkunst gaat, tentoon te stellen met vermelding van de geschiedenis⁴⁹⁵.

144. De staatssecretaris voor OC&W voorziet per reeks aanbevelingen een reactie, zodat het regeringsstandpunt ten aanzien van de aanbevelingen duidelijk is⁴⁹⁶. Hij gaat grotendeels akkoord met de aanbevelingen die de Commissie naar voren schuift. Slechts op enkele kleine punten wordt ervan afgeweken. Het restitutiebeleid wordt in deze periode dus telkens aan de aanbevelingen van de Commissie aangepast. Het nieuwe Nederlandse beleid steunt uiteindelijk op drie pijlers: de inventarisatie van roofkunst, de identificering van mogelijke erfgenamen van de NK-collectie en restitutie via advisering door de Restitutiecommissie met aandacht voor *case by case* herkomstonderzoek⁴⁹⁷. Ook hier kan duidelijk de parallel gelegd worden met de pijlers uit de internationale instrumenten die op diezelfde zaken inzet vereisen.

⁴⁹⁰ *Ibid.*

⁴⁹¹ *Ibid.*, 71-72.

⁴⁹² *Ibid.*, 94.

⁴⁹³ *Ibid.*, 73-74.

⁴⁹⁴ *Ibid.*

⁴⁹⁵ *Ibid.*, 111-112.

⁴⁹⁶ Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2000-01, 25839, nr. 26; Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2001-02, 25839, nr. 27; Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2003-04, 25839, nr. 34; Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2004-05, 25839, nr. 36.

⁴⁹⁷ MINISTERIE VOOR ONDERWIJS, CULTUUR EN WETENSCHAP, *Adviesaanvraag voor beleidsevaluatie restitutie roofkunst Tweede Wereldoorlog*, 17 december 2019, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2019/12/17/brief-aan-de-raad-voor-cultuur-inzake-adviesaanvraag-voor-beleidsevaluatie-restitutie-roofkunst-tweede-wereldoorlog>, 1.

145. Na de afronding van de taken van de Commissie-Ekkart staat het restitutiebeleid niet stil. De minister en de staatssecretaris blijven in de navolgende periode in samenspraak met de centrale actoren zoeken naar het meest geschikte beleid.

3.2. CENTRALE ACTOREN

146. De centrale actoren binnen het Nederlandse beleid zijn de Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog, het Expertisecentrum Restitutie en de Museumvereniging. Hieronder wordt elk van deze instanties toegelicht.

3.2.1. ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG

147. Met betrekking tot de derde pijler wordt in 2001 aan de hand van het besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog (Restitutiecommissiebesluit) een nieuwe commissie opgericht, de Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog (Restitutiecommissie)⁴⁹⁸. Deze Commissie staat centraal in het huidige beleid. Het elfde *Washington Principle* wijst voor het eerst op alternatieve geschilbeslechtsmechanismen in de strijd tegen roofterkunst. Dit vindt dus weerklank bij de Nederlandse overheid.

148. Artikel 2 van het besluit somt de taken van de Commissie op. Ze moet ten eerste de minister op diens verzoek adviseren over de te nemen beslissingen bij verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarover de oorspronkelijke eigenaar, door omstandigheden die direct verband houden met het naziregime, onvrijwillig het bezit heeft verloren. De werken waarop het verzoek betrekking heeft, moeten onderdeel uitmaken van de NK-collectie of tot het overig bezit van de Staat der Nederlanden behoren. Daarnaast kan de minister om een bindende beslissing vragen in restitutiezaken waar de huidige bezitter niet de Nederlandse staat is. Dergelijk verzoek om een bindende beslissing mag evenwel enkel worden gevraagd indien de oorspronkelijke eigenaar of zijn rechthebbenden en de huidige bezitter, de minister daar samen om verzoeken.

⁴⁹⁸ Besluit 16 november 2001 houdende Instelling van een commissie die adviseert over verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit heeft verloren en die zich thans in bezit van de Staat der Nederlanden bevinden, *Staatscourant* 21 december 2001, nr. 248, 24.

149. Artikel 7 van het Restitutiecommissiebesluit bepaalt dat de Commissie jaarlijks aan de minister een verslag over de stand van zaken moet uitbrengen. Het eerste verslag wordt in 2002 gepubliceerd, het meest recente verslag betreft 2018⁴⁹⁹.

150. In 2018 wordt de werkwijze van de Restitutiecommissie internationaal bekritiseerd. De kritiek is deels gebaseerd op de mogelijkheid van de Restitutiecommissie om bij het geven van haar advies of het nemen van haar beslissing, het belang van de huidige bezitter te goeder trouw mee in overweging te nemen. De oorzaak van deze internationale verontwaardiging is gebaseerd op de behandeling van de zaak ‘Bild mit Häusern’ van Wassily Kandinsky⁵⁰⁰. De erven van de familie Lewenstein⁵⁰¹ die een restitutieverzoek richten aan de gemeente Amsterdam, krijgen namelijk te horen dat het werk niet zal worden gerestitueerd aangezien zij geen emotionele band hebben met het werk, in tegenstelling tot het grote belang dat aan het werk gehecht wordt door het Stedelijk Museum te Amsterdam⁵⁰². Bijgevolg oordeelt de Commissie dat het werk onder het beheer van het museum mag blijven⁵⁰³. In de *Süddeutsche Zeitung* verschijnt het vlijmscherpe artikel “Zu schön um es zurückzugeben”⁵⁰⁴. Stuart Eizenstatt noemt de belangenafweging die in het advies gebruikt wordt onverenigbaar met de *Washington Principles*⁵⁰⁵. Ook Fisher⁵⁰⁶ en Webber⁵⁰⁷ stellen in hun opiniestuk dat Nederland van voorloper naar paria is afgezakt⁵⁰⁸. Niet iedereen is het echter eens met deze strenge kritiek. Evelien Campfens schrijft in een artikel voor het *NRC Handelsblad* dat Nederland wel

⁴⁹⁹ RESTITUTIECOMMISSIE, *Verslag 2002*, februari 2003, <https://www.restitutiecommissie.nl/sites/default/files/verslag%202002.pdf>; RESTITUTIECOMMISSIE, *Verslag 2018*, juni 2018, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Verslag%202018.pdf>.

⁵⁰⁰ Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog 22 oktober 2018, nr. RC 3.141, Bindend advies inzake het geschil over de teruggave van het schilderij 'Bild mit Häusern', door Wassily Kandinsky, thans in het bezit van de gemeente Amsterdam, https://www.restitutiecommissie.nl/adviezen/advies_rc_3141.html.

⁵⁰¹ De familie Lewenstein was een Amsterdamse joodse familie die naaimachines verkochten.

⁵⁰² Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog 22 oktober 2018, nr. RC 3.141, Bindend advies inzake het geschil over de teruggave van het schilderij 'Bild mit Häusern', door Wassily Kandinsky, thans in het bezit van de gemeente Amsterdam, https://www.restitutiecommissie.nl/adviezen/advies_rc_3141.html.

⁵⁰³ *Ibid.*

⁵⁰⁴ K. VAHLAND, “Zu schön um es zurückzugeben”, *Süddeutsche Zeitung* 5 november 2018, <https://www.sueddeutsche.de/kultur/ns-raubkunst-zu-schoen-um-es-zurueckzugeben-1.4197405>.

⁵⁰⁵ S. EIZENSTATT, “Washington Principles 1998 to 2018. Where are we today?”, *20 years of the Washington Principles: roadmap to the future, conference Berlin*, 26 november 2018, https://www.kulturgutverluste.de/Content/01_Stiftung/DE/Veranstaltungsnachlese/2018/Eizenstat_Stuart_Manus_kript.pdf?blob=publicationFile&v=1.

⁵⁰⁶ Wesley Fischer is de onderzoeksdirecteur van de *Conference on Jewish Material Claims Against Germany*.

⁵⁰⁷ Anne Webber is de grondlegger en codirecteur van de *Commission for looted art in Europe*.

⁵⁰⁸ A. WEBBER en W. FISCHER, “Schande dat deze roofkunst in het museum mag blijven hangen”, *NRC Handelsblad* 7 december 2018, <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/12/07/schande-dat-deze-roofkunst-in-het-museum-mag-blijven-hangen-a3059917>.

gewetensvol omgaat met roofkunst⁵⁰⁹. Ze stelt dat de veroordeling van Nederland als paria op vlak van restitutie een verkeerd oordeel is. De voorliggende zaak is evenwel ook in de mening van Campfens problematisch, niet zozeer door het in overweging nemen van de belangen van het Stedelijk Museum te Amsterdam, maar omdat er geen duidelijk oordeel gevormd wordt over de kwalificatie van het werk als roofkunst. Het merendeel van de internationale frustraties zou namelijk weggenomen kunnen worden als er een duidelijk antwoord op deze vraag zou gegeven worden in het advies. Ook Oost⁵¹⁰ stelt dat de kritiek die de Nederlandse Commissie gekregen heeft niet volledig terecht is⁵¹¹. Volgens haar schuilt het probleem niet in de procedure, maar in de institutionele structuur van de Commissie. Ze is van oordeel dat de Restitutiecommissie dringend toe is aan een herziening waarin de opdracht en de structuur heroverwogen wordt. Ook de Restitutiecommissie heeft zich in haar jaarlijks verslag 2018 uitgesproken over de kritiek. De voorzitter⁵¹² schrijft namelijk dat de Commissie de veroorzaakte onvrede betreurt en dat ze in de toekomst een duidelijkere motivering zal hanteren bij het formuleren van haar adviezen⁵¹³. De kritiek vindt verder weerklank bij de regering, zoals blijkt uit de adviesaanvraag van de minister van OC&W, Ingrid van Engelshoven⁵¹⁴, waarin er gevraagd wordt om een nieuwe commissie in het leven te roepen die het Nederlandse restitutiebeleid moet evalueren in het licht van zes vooropgestelde aspecten⁵¹⁵. De Commissie moet het Nederlandse beleid met name afzetten tegen de internationale leidraad, de *Washington Principles* (eerste aspect). Bovendien moet het ook vergeleken worden met de verschillende buitenlandse restitutiebeleidsstrategieën (tweede aspect). Daarnaast moet de commissie de toegankelijkheid en de bekendheid van het beleid met oog voor het leed van de slachtoffers en de dialoog met hun erfgenamen nagaan (derde aspect). Ook het gebruik en de behoefte aan andere vormen van individueel rechtsherstel dient door de Commissie nagegaan te worden (vierde aspect). Verder moeten de oorspronkelijke drie pijlers van het beleid bekeken worden

⁵⁰⁹ E. CAMPFENS, “Nederland gaat gewetensvol om met roofkunst”, *NRC Handelsblad* 19 december 2018, <https://www.lootedart.com/news.php?r=TEOWRQ607781>.

⁵¹⁰ Tabitha Oost is een onderzoekster aan de rechtenfaculteit van de Universiteit van Amsterdam.

⁵¹¹ T. I. OOST, “Maak Restitutiecommissie minder kwetsbaar”, *Volkscrant* 1 januari 2019, <https://www.volkscrant.nl/columns-opinie/maak-restitutiecommissie-minder-kwetsbaar~bb97942d/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>.

⁵¹² Alfred Hammerstein (1946-) is een Nederlandse jurist en hoogleraar aan de Radboud Universiteit. Voor hij het voorzitterschap op zich nam was hij onder meer raadsheer bij de Hoge Raad.

⁵¹³ RESTITUTIECOMMISSIE, *Verslag 2018*, juni 2018, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Verslag%202018.pdf>.

⁵¹⁴ Ingrid Van Engelshoven (1966-) is een Nederlands politica van de D66. Voor ze minister van OC&W werd, was ze onder meer wethouder in Den Haag.

⁵¹⁵ MINISTERIE VOOR ONDERWIJS, CULTUUR EN WETENSCHAP, *Adviesaanvraag voor beleidsevaluatie restitutie roofkunst Tweede Wereldoorlog*, 17 december 2019, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2019/12/17/brief-aan-de-raad-voor-cultuur-inzake-adviesaanvraag-voor-beleidsevaluatie-restitutie-roofkunst-tweede-wereldoorlog, 2>.

en moet er vastgesteld worden of deze nadere inspanningen vereisen (vijfde aspect). Als laatste moet de commissie de relatie van het beleid ten opzichte van de ontwikkelingen in het veld van erfgoed en restitutie bekijken (zesde aspect). Deze commissie zal binnen de Raad voor Cultuur worden ingericht en moet vervolgens voor 1 oktober 2020 een advies over het beleid formuleren⁵¹⁶.

3.2.2. EXPERTISECENTRUM RESTITUTIE

151. In 2015 beveelt de minister van OC&W een onderzoek over de uitvoering van het restitutiebeleid⁵¹⁷. Op basis van de resultaten van dit onderzoek wordt in 2018 het Expertisecentrum Tweede Wereldoorlog en Restitutieverzoeken (Expertisecentrum) opgericht⁵¹⁸. Dit centrum wordt ondergebracht bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies⁵¹⁹.

152. In eerste instantie zal het Expertisecentrum op grond van een vraag van de Restitutiecommissie onderzoek doen naar de concrete herkomst van de voorliggende goederen⁵²⁰. Daarnaast kunnen rechtzoekenden gezamenlijk de Restitutiecommissie verzoeken om het Expertisecentrum met een onderzoeksopdracht te gelasten, zodat de correcte herkomst van het stuk bepaald kan worden in overeenstemming met de regels van de kunst⁵²¹. Verder wordt er binnen het Expertisecentrum onderzoek gedaan op vlak van geschiedenis en actualiteit van roofkunst en restitutie⁵²².

⁵¹⁶RAAD VOOR CULTUUR, *Werkprogramma 2019-2020*, 2 september 2019, <https://www.raadvoorcultuur.nl/documenten/publicaties/2019/01/02/werkprogramma-2019-2020>, 24.

⁵¹⁷Toelichting bij besluit 20 september 2018 van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de Minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media, nr. 1381345 tot wijziging van het Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog in verband met de oprichting van een Expertisecentrum Tweede Wereldoorlog en Restitutieverzoeken, alsmede enkele technische aanpassingen, *Staatscourant* 1 oktober 2018, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2018-54468.html>.

⁵¹⁸Besluit 20 september 2018 van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de Minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media van 20 september 2018, nr. 1381345 tot wijziging van het Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog in verband met de oprichting van een Expertisecentrum Tweede Wereldoorlog en Restitutieverzoeken, alsmede enkele technische aanpassingen, *Staatscourant* 1 oktober 2018, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2018-54468.html>.

⁵¹⁹ NIOD INSTITUUT VOOR OORLOGS-, HOLOCAUST EN GENOCIDESTUDIES, *Expertisecentrum Tweede Wereldoorlog en Restitutieverzoeken*, <https://www.niod.nl/nl/expertisecentrum>.

⁵²⁰ Artikel 2, lid 7 Besluit van 16 november 2001 houdende Instelling van een commissie die adviseert over verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit heeft verloren en die zich thans in bezit van de Staat der Nederlanden bevinden, *Staatscourant* 21 december 2001, nr. 248, 24.

⁵²¹ Artikel 2, lid 8 *ibid*.

⁵²² NIOD INSTITUUT VOOR OORLOGS-, HOLOCAUST EN GENOCIDESTUDIES, *Onderzoek Expertisecentrum Restitutie*, <https://www.niod.nl/nl/expertisecentrum/onderzoek>.

3.2.3 MUSEUMVERENIGING

153. De inzichten uit de jaren '90 zetten Nederland aan om in 1998 het onderzoeksproject 'Museale Verwervingen 1940-1948' op te zetten. De Nederlandse Museumvereniging neemt de verantwoordelijkheid voor het onderzoek op zich. Zij zorgen ervoor dat al hun leden aangeschreven worden om aan het onderzoek deel te nemen. Het zelfonderzoek richt zich op de vaststelling van de herkomst van werken die in de onderzochte periode door de deelnemende musea zijn verworven⁵²³. In 2009 wordt de tweede fase van het onderzoek gelanceerd. Deze tweede fase impliceert een duidelijke uitbreiding van het onderzoeksveld naar werken die voor 1940, namelijk vanaf 1933, en naar werken die pas na het einde van de Tweede Wereldoorlog verworven zijn⁵²⁴. Ook zij kunnen namelijk een problematische herkomst hebben. Bovendien worden de musea die nalieten om aan de eerste fase deel te nemen, opnieuw aangeschreven om deze keer wel te participeren⁵²⁵. 163 musea zijn bereid om hun collecties te onderzoeken en voeren het onderzoek uit⁵²⁶. De resultaten van de onderzoeken worden op een specifiek daarvoor opgerichte site toegelicht. De site verzamelt enerzijds alle informatie over het onderzoek en toont anderzijds een lijst van werken waar uit het onderzoek een vermoeden van roof, confiscatie of gedwongen verkoop is ontstaan⁵²⁷. Voor de werken die zeker roofofstuk zijn, proberen de musea contact op te nemen met de rechthebbenden⁵²⁸. Verder wordt op de site ook bekend gemaakt dat indien rechthebbenden een *claim* willen leggen op één van de werken in de lijst, de zaak zal worden voorgelegd aan de Restitutiecommissie⁵²⁹. Indien het werk in rijksbezit is, kan ook een brief aan de minister van OC&W gericht worden⁵³⁰. Dit toont aan dat Nederlandse musea en de Nederlandse Museumvereniging bereid zijn om de internationale richtlijnen op te volgen. Ze zijn proactief op zoek naar de herkomst van hun werken en bevestigen de mogelijkheid voor rechthebbenden om naar de Restitutiecommissie te gaan voor een rechtvaardige en billijke oplossing.

⁵²³ MUSEUMVERENIGING, *Rapport museale verwervingen 1940-48*, <https://www.musealeverwervingen.nl/1550/rapport-museale-verwervingen-1940-1948/doelstellingen/>.

⁵²⁴ MUSEUMVERENIGING, *Waarom het onderzoek?*, <https://www.musealeverwervingen.nl/nl/38/over-het-onderzoek/waarom-het-onderzoek/>.

⁵²⁵ *Ibid.*

⁵²⁶ MUSEUMVERENIGING, *Welke musea deden mee?*, <https://www.musealeverwervingen.nl/nl/1592/over-het-onderzoek/welke-musea-deden-mee/>; Een lijst van alle aangeschreven en deelnemende musea wordt via <https://www.musealeverwervingen.nl/musea/a/> ter beschikking gesteld.

⁵²⁷ MUSEUMVERENIGING, *Welke objecten worden op deze website getoond?*, <https://www.musealeverwervingen.nl/nl/1596/over-het-onderzoek/welke-objecten-woorden-op-deze-website-getoond/>.

⁵²⁸ *Ibid.*

⁵²⁹ MUSEUMVERENIGING, *Hoe verder?*, <https://www.musealeverwervingen.nl/nl/1598/over-het-onderzoek/hoe-verder/>.

⁵³⁰ *Ibid.*

3.3. EEN BLIK OP DE PRAKTIJK: HET NEDERLANDSE RESTITUTIEBELEID

154. Om het huidige beleid *in concreto* te kunnen weergeven, moet een onderscheid gemaakt worden tussen stukken die zich in rijksbezit bevinden en de stukken die zich niet in rijksbezit bevinden. Deze categorieën hebben namelijk een eigen procedure. Ten aanzien van werken in rijksbezit wordt een advies geformuleerd aan de overheid die vervolgens de uiteindelijke beslissing zal nemen. Ten aanzien van de overige werken wordt een bindende beslissing genomen. De procedures die gehanteerd worden, worden uitgebreid beschreven op de website van de restitutiecommissie⁵³¹. Deze site geeft niet alleen een procedurereglement, maar ook een stappenplan voor zowel personen die een claim willen indienen als voor personen die een claim hebben ontvangen.

3.3.1. WERKEN IN RIJKSBEZIT

155. Het restitutieproces voor werken in het rijksbezit (NK- of overige rijkscollectie) begint wanneer de verzoeker een brief stuurt aan de RCE, die bevoegd is om het verzoek namens de minister voor OC&W te behandelen⁵³². De brief moet een aantal zaken vermelden, namelijk het kunstwerk waarvan restitutie gevraagd wordt, wie het bezit ervan heeft verloren en de (erf)rechtelijke relatie van de verzoeker ten aanzien van die persoon⁵³³. Het is evenwel niet voldoende om een loutere beschrijving van het werk in de brief op te nemen, de verzoeker moet minimaal de titel, de auteur en de huidige verblijfplaats of het inventarisnummer in de brief vermelden⁵³⁴. Deze informatie is voor de NK-collectie terug te vinden op de site herkomstgezocht.nl. Wanneer de RCE een brief ontvangt, zullen ze nagaan of het werk in de Rijkscollectie is opgenomen en als dit zo is, zullen ze het verzoek sowieso namens de minister voor OC&W voorleggen aan de Restitutiecommissie⁵³⁵.

156. Eens de Commissie op de hoogte is gesteld van het verzoek, moet de procedure worden opgedeeld in drie fasen: de ontvangstfase, de onderzoeksfase met feitenoverzicht en de adviesfase.

157. De eerste fase, de ontvangstfase, begint logischerwijs bij ontvangst van het verzoek. De Restitutiecommissie moet de verzoeker en de RCE op de hoogte stellen dat ze het verzoek heeft

⁵³¹ <https://restitutiecommissie.nl/>.

⁵³² RESTITUTIECOMMISSIE, *Stappenplan restitutieverzoeken rijkscollectie*, https://www.restitutiecommissie.nl/stappenplan_restitutieverzoeken_rijkscollectie.html.

⁵³³ *Ibid.*

⁵³⁴ *Ibid.*

⁵³⁵ *Ibid.*

ontvangen⁵³⁶. Vervolgens zal ze overgaan tot een prima facie onderzoek van het verzoek. Zo wordt bekeken of het duidelijk uit het verzoek blijkt wie de verzoeker is en hoe die zich verhoudt tot de oorspronkelijke eigenaar⁵³⁷. Na het afronden van dit onderzoek, wordt een brief gestuurd aan de partijen met daarin een overzicht van de procedure⁵³⁸. In sommige gevallen wordt ook een vragenlijst aan de brief gehecht⁵³⁹.

158. Tijdens de daaropvolgende onderzoeksfase kan de Commissie op basis van artikel 2, lid 7 van het Restitutiecommissiebesluit het Expertisecentrum verzoeken om de herkomst van het geclaimde werk te achterhalen. In zo goed als elke zaak wordt een feitenonderzoek gevraagd. Wanneer het Expertisecentrum het onderzoek heeft afgewerkt, wordt een feitenverslag aan de partijen toegestuurd en indien zij over bijkomende informatie beschikken, kunnen ze het feitenverslag aanvullen⁵⁴⁰. Het Expertisecentrum zal hun aanvullingen vervolgens onderzoeken en aan de hand van de resultaten het definitief feitenverslag opmaken, wat aan de Commissie wordt toegezonden⁵⁴¹.

159. De laatste fase is de adviesfase. De Commissie zal de partijen vragen om hun standpunten over het feitenonderzoek kenbaar te maken⁵⁴². Indien daarna nog verder onderzoek noodzakelijk zou zijn, kan de Commissie het Expertisecentrum daartoe verzoeken⁵⁴³. Vervolgens zal de Commissie één of enkele vergaderingen organiseren om het advies en de motivering ervan te formuleren⁵⁴⁴.

160. Bij de oprichting van de Commissie is de wijze van de behandeling van de aanvraag bij het vormen van het advies afhankelijk van de kwalificatie van het voorwerp van het verzoek als rijksbezit of als niet-rijksbezit. Enkel bij niet-rijksbezit mag er een oordeel gevormd worden naar de maatstaven van redelijkheid en billijkheid. Bijgevolg mag er voor werken in rijkscollecties geen belangenafweging tussen de twee partijen gedaan worden, mag de manier van eigendomsverwerving niet mee in rekening genomen worden en kan er geen andere oplossing dan de teruggave of de afwijzing geadviseerd worden⁵⁴⁵. Dit wordt het verruimde

⁵³⁶RESTITUTIECOMMISSIE, *Procedure restitutieverzoek rijkscollectie*, https://www.restitutiecommissie.nl/procedure_rijkscollectie_verzoeken.html.

⁵³⁷ *Ibid.*

⁵³⁸ *Ibid.*

⁵³⁹ *Ibid.*

⁵⁴⁰ *Ibid.*

⁵⁴¹ *Ibid.*

⁵⁴² *Ibid.*

⁵⁴³ *Ibid.*

⁵⁴⁴ *Ibid.*

⁵⁴⁵RESTITUTIECOMMISSIE, *Verslag 2015*, april 2016, <https://www.restitutiecommissie.nl/sites/default/files/Verslag%202015.pdf>, 11.

restitutiebeleid genoemd. De aanbevelingen van de Commissie-Ekkart staan hier centraal. De Staatssecretaris van OC&W vraagt zich in 2010 echter af of het te rechtvaardigen is dat werken die rechtsgeldig na de Tweede Wereldoorlog verworven zijn door de Nederlandse diensten onder hetzelfde regime vallen als werken uit de NK-collectie, waarvan het oorlogsverleden vaststaat⁵⁴⁶. Op basis van een advies van een daarvoor opgerichte commissie binnen de Raad voor Cultuur, beslist de Staatssecretaris tot een wijziging van het restitutiebeleid⁵⁴⁷. Die commissie vindt het onderscheid tussen niet-rijksbezit en rijksbezit, exclusief de NK-collectie, namelijk uitermate verwarrend en ongewenst⁵⁴⁸. Vanaf 19 juli 2012 worden *claims* die betrekking hebben op rijksbezit, exclusief de NK-collectie, bijgevolg naar redelijkheid en billijkheid beoordeeld⁵⁴⁹. Aangezien de Raad voor Cultuur ook adviseert om op termijn het onderscheid tussen de NK-collectie en het andere rijksbezit weg te nemen, wordt er in datzelfde wijzigingsbesluit uit 2012 gesteld dat *claims* die ingesteld worden op of na 30 juni 2015 en betrekking hebben op de NK-collectie aan het beleid voor de andere werken zal worden onderworpen⁵⁵⁰. Bijgevolg wordt vandaag eenzelfde beleid op basis van de maatstaven van redelijkheid en billijkheid voor alle *claims* toegepast⁵⁵¹. Wat onder deze maatstaven begrepen moet worden, komt in het volgende deel aan bod⁵⁵². Het Restitutiecommissiebesluit merkt in art. 2, lid 6 op dat de Restitutiecommissie voor rijksbezit een groot gewicht moet toekennen aan de manier van verwerving en de mogelijk kennis over de problematische herkomst. Deze bepaling is duidelijk ingegeven voor de NK-collectie.

161. De grondslag van het beleid vinden we vandaag dus in art. 2, lid 4 en 5 van het Restitutiecommissiebesluit.

⁵⁴⁶ RESTITUTIECOMMISSIE, *Verslag 2012, mei 2013*, <https://www.restitutiecommissie.nl/sites/default/files/Verslag%202012.pdf>, 12; RAAD VOOR CULTUUR, *advies restitutiebeleid*, 25 januari 2012, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-174352>.

⁵⁴⁷ Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2011-12, 25839, nr. 41.

⁵⁴⁸ RESTITUTIECOMMISSIE, *Verslag 2012, mei 2013*, <https://www.restitutiecommissie.nl/sites/default/files/Verslag%202012.pdf>, 13.

⁵⁴⁹ Besluit 4 juli 2012 van de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, houdende wijziging van het Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog in verband met evaluatie van het restitutiebeleid, *Staatscourant* 18 juli 2012, nr. 14780, 1.

⁵⁵⁰ Art. I, B, 2. Besluit 4 juli 2012 van de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, houdende wijziging van het Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog in verband met evaluatie van het restitutiebeleid, *Staatscourant* 18 juli 2012, nr. 14780, 1; Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2011-12, 25839, nr. 41.

⁵⁵¹ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 77.

⁵⁵² *Infra* 79-80, nr. 165-167.

4. De commissie adviseert over verzoeken als bedoeld in het eerste lid, onder a, ingediend bij de minister voor 30 juni 2015, met inachtneming van het rijksbeleid ter zake. Verzoeken als bedoeld in het eerste lid, onder a ingediend op of na 30 juni 2015, behandelt de commissie overeenkomstig het vijfde lid.

5. De commissie adviseert over verzoeken als bedoeld in het eerste lid, onder b, en het tweede lid naar maatstaven van redelijkheid en billijkheid⁵⁵³.

162. Eens de Commissie haar advies gevormd heeft, moet het advies naar de RCE gestuurd worden⁵⁵⁴. Bovendien moet er aan de verzoeker kennisgegeven worden dat het advies is uitgebracht en dat de inhoud daarvan aan hem zal worden meegedeeld door de RCE⁵⁵⁵. Op basis van het advies zal de minister een beslissing nemen in de voorliggende zaak⁵⁵⁶. Het advies is bijgevolg niet bindend, maar de Nederlandse overheid heeft bevestigd dat ze de adviezen slechts marginaal zullen toetsen, wat inhoudt dat ze enkel zullen nagaan of de Commissie niet buiten haar mandaat is getreden⁵⁵⁷. De RCE moet als laatste binnen zes weken volgend op het ontvangen van het advies, de verzoeker inlichten over de genomen beslissing en de inhoud van het advies⁵⁵⁸.

3.3.2. WERKEN IN NIET-RIJKSBEZIT

163. Ten aanzien van werken die niet in rijksbezit zijn, is de Restitutiecommissie op grond van art. 2, lid 2 van het Restitutiecommissiebesluit bevoegd voor het nemen van een bindende beslissing. Art. 2, lid 3 van datzelfde besluit preciseert dat de Commissie enkel een beslissing kan nemen ingeval de oorspronkelijke eigenaar of zijn rechthebbenden en de huidige bezitter/eigenaar er gezamenlijk om vragen.

164. Voor een dergelijk beslissing gevraagd kan worden, dient de rechthebbende dus contact op te nemen met de huidige eigenaar. Vervolgens moeten de partijen overeenkomen om de zaak

⁵⁵³ Art. 2, lid 4 en 5 Besluit 16 november 2001 houdende Instelling van een commissie die adviseert over verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit heeft verloren en die zich thans in bezit van de Staat der Nederlanden bevinden, *Staatscourant* 21 december 2001, nr. 248, 24.

⁵⁵⁴ RESTITUTIECOMMISSIE, *Procedure restitutieverzoek rijkscollectie*, https://www.restitutiecommissie.nl/procedure_rijkscollectie_verzoeken.html.

⁵⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁵⁷ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 77; Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2000-01, 25839, nr. 26, 5.

⁵⁵⁸ RESTITUTIECOMMISSIE, *Procedure restitutieverzoek rijkscollectie*, https://www.restitutiecommissie.nl/procedure_rijkscollectie_verzoeken.html.

aan de Commissie voor te leggen en moeten ze het procedurereglement aanvaarden⁵⁵⁹. Pas daarna kan de brief worden opgesteld waarmee de Commissie via de minister verzocht wordt om een bindende uitspraak te doen over het werk. De partijen kunnen deze brief samen opstellen, maar ze kunnen ook afzonderlijk een verzoek indienen⁵⁶⁰. Net zoals bij rijksbezit, dient de brief een aantal zaken te vermelden: de identificatie van het werk, de locatie ervan en de identiteit van de partijen en in voorkomend geval van hun vertegenwoordigers met contactgegevens⁵⁶¹. Om de partijen hierbij te helpen, stelt de Commissie voorbeeldbrieven ter beschikking op haar website⁵⁶². Indien de verzoeker een rechthebbende van de oorspronkelijke eigenaar is dient hij bovendien een verklaring van erfrecht te kunnen voorleggen aan de Commissie⁵⁶³. Uit deze verklaring moet duidelijk blijken dat alle erfgerechtigden in de procedure vertegenwoordigd zijn. Gepaard met het voorgaande moet ook een volmacht gegeven worden door de andere erfgerechtigden aan de verzoeker⁵⁶⁴.

165. De procedure is in tweeledig: de onderzoeks- en de adviesfase. De onderzoeksfase verloopt gelijk aan die voor werken in rijksbezit. Er kan hierbij dus naar hierboven verwezen worden⁵⁶⁵. Het belangrijkste aspect is dat het feitenverslag wordt opgesteld door het Expertisecentrum en dat de partijen daarop mogen reageren⁵⁶⁶.

166. De tweede fase verloopt ook gelijk met de adviesfase zoals in procedures over rijksbezit⁵⁶⁷. De Commissie heeft zoals voorzien in art. 4, lid 2 van het Restitutiecommissiebesluit een procedurereglement opgesteld. Het concrete verloop van de procedure wordt daarin opgenomen. De Commissie behandelt deze zaken volgens de maatstaven van redelijkheid en billijkheid zoals bepaald in art. 2, lid 5 van het Restitutiecommissiebesluit en met de internationale uitgangspunten in het achterhoofd. Wat een beoordeling naar de maatstaven van redelijkheid en billijkheid inhoudt, wordt verduidelijkt in het procedurereglement. Art. 3 van het reglement bepaalt namelijk wat de Commissie in ieder

⁵⁵⁹ Art. 5, derde lid reglement 28 januari 2019 inzake adviesprocedure in het kader van artikel 2, tweede lid en artikel 4, tweede lid, Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Reglement2019.pdf>.

⁵⁶⁰ RESITUTIECOMMISSIE, *Het voorleggen van een zaak*, <https://www.restitutiecommissie.nl/node/235>.

⁵⁶¹ *Ibid.*

⁵⁶² *Ibid.*

⁵⁶³ *Ibid.*; Art. 6, vierde lid, d. reglement 28 januari 2019 inzake adviesprocedure in het kader van artikel 2, tweede lid en artikel 4, tweede lid, Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Reglement2019.pdf>.

⁵⁶⁴ RESITUTIECOMMISSIE, *Het voorleggen van een zaak*, <https://www.restitutiecommissie.nl/node/235>.

⁵⁶⁵ *Supra* 76, nr. 158.

⁵⁶⁶ Art. 7, eerste en tweede lid reglement 28 januari 2019 inzake adviesprocedure in het kader van artikel 2, tweede lid en artikel 4, tweede lid, Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Reglement2019.pdf>.

⁵⁶⁷ *Supra* 76, nr. 159.

geval in overweging kan nemen. Zo worden er zeven zaken opgesomd: de internationaal aanvaarde beginselen en de nationale beleidslijnen, de omstandigheden waarin het bezit verloren is gegaan, de mate waarin de verzoeker zich heeft ingespannen om het werk te achterhalen, de omstandigheden van de verwerving door de bezitter en de mate waarin hij voor de aankoop het werk heeft onderzocht, het belang van het werk voor de verzoeker, het belang van het werk voor de bezitter en het belang van het openbaar kunstbezit. Net zoals voor werken in rijksbezit kan de Commissie een mondelinge behandeling van de zaak organiseren, bijkomend onderzoek bevelen en de partijen de mogelijkheid geven om tussentijds te reageren⁵⁶⁸.

167. De Commissie kan op basis van het feit dat de ze handelen naar de maatstaven van redelijkheid en billijkheid verschillende adviezen geven. Ze kan op grond van art. 11 van het procedurereglement meer bepaald de teruggave bevelen, de afgifte van het werk aan een onpartijdige derde ten behoeve van alle gerechtigden tot het vermogen van de voormalige eigenaar, zo nodig onder de bepaling van een regeling omtrent de daaraan verbonden kosten, de teruggave van het werk tegen een bepaalde tegenprestatie, de teruggave van het werk onder nadere voorschriften, de afwijzing van het restitutieverzoek, de afwijzing van het verzoek onder de verplichting om het werk tentoon te stellen met de vermelding van de herkomst en de oorspronkelijke eigenaar, afwijzing van het verzoek onder de vaststelling van een tegenprestatie door de bezitter en de afwijzing van het verzoek onder nadere voorschriften. Na het nemen van de beslissing moet hij vervolgens bekend gemaakt worden aan de partijen, die erdoor gebonden zijn⁵⁶⁹.

4. TUSSENTIJDSE CONCLUSIE

168. Nederland reageert snel op het Duitse roofbeleid aan de hand van noodwetten en de oprichting van de Raad voor het Rechtsherstel en SNK. In de naoorlogse periode wordt echter een beleid gevoerd die nu als kil en bureaucratisch beschouwd wordt. Het beleid wordt gekenmerkt door wanorde en uiterst strenge voorwaarden. De ommekeer volgt in de jaren '90 waar Nederland zich als één van de meest vooruitstrevende landen profileert. Ze zetten in op herkomstonderzoek van de NK-collectie via het Bureau Herkomst Gezocht. De Commissie-Ekkart zorgt ervoor dat een onderbouwd beleid gevoerd kan worden, de Museumvereniging zet in op proactief herkomstonderzoek in de Nederlandse musea en de Restitutiecommissie doet

⁵⁶⁸ Art. 6, vierde lid reglement 28 januari 2019 inzake adviesprocedure in het kader van artikel 2, tweede lid en artikel 4, tweede lid, Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuuroederen en Tweede Wereldoorlog, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Reglement2019.pdf>.

⁵⁶⁹ Art. 12, eerste lid *ibid*.

een poging om rechtvaardige en billijke oplossingen aan te reiken voor de voorgelegde zaken. Al deze Nederlandse initiatieven zijn waardevolle bronnen van inspiratie om te zien hoe de internationale richtlijnen in een nationaal beleid kunnen geïmplementeerd worden. Toch heeft ook Nederland de laatste jaren kritiek te verduren gekregen op de manier waarop de Restitutiecommissie belangenafwegingen kan maken. Bijgevolg moet ook dit meegenomen worden naar het aanbevelingsluik.

III. FRANKRIJK

1. NATIONALE REACTIES TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

169. Na de wapenstilstand van 22 juni 1940 valt Frankrijk uiteen in een bezet en een vrij gedeelte. Het bezette Noorden staat *de iure* onder de verantwoordelijkheid van het vrije Vichy-regime, maar wordt *de facto* bestuurd door het Duitse militaire bewind. Niet iedereen gaat echter akkoord met de beslissing om de wapens neer te leggen. Charles de Gaulle poogt vanuit Londen het verzet te leiden aan de hand van *La France Libre*. In 1942 bezetten de asmogendheden ook het vrije gedeelte van Frankrijk, waardoor het gehele Franse rijk bezet is.

170. Na het sluiten van de wapenstilstand laat Hitler tijdens zijn onaangekondigd bezoek aan Parijs zijn bewondering voor de culturele grootstad merken en stelt een nieuw doel voorop: Parijs zal na de oorlog slechts een schaduw zijn van de Berlijnse grootsheid⁵⁷⁰. Het Duitse roofbeleid wordt bijgevolg zo snel mogelijk opgezet. Duizenden werken vloeien in deze periode naar Duitsland.

171. De eerste echte belangrijke Franse reactie is de ondertekening van de *London Declaration* op 5 januari 1943 door *le Comité national français*⁵⁷¹. Dit Comité is de verzetsregering in ballingschap van *la France libre*, die ondertussen *la France combattante* geworden is. Op 12 november 1943 volgt een principeverklaring die de *London Declaration* bevestigt⁵⁷². Na de Franse bevrijding in 1944 wordt vormgegeven aan het nietigheids- en restitutiebeleid. De grootte van het aantal geroofde goederen, de moeilijkheden die het opzetten van de regimes met zich meebrengt en de tijdsdruk die aan de restitutie en aan de opheffing van de discriminatoire maatregelen wordt opgelegd, zorgen ervoor dat de Franse regering beslist om het beleid in verschillende wetteksten in volgorde van toenemende complexiteit uit te

⁵⁷⁰ L. H. NICHOLAS, *The rape of Europa*, supra vn. 38, 118.

⁵⁷¹ Communication 5 januari 1943 relative à la déclaration signée par les gouvernements alliés sur le pillage des pays occupés, *Journal Officiel de la France Combattante* 20 januari 1943, 4.

⁵⁷² Ordonnance 12 november 1943 sur la nullité des actes de spoliation accomplis par l'ennemi ou sous son contrôle, *JO* 18 november 1943, 277.

werken⁵⁷³. Voor kunst wordt de belangrijkste regeling op 21 april 1945 aangenomen⁵⁷⁴. De *ordonnance* voorziet twee regelingen: één voor gedwongen en één voor ogenschijnlijk vrijwillige transacties. Art. 1 van de *ordonnance* bepaalt namelijk dat oorspronkelijke eigenaars de nietigheid kunnen vorderen van elke gedwongen transactie betreffende de geroofde goederen. Eens de nietigheid is uitgesproken, zullen ze de goederen terug in hun bezit kunnen nemen⁵⁷⁵. Art. 4 van de *ordonnance* bepaalt uitdrukkelijk dat de huidige bezitter te kwader trouw aanzien wordt en hij nooit beschikt over een retentierecht. In enkele gevallen wordt evenwel aanvaard dat het toch gaat om bezitters te goeder trouw⁵⁷⁶. Wanneer de restitutie bevolen wordt en de oorspronkelijke eigenaar op het moment van het bezitsverlies een tegenprestatie heeft ontvangen, moet deze aan de bezitter betaald worden⁵⁷⁷. Vergelijkbaar met de Belgische wet van 12 april 1947 voorziet art. 11 van de *ordonnance* ten tweede een weerlegbaar vermoeden van geweld voor de *prima facie* legale beschikkingen zonder directe handeling van de vijand: de vrijwillige transacties. Aanvankelijk zijn kunstgoederen echter niet opgenomen in de limitatieve opsomming van goederen waarvoor het vermoeden geldt, waardoor personen voor deze goederen moeten terugvallen op het minder gunstige gewone recht⁵⁷⁸. Via de wet van 19 juni 1947 wordt de opsomming onder meer uitgebreid naar roerende goederen zodat het vermoeden van dwang ook voor kunst kan ingeroepen worden⁵⁷⁹. De vorderingen kunnen volgens art. 21 van de *ordonnance* tot zes maanden na het einde van de oorlog worden ingediend. De rechter kan evenwel ook na deze termijn oordelen als bewezen is dat binnen de termijn handelen onmogelijk was⁵⁸⁰. Die termijn wordt echter verschillende

⁵⁷³ Ordonnance 14 november 1944 portant application de l'ordonnance du 12 novembre 1943 sur la nullité des actes de spoliation accomplis par l'ennemi ou sous son contrôle, *JO* 15 november 1944, 1310.

⁵⁷⁴ Ordonnance n° 45-770 21 april 1945 portant deuxième application de l'ordonnance du 12 novembre 1943 sur la nullité des actes de spoliation accomplis par l'ennemi ou sous son contrôle et édictant la restitution aux victimes de ces actes de ceux de leurs biens qui ont fait l'objet d'actes de disposition, *JO* 22 april 1945, 2283.

⁵⁷⁵ Art. 2 *ibid.*

⁵⁷⁶ Art. 4, 6e en 7e lid *ibid.*

⁵⁷⁷ Art. 6 *ibid.*

⁵⁷⁸ W. VERAART, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw*, Deventer, Kluwer, 2005, 491 en 493.

⁵⁷⁹ Loi n°47-1090 19 juni 1947 modifiant et complétant l'article 11 de l'ordonnance n°45-770 du 21 avril 1945 portant deuxième application de l'ordonnance du 12 novembre 1943 sur la nullité des actes de spoliation accomplis par l'ennemi ou sous son contrôle et édictant la restitution aux victimes de ces actes de ceux de leurs biens qui ont fait l'objet d'actes de disposition, *JO* 20 juni 1947, 5710.

⁵⁸⁰ Art. 21, 2e lid ordonnance n° 45-770 21 april 1945 portant deuxième application de l'ordonnance du 12 novembre 1943 sur la nullité des actes de spoliation accomplis par l'ennemi ou sous son contrôle et édictant la restitution aux victimes de ces actes de ceux de leurs biens qui ont fait l'objet d'actes de disposition, *JO* 22 april 1945, 2283.

malen verlengd met als resultaat dat vorderingen tot 31 december 1951 mogen ingediend worden⁵⁸¹.

172. Daarnaast worden bijzondere maatregelen genomen voor kunstgoederen. Op 24 november 1944 wordt *la Commission de la récupération artistique* (CRA) opgericht⁵⁸². De CRA staat enerzijds in voor het onderzoeken van de problemen die zich voordoen bij de recuperatie van geroofde cultuurgoederen⁵⁸³. Anderzijds is de Commissie verantwoordelijk voor het verzamelen en het verifiëren van de afgelegde verklaringen en alle andere nuttige informatie⁵⁸⁴. Rose Valland⁵⁸⁵ die de vier voorgaande jaren informatie van onschatbare waarde heeft bijgehouden, is één van de belangrijkste leden van die Commissie. De CRA werkt voor de restitutie van de gerecupereerde werken samen met *l'Office des biens et intérêts privés* (OBIP). Dit bureau is opgericht na de Eerste Wereldoorlog en krijgt op 13 december 1944 opnieuw de bevoegdheid om te waken over het Franse restitutiebeleid⁵⁸⁶. Aangezien de CRA het belangrijkste deel van haar bevoegdheden na de oorlog uitvoert, gaat het volgende luik dieper in op haar werkwijze⁵⁸⁷.

173. Verder wordt er op 11 april 1945 in een bijzonder restitutiebeleid voorzien voor de veeleer minder waardevolle goederen die in het kader van de *Möbelaktion* door de *Dienstelle Westen* zijn meegenomen⁵⁸⁸. Het gaat hierbij vooral om meubelen, kledij, servies en andere alledaagse gebruiksvoorwerpen, maar in sommige gevallen betreft het ook kunst. Voor deze regeling evenwel toepassing kan vinden, moet aan enkele voorwaarden voldaan zijn⁵⁸⁹. Ten eerste kan het enkel toegepast worden op de soorten goederen die limitatief opgesomd worden in art. 1 van de *ordonnance*⁵⁹⁰. Ten tweede moeten de goederen ten prooi gevallen zijn aan het Duitse roofbeleid⁵⁹¹. Het is ten derde vereist dat de goederen gerecupereerd zijn door Frankrijk in Frankrijk, wat ervoor zorgt dat goederen die reeds naar Duitsland getransporteerd zijn en

⁵⁸¹ W. VERAART, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw*, Deventer, Kluwer, 2005, 495.

⁵⁸² Arrêté 24 november 1944 Commission de la récupération artistique, *JO* 23 januari 1945, 315.

⁵⁸³ Art. 1, eerste lid, 1° *ibid.*

⁵⁸⁴ Art. 1, eerste lid, 2° *ibid.*

⁵⁸⁵ Rose Valland was een Franse kunsthistorica die tijdens de Tweede Wereldoorlog in het Jeu de Paume de Paris werkte. Zo kan ze registers aanleggen van door de ERR beslagen werken. De databank met MNR-werken is naar haar vernoemd.

⁵⁸⁶ Décret 13 december 1944 relatif à l'office des biens et intérêts privés, *JO* 15 december 1944, 1898.

⁵⁸⁷ *Infra* 84-86, nr. 176-179.

⁵⁸⁸ Ordonnance n°45-624 11 april 1945 relative à la dévolution de certains biens meubles récupérés par l'Etat à la suite d'actes de pillage commis par l'occupant, *JO* 12 april 1945, 2010.

⁵⁸⁹ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Le pillage des appartements et son indemnisation*, 2000, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Matteoli-Le_pillage_des_appartements.pdf, 30-31.

⁵⁹⁰ *Ibid.*, 31.

⁵⁹¹ *Ibid.*

goederen die zich in handen van particulieren bevinden, niet binnen het toepassingsgebied van deze regeling vallen⁵⁹².

174. Voor de goederen die aan deze voorwaarden voldoen, wordt er een onderscheid gemaakt tussen alledaagse goederen die moeilijk of niet individueel identificeerbaar zijn en goederen die makkelijker identificeerbaar zijn en niet als alledaagse gebruiksgoederen gekwalificeerd kunnen worden⁵⁹³. De eerste categorie zal verdeeld worden onder hen die door de oorlog hun alledaagse gebruiksgoederen verloren hebben⁵⁹⁴. Voor de tweede categorie wordt restitutie daarentegen als meest wenselijke optie beschouwd⁵⁹⁵. Er kan hiervoor een administratief beroep bij *le Service des restitutions* of een revindicatievordering bij de vrederechter worden ingesteld⁵⁹⁶. Aan dat vorderingsrecht wordt evenwel een termijn gekoppeld, het moet voor het verstrijken van één jaar na het einde van de oorlog uitgeoefend worden. Ook hier wordt de termijn evenwel verlengd. Indien de goederen niet binnen de voorziene periode door de rechthebbenden worden opgeëist, zullen ze worden verkocht⁵⁹⁷. Aangezien deze verkopen door de verlenging van de vorderingstermijn pas na het einde van de oorlog plaatsvinden en aangezien de verkoop niet kan losgekoppeld worden van de naoorlogse activiteiten van de CRA, zal er hieronder dieper op worden ingegaan⁵⁹⁸.

2. NATIONALE REACTIES IN DE NAOORLOGSE PERIODE

175. Dankzij de wetteksten die reeds tijdens de oorlog worden uitgevaardigd, is er een duidelijk vertrekpunt voor het naoorlogse restitutiebeleid.

176. Het is vooral de CRA die op vlak van kunst echter een centrale rol vertolkt. Onmiddellijk na het einde van de Tweede Wereldoorlog wordt een eerste delegatie van de Commissie naar Duitsland gezonden om zo de Franse belangen optimaal te kunnen waarborgen⁵⁹⁹. Hun eerste opzet is om zo veel mogelijk werken die uit Frankrijk ontvreemd zijn, te repatriëren. Ze werkt hiervoor nauw samen met het eigen *Collecting Point* in Baden-Baden maar ook met de

⁵⁹² *Ibid.*

⁵⁹³ Art. 2, eerste lid, 1° en 2° ordonnance n°45-624 11 april 1945 relative à la dévolution de certains biens meubles récupérés par l'Etat à la suite d'actes de pillage commis par l'occupant, *JO* 12 april 1945, 2010.

⁵⁹⁴ Art. 3 en 4 *ibid.*

⁵⁹⁵ Art. 5 *ibid.*

⁵⁹⁶ *Ibid.*

⁵⁹⁷ Art. 7 ordonnance n°45-624 11 april 1945 relative à la dévolution de certains biens meubles récupérés par l'Etat à la suite d'actes de pillage commis par l'occupant, *JO* 12 april 1945, 2010.

⁵⁹⁸ *Infra* 86, nr. 178.

⁵⁹⁹ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Rapport général*, 2000, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Mission_Matteoli-rapport_final.pdf, 131.

geallieerde *Collecting Points* in de andere zones⁶⁰⁰. De enige uitzondering is de relatie met de Sovjet-zone; er is namelijk geen contact tussen beiden en bijgevolg geen recuperatie⁶⁰¹. Ondertussen kunnen oorspronkelijke eigenaars of hun rechthebbenden restitutieaanvragen indienen bij het OBIP of direct bij de CRA zelf. De CRA zal vervolgens instaan voor het onderzoek van de aanvragen en de recuperatie van de goederen indien mogelijk⁶⁰². Voor de restitutie werkt ze samen met het OBIP⁶⁰³.

177. De CRA slaagt erin om 61233 werken uit Duitsland, Oostenrijk, Tsjechoslowakije, Zwitserland, Italië, België en deels uit eigen land te recupereren⁶⁰⁴. Drie vierden (45441 werken) daarvan kan worden gerestitueerd⁶⁰⁵. De overige niet-gerestitueerde werken zijn voorbestemd om na de stopzetting van de CRA verkocht te worden. Niet iedereen gaat daar evenwel mee akkoord. De Franse musea werpen bijvoorbeeld op dat enkele van de voor verkoop bestemde werken de Franse nationale collecties waardig zijn en ze dus in het belang van het nationaal kunstpatrimonium beter niet verkocht zouden worden⁶⁰⁶. Wanneer de CRA in 1949 stopgezet wordt, zien we duidelijk dat de mening van de musea weerklank heeft gevonden bij de wetgevers. Art. 5 van het opheffingsdecreet voorziet in de oprichting van een nieuwe keuzecommissie die een selectie van werken moet maken die niet verkocht mogen worden⁶⁰⁷. Tussen 1950 en 1953 selecteert de Commissie ongeveer 2000 werken waarvoor verkoop geen optie is⁶⁰⁸. Over de werkwijze van de commissie is weinig bekend. Later onderzoek wijst evenwel uit dat vooral de artistieke waarde en niet zozeer de kwalificatie als roofoorkunst van de werken doorslaggevend is voor de selectie⁶⁰⁹. De selectie wordt toegewezen aan *La Direction des musées de France*⁶¹⁰. Vervolgens worden de werken verdeeld over enkele nationale musea, waar ze in een afzonderlijk register als *Musées Nationaux Récupération*

⁶⁰⁰ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Le pillage de l'art en France pendant l'occupation et la situation des 2 000 œuvres confiées aux musées nationaux*, 2000, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Matteoli-Le_pillage-de-l_Art_durant_l_Occupation.pdf, 36.

⁶⁰¹ *Ibid.*

⁶⁰² *Ibid.*, 35.

⁶⁰³ *Ibid.*

⁶⁰⁴ *Ibid.*, 37.

⁶⁰⁵ *Ibid.*

⁶⁰⁶ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Rapport général*, 2000, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Mission_Matteoli-rapport_final.pdf, 132.

⁶⁰⁷ Art. 5 décret n°49-1344 30 september 1949 relatif à la fin des opérations de la commission de récupération artistique, *JO* 2 oktober 1949, 9815.

⁶⁰⁸ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Le pillage de l'art en France pendant l'occupation et la situation des 2 000 œuvres confiées aux musées nationaux*, 2000, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Matteoli-Le_pillage-de-l_Art_durant_l_Occupation.pdf, 39.

⁶⁰⁹ *Ibid.*, 41.

⁶¹⁰ Art. 5, eerste lid, décret n°49-1344 30 september 1949 relatif à la fin des opérations de la commission de récupération artistique, *JO* 2 oktober 1949, 9815.

werken (MNR) geïnventariseerd moeten worden⁶¹¹. Er wordt bovendien voorzien dat MNR-werken tentoongesteld moeten worden en dat het register ter beschikking van de oorspronkelijke eigenaars gesteld moet worden tot de wettelijke revindicatietermijn verstreken is⁶¹². Die termijn wordt evenwel nooit vastgelegd. Pas in de jaren '90 komt het statuut van de werken terug op de radar⁶¹³.

178. De niet gekozen werken worden verkocht, net zoals de in Frankrijk teruggevonden niet gerestitueerde goederen die door de *Dienststelle Westen* in het kader van de *Möbelaktion* meegenomen worden. De verkoop van beide categorieën verloopt parallel. De goederen die afkomstig zijn van de CRA worden door de OBIP namelijk toevertrouwd aan *l'administration des Domaines*, die het verdere verloop moet regelen⁶¹⁴. Ook de ordonnantie van 11 april 1945 voorziet dat *l'administration des Domaines* zal instaan voor de verkoop van de niet-gerestitueerde goederen⁶¹⁵. Eind 1953 zijn alle verkopen afgerond.

179. Na de stopzetting van de werkzaamheden van de CRA, wordt de restitutieverantwoordelijkheid volledig bij de OBIP gelegd⁶¹⁶. Het is evenwel duidelijk dat in de navolgende periode het thema uit het zicht verloren wordt, de MNR-werken blijven onder het beheer van de musea zonder dat er nieuwe herkomstonderzoeken georganiseerd worden en de verkochte goederen circuleren verder op de markt⁶¹⁷.

3. HUIDIG NATIONAAL BELEID

3.1. HISTORISCHE ACHTERGROND VAN HET BELEID

180. De jaren '90 zijn voor Frankrijk net zoals voor de vorige besproken landen een *wakeup call*. Belangrijke historische en journalistische onderzoeken zoals *'The rape of Europa'* van Lynn H. Nicholas en *'The lost museum'* van Hector Feliciano, die beide in 1995 uitgegeven

⁶¹¹ *Ibid.*; H. FELICIANO, *The lost museum*, *supra* vn. 39, 220-221.

⁶¹² Art. 5, laatste lid, décret n°49-1344 30 september 1949 relatif à la fin des opérations de la commission de récupération artistique, *JO* 2 oktober 1949, 9815.

⁶¹³ *Infra* 89, nr. 185.

⁶¹⁴ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Le pillage de l'art en France pendant l'occupation et la situation des 2 000 œuvres confiées aux musées nationaux*, 2000, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Matteoli-Le_pillage-de-l_Art_durant_l_Occupation.pdf, 40.

⁶¹⁵ Art. 5, lid 1 ordonnance n°45-624 11 april 1945 relative à la dévolution de certains biens meubles récupérés par l'Etat à la suite d'actes de pillage commis par l'occupant, *JO* 12 april 1945, 2010.

⁶¹⁶ Art. 2 décret n°49-1344 30 september 1949 relatif à la fin des opérations de la commission de récupération artistique, *JO* 2 oktober 1949, 9815.

⁶¹⁷ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 57.

worden, kaarten de gebreken van het Franse systeem aan⁶¹⁸. Hector Feliciano wijst aan de hand van enkele *case studies* bijvoorbeeld op de ontoegankelijkheid van de Franse archieven en het gebrek aan grondig herkomstonderzoek van MNR-werken⁶¹⁹. Daarnaast stijgt de internationale druk om het thema terug onder de loep te nemen⁶²⁰. Dit alles zorgt ervoor dat bij de Franse wetgever het besef rijst dat het restitutiehoofdstuk alles behalve afgesloten is. Dat vertaalt zich naar de genomen initiatieven. Waar er in de periode voorafgaand aan de jaren '90 slechts incidenteel op het thema wordt ingegaan, krijgt het restitutievraagstuk nu opnieuw een plaats op de voorgrond⁶²¹.

3.1.1. LA DIRECTION DES MUSÉES DE FRANCE ZET HET THEMA OP DE KAART

181. *La direction des musées de France* (DMF) staat in voor het beheer van de MNR-werken. De verontwaardiging in de media over het gebrek aan nieuw onderzoek, maakt duidelijk dat nieuwe initiatieven vereist zijn. Die komen er ook. Ten eerste wordt op 17 november 1996 in samenwerking met het ministerie van Europa en Buitenlandse Zaken een colloquium georganiseerd over het lot van kunstwerken die tijdens de Tweede Wereldoorlog uit Frankrijk meegenomen zijn⁶²². De uitgenodigde experts behandelen vier grote thema's: de Franse musea tijdens de bezetting, de geroofde werken, de kunstmarkt en de recuperatie en restitutie na de oorlog⁶²³. Dit initiatief kan beschouwd worden als het startpunt voor de nieuwe reeks maatregelen die Frankrijk in de volgende periode lanceert.

182. Om de restitutie van de MNR-werken te bevorderen, organiseren ze in het voorjaar van 1997 ten tweede een tentoonstelling van MNR-werken in meer dan 120 musea, waaronder het Louvre, Musée d'Orsay en Versailles⁶²⁴. Die tentoonstelling gaat gepaard met de publicatie van

⁶¹⁸ *Ibid.*; SITE ROSE VALLAND, *New approaches of art looting from the 1990s till today*, <http://www2.culture.gouv.fr/documentation/mnr/AH/en-nlles.htm>.

⁶¹⁹ H. FELICIANO, *The lost museum*, *supra* vn. 39, 219-244.

⁶²⁰ W. VERAART, "Two rounds of postwar restitution and dignity restoration in the Netherlands and France", *Law & Social Inquiry* 2016, 967.

⁶²¹ Zo worden in 1991 de archieven van de CRA overgedragen aan het ministerie van buitenlandse zaken en wordt in 1994 een overeenkomst afgesloten tussen Frankrijk en Duitsland om restitutie van culturele goederen te bevorderen.

⁶²² SITE ROSE VALLAND, *New approaches of art looting from the 1990s till today*, <http://www2.culture.gouv.fr/documentation/mnr/AH/en-nlles.htm>.

⁶²³ X, "COLLOQUE : «Pillage et restitutions » consacrée au destin des œuvres d'art sorties de France pendant la seconde guerre mondiale", *Le Monde* 6 november 1996, https://www.lemonde.fr/archives/article/1996/11/06/colloque-pillage-et-restitutions-consacree-au-destin-des-oeuvres-d-art-sorties-de-france-pendant-la-seconde-guerre-mondiale_3745384_1819218.html.

⁶²⁴ SITE ROSE VALLAND, *New approaches of art looting from the 1990s till today*, <http://www2.culture.gouv.fr/documentation/mnr/AH/en-nlles.htm>.

een online MNR-databank (Site Rose Valland MNR)⁶²⁵, waar een lijst van alle werken en een korte beschrijving per werk kan teruggevonden worden⁶²⁶. In de volgende jaren werkt de DMF samen met *la Mission d'étude sur la spoliation des juifs* aan het herkomstonderzoek van de MNR-werken⁶²⁷. De resultaten van het onderzoek worden na de publicatie van het eindrapport van de Missie aan de databank toegevoegd⁶²⁸.

3.1.2. MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE VOERT HET EERSTE ECHTE ONDERZOEK

183. Het colloquium en de andere acties van de DMF zetten de eerste minister, Alain Juppé⁶²⁹, aan om in te zetten op nieuw grondig onderzoek. In een brief van 5 februari 1997 vraagt hij aan Jean Mattéoli⁶³⁰ om de leiding van het onderzoek op zich te nemen⁶³¹. Mattéoli aanvaardt de opdracht en op 25 maart 1997 wordt *la Mission d'étude sur la spoliation durant l'Occupation des biens appartenant aux juifs résidant en France*, ook wel *la Mission Mattéoli* genoemd, in het leven geroepen⁶³².

184. De opdracht die aan de Missie wordt toevertrouwd wordt als volgt omschreven:

*M. Mattéoli (Jean) est chargé d'une mission d'étude sur les conditions dans lesquelles des biens, immobiliers et mobiliers, appartenant aux juifs résidant en France ont été confisqués ou, d'une manière générale, acquis par fraude, violence ou dol, tant par l'occupant que par les autorités de Vichy entre 1940 et 1944. Dans le cadre de cette mission, il recherchera la destination que ces biens ont reçue depuis la fin de la guerre et déterminera, dans la mesure du possible, leur localisation et leur situation juridique actuelles. Il établira en outre un inventaire des biens accaparés sur le territoire français qui sont encore détenus par des autorités publiques.*⁶³³

Het onderzoeksveld van *la Mission Mattéoli* strekt zich veel ruimer uit dan kunst in de Tweede Wereldoorlog. Ze moet namelijk ook andere aspecten van de Duitse politiek zoals de blokkering

⁶²⁵ Deze databank is raadpleegbaar op: <https://www.pop.culture.gouv.fr/search/mosaic?base=%5B%22R%C3%A9cup%C3%A9ration%20artistique%20%28MNR%20Rose-Valland%29%22%5D&image=%5B%22oui%22%5D>.

⁶²⁶ SITE ROSE VALLAND, *New approaches of art looting from the 1990s till today*, <http://www2.culture.gouv.fr/documentation/mnr/AH/en-nlles.htm>.

⁶²⁷ *Ibid.*

⁶²⁸ *Ibid.*

⁶²⁹ Alain Juppé (1945-) is een Franse politicus van les Républicains. In 2017 stelde hij zich kandidaat voor de Franse presidentsverkiezingen, maar hij haalde het niet verder dan de tweede ronde.

⁶³⁰ Jean Mattéoli (1922-2008) was een Franse politicus van de Rassemblement pour la République die tijdens zijn carrière onder meer minister van Sociale Zaken was.

⁶³¹ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Rapport au Premier ministre de la Mission d'étude sur la spoliation des Juifs de France*, 1997, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Rapport_Matteoli_1997.pdf, 1.

⁶³² Arrêté 25 maart 1997 relatif à la mission d'étude sur la spoliation durant l'Occupation des biens appartenant aux juifs résidant en France, *JO* 26 maart 1997, 4721.

⁶³³ Art. 1 *ibid.*

van bankrekeningen, de arisering van de Franse economie en vele andere onderdelen van het beleid onderzoeken⁶³⁴.

185. Eind 1997 wordt een eerste stand van zaken aan de eerste minister meegedeeld⁶³⁵. In dit rapport wordt onder meer kort ingegaan op het reeds gevoerde onderzoek, dat per thema wordt gebundeld. Ten aanzien van de geroofde cultuurgoederen wordt vooreerst een kort historisch overzicht gegeven van het Duitse roofkunstbeleid⁶³⁶. Daarna wordt ingegaan op het Franse restitutiebeleid. Zo wordt kort het juridisch statuut van MNR-werken besproken. De Missie wijst erop dat aangezien er nooit een revindicatietermijn naar voor geschoven is, vorderingen op deze werken dus nog steeds ontvankelijk zijn⁶³⁷. Dit wordt in 2014 bevestigd door de Franse Raad van State:

Considérant qu'il résulte de l'ensemble des dispositions concernant les œuvres répertoriées MNR que l'Etat n'a pas entendu s'en attribuer la propriété, ni par suite les incorporer au domaine public ; qu'il s'en est seulement institué le gardien à fin de restitution aux propriétaires spoliés par les actes de la puissance occupante, et à leurs ayants droit en mettant en place un service public de la conservation et de la restitution de ces œuvres; (...) qu'en l'absence de dispositions législatives contraires, et dans la mesure où une restitution demeure en principe envisageable et s'avère d'ailleurs effectivement possible, aucune prescription particulière ou de droit commun ne peut être opposée à cette demande⁶³⁸

186. Verder schetst *la Mission Mattéoli* aan de hand van enkele cijfergegevens de actuele stand van zaken en geeft ze een overzicht van de meest recente initiatieven⁶³⁹. Vervolgens gaat de Missie in op haar werkzaamheden. Ze heeft de betrokken administraties, zonder er verder op in te gaan wie dit precies zijn, aangespoord om enerzijds de herkomst van de MNR-werken en anderzijds de herkomst van de verkochte werken te onderzoeken⁶⁴⁰. Verder worden enkele voorlopige resultaten meegedeeld⁶⁴¹. Tenslotte geeft ze twee aanbevelingen. Enerzijds moet er verder ingezet worden op herkomstonderzoek en anderzijds moet het restitutiebeleid voor

⁶³⁴ CIVS, *La Mission Mattéoli*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/ressources-documentaires/la-mission-matteoli/>.

⁶³⁵ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Rapport au Premier ministre de la Mission d'étude sur la spoliation des Juifs de France*, 1997, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Rapport_Matteoli_1997.pdf, 71 + 46 p. [de nummering van dit document is in twee delen gesplitst, hieronder wordt naar het tweede deel verwezen]

⁶³⁶ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Rapport au Premier ministre de la Mission d'étude sur la spoliation des Juifs de France*, 1997, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Rapport_Matteoli_1997.pdf, 20-24.

⁶³⁷ *Ibid.*, 25.

⁶³⁸ Conseil d'Etat (FR) 16 juli 2014, nr. 349789, <https://www.conseil-etat.fr/ressources/decisions-contentieuses/dernieres-decisions-importantes/ce-30-juillet-2014-mmes-d-et-b>.

⁶³⁹ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Rapport au Premier ministre de la Mission d'étude sur la spoliation des Juifs de France*, 1997, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Rapport_Matteoli_1997.pdf, 25-28.

⁶⁴⁰ *Ibid.*, 28-29.

⁶⁴¹ *Ibid.*, 29-31.

MNR-werken verbeterd worden⁶⁴². Die verbetering moet er op drie vlakken komen: anticipatie van restitutieverzoeken, versnellen van de behandeling van aanvragen en het bewerkstelligen van een betere samenwerking tussen de verschillende bevoegde organisaties⁶⁴³.

187. In de volgende periode tussen 1997 en 2000 wordt het onderzoek van de Missie vervolledigd. Op enkele momenten geeft de Missie tussentijdse aanbevelingen aan de eerste minister. De belangrijkste is ongetwijfeld die van 17 november 1998. Mattéoli stelt daarin voor om een gerichte organisatie op poten te zetten met als taak de behandeling van individuele verzoeken van slachtoffers van antisemitische wetgeving of hun rechthebbenden⁶⁴⁴. Die organisatie zou de bevoegdheid moeten krijgen om de rechtsposities van de slachtoffers te herstellen⁶⁴⁵. Deze aanbeveling sluit aan bij het elfde *Washington Principle* die op alternatieve geschilbeslechting aanstuurt. De eerste minister neemt de aanbeveling ter harte en richt *la Commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation* (CIVS) op⁶⁴⁶. De CIVS is sindsdien uitgegroeid tot de belangrijkste actor binnen het huidige Franse restitutiebeleid.

188. In 2000 wordt het eindrapport van de Missie gepubliceerd. Het bestaat uit een algemeen rapport en negen specifieke themarapporten. Met betrekking tot kunst, zijn vooral *le rapport sur le pillage de l'art en France pendant l'occupation et la situation des 2000 oeuvres confiées aux Musées nationaux* en *le rapport général* belangrijk. De resultaten van het onderzoek worden na de publicatie van het eindrapport van de missie door de DMF aan de online database toegevoegd⁶⁴⁷. Het eerste rapport geeft vooral een uitgebreid verslag van de geschiedenis van het roofbeleid en het naoorlogse restitutiebeleid, wat hierboven reeds aan bod kwam. De Missie Mattéoli geeft in het eerste rapport ook haar conclusie over de MNR-werken mee. 163 van de 2143 zijn in alle waarschijnlijkheid roofkunst, 1817 hebben een niet volledig achterhaalde herkomst⁶⁴⁸. De overige 163 werken kunnen volgens de missie niet als roofkunst worden

⁶⁴² *Ibid.*, 31-33.

⁶⁴³ *Ibid.*, 32-33.

⁶⁴⁴ CIVS, *La Mission Mattéoli*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/ressources-documentaires/la-mission-matteoli/>.

⁶⁴⁵ *Ibid.*

⁶⁴⁶ Décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

⁶⁴⁷ SITE ROSE VALLAND, *New approaches of art looting from the 1990s till today*, <http://www2.culture.gouv.fr/documentation/mnr/AH/en-nlles.htm>.

⁶⁴⁸ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Le pillage de l'art en France pendant l'occupation et la situation des 2 000 oeuvres confiées aux musées nationaux*, 2000, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Matteoli-Le_pillage-de-l_Art_durant_l_Occupation.pdf, 74.

gekwalficeerd⁶⁴⁹. Hieruit wordt besloten dat verder onderzoek niet mag uitblijven⁶⁵⁰. *Le rapport Général* van de Missie formuleert aan het einde een aantal aanbevelingen, waaronder enkele die specifiek gericht zijn op kunstgoederen en de restitutie. Zo raden ze aan om de MNR-werken waarvan vastgesteld is dat ze geen roofkunst zijn, definitief op te nemen in de nationale collecties⁶⁵¹. Ten aanzien van de andere MNR-werken stellen ze voor om ze in de musea te houden, maar er moeten maatregelen genomen worden om de herkomst van de werken te achterhalen en de om de gekende geschiedenis aan het publiek mee te delen⁶⁵². Daarnaast stelt de missie dat musea een jaarlijks rapport over het gedane herkomstonderzoek zouden moeten opstellen⁶⁵³. Aangezien een groot aantal werken nooit is teruggevonden moet er volgens de Missie worden ingezet op internationale samenwerking om werken terug naar hun thuisland te begeleiden⁶⁵⁴.

3.1.3. LE GROUPE DE TRAVAIL SUR LES MNR: EEN EERSTE VRAAG NAAR VERANDERING

189. Op basis van de aanbevelingen van de Missie Mattéoli wordt het beleid in de navolgende jaren verder uitgewerkt. Er worden nieuwe MNR-tentoonstellingen ingericht, er worden enkele werken uit het buitenland gerepatrieerd, er worden nieuwe onderzoekers binnen de DMF aangesteld en er worden enkele restituties na aanvragen van rechthebbenden gerealiseerd⁶⁵⁵. Restitutie mag volgens de toenmalige minister van Cultuur evenwel niet beperkt blijven tot procedures op aanvraag. Er moet ingezet worden op proactief herkomstonderzoek van de MNR-werken zodat er uit eigen beweging kan gerestitueerd worden⁶⁵⁶. Geheel in lijn met deze doelstelling kondigt ze op een restitutieceremonie in 2013 de oprichting van *le Groupe de travail sur les provenances d'œuvres récupérées après la seconde guerre mondiale* aan⁶⁵⁷. Deze

⁶⁴⁹ *Ibid.*

⁶⁵⁰ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 59.

⁶⁵¹ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Rapport général*, 2000, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Mission_Matteoli-rapport_final.pdf, 174.

⁶⁵² *Ibid.*, 174-175.

⁶⁵³ *Ibid.*, 175.

⁶⁵⁴ *Ibid.*, 175-176.

⁶⁵⁵ GROUPE DE TRAVAIL SUR LES PROVENANCES D'ŒUVRES RÉCUPÉRÉES APRÈS LA SECONDE GUERRE MONDIALE, *Rapport définitif du groupe de travail sur les provenances d'œuvres récupérées après la seconde guerre mondiale*, 27 november 2014, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-definitif-du-groupe-de-travail-sur-les-provenances-d-oeuvres-recuperees-apres-la-seconde-guerre-mondiale>, 8-10.

⁶⁵⁶ *Ibid.*, 10.

⁶⁵⁷ CIVS, *Groupe de travail sur les MNR*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/ressources-documentaires/le-groupe-de-travail-sur-les-oeuvres-mnr/>.

Werkgroep moet onderzoek doen naar de herkomst van MNR-werken en op basis van haar onderzoek aanbevelingen formuleren voor de verdere optimalisering van het beleid⁶⁵⁸.

190. De Werkgroep focust het herkomstonderzoek op de werken die door de Missie Mattéoli als zekere roofoorkunst worden gekwalificeerd⁶⁵⁹. Met dank aan de Werkgroep wordt de herkomst van een honderdtal werken onderzocht en worden de oorspronkelijke eigenaars van 27 werken teruggevonden⁶⁶⁰. Het bepalen van de rechthebbenden van deze mensen laat de werkgroep echter over aan het CIVS, aangezien zij volgens hen beter geplaatst zijn om dergelijk onderzoek te voeren⁶⁶¹. Uiteindelijk is het niet het CIVS die de rechthebbenden identificeert, maar *le Service interministériel des archives de France* in samenwerking met *l'Union des syndicats de généalogistes professionnels*⁶⁶².

191. Vervolgens vestigt de werkgroep de aandacht op enkele vlakken van het beleid waar ruimte is voor verbetering. Zo kan de online MNR-database verrijkt worden door bijvoorbeeld meer kleurenfoto's te voorzien, de zoekindex te verbeteren en werken waarvan geweten is dat ze geen roofoorkunst zijn, eruit te verwijderen⁶⁶³. Daarnaast moet diepgaander onderzoek uitgevoerd worden voor die thema's waarvoor dit nog niet is gebeurd. De werkgroep wijst hierbij op het gebrek aan een handleiding voor archiefonderzoek en het onbestaande onderzoek naar de goederen die in de naoorlogse periode door *l'administration des Domaines* verkocht zijn⁶⁶⁴. De laatste twee thema's die ze onder de aandacht brengen, zijn de nood aan

⁶⁵⁸ GROUPE DE TRAVAIL SUR LES PROVENANCES D'ŒUVRES RÉCUPÉRÉES APRÈS LA SECONDE GUERRE MONDIALE, *Rapport définitif du groupe de travail sur les provenances d'œuvres récupérées après la seconde guerre mondiale*, 27 november 2014, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-definitif-du-groupe-de-travail-sur-les-provenances-d-oeuvres-recuperees-apres-la-seconde-guerre-mondiale>, 10-11.

⁶⁵⁹ Dit zijn ondertussen 145 werken, de andere 23 zijn gerestitueerd.

⁶⁶⁰ D. ZIVIE, *Des traces subsistent dans des registres...*, februari 2017, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-de-David-Zivie-Des-traces-subsistent-dans-des-registres-Biens-culturels-spolies-pendant-la-Seconde-Guerre-mondiale-une-ambition-pou>, 34.

⁶⁶¹ GROUPE DE TRAVAIL SUR LES PROVENANCES D'ŒUVRES RÉCUPÉRÉES APRÈS LA SECONDE GUERRE MONDIALE, *Rapport définitif du groupe de travail sur les provenances d'œuvres récupérées après la seconde guerre mondiale*, 27 november 2014, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-definitif-du-groupe-de-travail-sur-les-provenances-d-oeuvres-recuperees-apres-la-seconde-guerre-mondiale>, 24.

⁶⁶² CIVS, *Groupe de travail sur les MNR*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/ressources-documentaires/le-groupe-de-travail-sur-les-oeuvres-mnr/>.

⁶⁶³ GROUPE DE TRAVAIL SUR LES PROVENANCES D'ŒUVRES RÉCUPÉRÉES APRÈS LA SECONDE GUERRE MONDIALE, *Rapport définitif du groupe de travail sur les provenances d'œuvres récupérées après la seconde guerre mondiale*, 27 november 2014, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-definitif-du-groupe-de-travail-sur-les-provenances-d-oeuvres-recuperees-apres-la-seconde-guerre-mondiale>, 20.

⁶⁶⁴ *Ibid.*, 21.

sensibilisatiecampagnes en het gebrek aan onderzoek op bestendige basis naar de MNR-werken⁶⁶⁵.

192. De Werkgroep krijgt eind 2014 een tweede leven. De werkzaamheden worden hervat en er wordt in deze tweede onderzoekstermijn een groter aantal werken onderzocht: 251 werken passeren de revue⁶⁶⁶. Ze beperken zich niet langer tot de werken die als roofkunst zijn gekwalificeerd door de Missie Mattéoli. In 2017 worden de resultaten van het onderzoek bekendgemaakt: ze hebben de oorspronkelijke eigenaars van 26 van de onderzochte werken kunnen vaststellen⁶⁶⁷. De aanbevelingen uit deze tweede etappe hebben betrekking op de publicatie van een lijst van de werken waarvan de herkomst is bepaald en een lijst van de namen van de oorspronkelijke eigenaars⁶⁶⁸.

193. Enkele van de eerste aanbevelingen worden na de publicatie van het eindrapport opgevolgd. Er komt bijvoorbeeld een update van de gids voor archiefonderzoek⁶⁶⁹. Ook andere voorstellen worden in acht genomen door de opname ervan in het informatierapport van de Franse cultuurcommissie⁶⁷⁰. Daarin worden 47 nieuwe voorstellen opgenomen voor een vernieuwd beheer van de Franse museumcollecties, waarvan er 18 betrekking hebben op herkomstonderzoek in het kader van de Tweede Wereldoorlog⁶⁷¹. De implementatie van andere aanbevelingen laat echter nog tot 2018 op zich wachten tot na de publicatie van het rapport Zivie dat nogmaals dezelfde pijnpunten benadrukt⁶⁷².

3.1.4. HET RAPPORT ZIVIE HERHAALT EN ZET AAN TOT VERANDERING

194. *“Il n’est jamais trop tard pour restituer, il n’est jamais trop tard pour rendre leur histoire à ceux qui en ont été si brutalement privés”*⁶⁷³. Met deze woorden benadrukt minister

⁶⁶⁵ *Ibid.*, 22-24.

⁶⁶⁶ D. ZIVIE, *Des traces subsistent dans des registres...*, februari 2017, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-de-David-Zivie-Des-traces-subsistent-dans-des-registres-Biens-culturels-spolies-pendant-la-Second-Guerre-mondiale-une-ambition-pou>, 34.

⁶⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁶⁸ *Ibid.*, 35.

⁶⁶⁹ CIVS, *Groupe de travail sur les MNR*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/ressources-documentaires/le-groupe-de-travail-sur-les-oeuvres-mnr/>.

⁶⁷⁰ LA COMMISSION DES AFFAIRES CULTURELLES ET DE L'EDUCATION, *Rapport d'information sur la gestion des réservés et des dépôts des musées*, 17 december 2014, <http://www.assemblee-nationale.fr/14/pdf/rap-info/i2474.pdf>, 75-104.

⁶⁷¹ *Ibid.*, 88-104.

⁶⁷² D. ZIVIE, *Des traces subsistent dans des registres...*, februari 2017, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-de-David-Zivie-Des-traces-subsistent-dans-des-registres-Biens-culturels-spolies-pendant-la-Second-Guerre-mondiale-une-ambition-pou>.

⁶⁷³ A. AZOULAY, *Discours d'Audrey Azoulay, ministre de la Culture et de la Communication, prononcé à l'occasion de la cérémonie de restitution d'un dessin MNR aux ayants droit de Jules et Marie-Louise Strauss*, 13 april 2017, <https://www.culture.gouv.fr/Presse/Archives-Presses/Archives-Discours-2012-2018/Annee->

van Cultuur Audrey Azoulay⁶⁷⁴ de noodzaak aan een duidelijk restitutiebeleid. Om de daad bij het woord te voegen, verzoekt ze David Zivie⁶⁷⁵ om een rapport op te stellen waarin het huidige beleid geëvalueerd wordt. Hij gaat onmiddellijk aan de slag en publiceert in februari 2018 zijn rapport⁶⁷⁶.

195. In het eerste inleidende deel van het rapport wordt de achtergrond van het beleid behandeld⁶⁷⁷. Aangezien dit hierboven reeds uiteengezet is, moet hier niet nogmaals bij stilgestaan worden.

196. Het tweede deel behandelt de vooruitgang die reeds door de Franse staat geboekt is. Zivie wijst hierbij op de specialisering binnen het onderzoek door de creatie van enkele bijzondere organisaties zoals de gespecialiseerde onderzoekscel binnen *le Service des musées de France*⁶⁷⁸ (SMF) en de oprichting van de CIVS⁶⁷⁹. Daarnaast haalt het rapport aan dat de bevoegde ministers, de minister van Cultuur en de minister voor Europa en Buitenlandse Zaken, ervoor zorgen dat stukken die kunnen helpen bij het herkomstonderzoek, geïnventariseerd en beschikbaar gesteld worden⁶⁸⁰. Daaraan gekoppeld wordt aangetoond dat de opeenvolgende ministers van Cultuur een vernieuwd engagement op zich hebben genomen⁶⁸¹. Aurélie Filippetti⁶⁸² heeft bijvoorbeeld de eerste werkgroep opgericht⁶⁸³. Fleur Pellerin⁶⁸⁴ heeft de activiteiten van de werkgroep voor een tweede termijn hernieuwd en heeft daarnaast enkele belangrijke instructies aan de nationale musea gegeven⁶⁸⁵. Deze instructies doelen vooral op de bekendmaking van de geschiedenis van de werken met een onzekere herkomst door

[2017/Discours-d-Audrey-Azoulay-ministre-de-la-Culture-et-de-la-Communication-prononce-a-l-occasion-de-la-ceremonie-de-restitution-d-un-dessin-MNR-aux.](#)

⁶⁷⁴ Audrey Azoulay (1972-) is een Franse politica van de Parti socialiste die na Fleur Pellerin als minister van Cultuur werd benoemd. Sinds 13 november 2017 is ze directeur-generaal van de Unesco.

⁶⁷⁵ David Zivie (1976-) is een Franse politicus. Naar aanleiding van zijn rapport werd hij als de geschikte persoon aanzien om de M2RS te leiden.

⁶⁷⁶ D. ZIVIE, *Des traces subsistent dans des registres...*, februari 2017, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-de-David-Zivie-Des-traces-subsistent-dans-des-registres-Biens-culturels-spolies-pendant-la-Seconde-Guerre-mondiale-une-ambition-pou>.

⁶⁷⁷ *Ibid.*, 15-26.

⁶⁷⁸ Dit is de opvolger van de DMF.

⁶⁷⁹ D. ZIVIE, *Des traces subsistent dans des registres...*, februari 2017, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-de-David-Zivie-Des-traces-subsistent-dans-des-registres-Biens-culturels-spolies-pendant-la-Seconde-Guerre-mondiale-une-ambition-pou>, 27-28.

⁶⁸⁰ *Ibid.*, 28-29.

⁶⁸¹ *Ibid.*, 29-30.

⁶⁸² Aurélie Filippetti (1973-) is een Franse politica voor de Parti socialiste

⁶⁸³ CIVS, *Groupe de travail sur les MNR*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/ressources-documentaires/le-groupe-de-travail-sur-les-oeuvres-mnr/>.

⁶⁸⁴ Fleur Pellerin (1973-) is een Franse politica van de Parti socialiste die tussen 2014 en 2016 Aurélie Filippetti opvolgt als minister van Cultuur. Daarvoor was ze een lid van het Rekenhof.

⁶⁸⁵ D. ZIVIE, *Des traces subsistent dans des registres...*, februari 2017, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-de-David-Zivie-Des-traces-subsistent-dans-des-registres-Biens-culturels-spolies-pendant-la-Seconde-Guerre-mondiale-une-ambition-pou>, 29-30.

bijvoorbeeld niet alleen MNR op het beschrijvingsplaatje van het werk te zetten, maar ook expliciet te vermelden dat het werk een niet sluitende herkomst heeft en dat het wacht op restitutie⁶⁸⁶. Audrey Azoulay zet deze trend verder, bevestigt de instructies en zet zich in voor nieuw onderzoek⁶⁸⁷. Verder vestigt het rapport de aandacht op de minister van Europa en Buitenlandse Zaken die ervoor zorgt dat de toegang tot de archieven versoepeld wordt⁶⁸⁸. Ten aanzien van museale aanwervingen wijst het rapport op de verhoogde *due diligence* die op de musea rust⁶⁸⁹. In een volgend luik staat het rapport stil bij de stijging van het aantal restituties en van het aantal mensen dat als slachtoffer kan gekwalificeerd worden door zich meer te focussen op dwangverkopen en verkopen tegen oneerlijke prijzen⁶⁹⁰. Bovendien benadrukt het rapport het belang van proactief onderzoek. Zivie prijst hierbij het werk van de hierboven besproken Werkgroep die voor het eerst zelf op zoek gaat naar de oorspronkelijk eigenaars zonder dat er eerst een aanvraag ingediend wordt⁶⁹¹. Het rapport sluit het tweede deel af door melding te maken van het stijgend aantal private wetenschappelijke onderzoeken en opleidingen⁶⁹².

197. Deel drie behandelt de pijnpunten van het beleid. Ondanks de opgezette onderzoeken blijft voor het merendeel van MNR-werken de herkomst onbekend⁶⁹³. Er zijn bovendien meer restituties, maar het aantal verbleekt nog steeds in vergelijking met het aantal werken dat door de musea wordt beheerd⁶⁹⁴. Een deel van de instructies die aan de musea zijn gegeven, wordt net als enkele aanbevelingen van de werkgroepen bovendien niet opgevolgd⁶⁹⁵. Verder wijst hij op de technische en juridische drempels die het beleid tegenwerken. Zo sluit het rapport zich aan bij de bevinding van de werkgroep dat zowel de online databank als de archieven verrijkt moeten worden⁶⁹⁶. Er is ook te weinig onderzoek naar geroofde kunst die niet binnen de MNR-kwalificatie vallen⁶⁹⁷. Ook het erfgoedrecht en familiaal vermogensrecht gooien soms roet in het eten⁶⁹⁸. Het is bijvoorbeeld moeilijk om de juiste rechthebbenden te vinden en er is ook een

⁶⁸⁶ *Ibid.*

⁶⁸⁷ D. ZIVIE, *Des traces subsistent dans des registres...*, februari 2017, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-de-David-Zivie-Des-traces-subsistent-dans-des-registres-Biens-culturels-spolies-pendant-la-Seconde-Guerre-mondiale-une-ambition-pou>, 29-30.

⁶⁸⁸ *Ibid.*, 30-31.

⁶⁸⁹ *Ibid.*, 31-32.

⁶⁹⁰ *Ibid.*, 32-33.

⁶⁹¹ *Ibid.*, 33-35.

⁶⁹² *Ibid.*, 36-38.

⁶⁹³ *Ibid.*, 39.

⁶⁹⁴ *Ibid.*, 40.

⁶⁹⁵ *Ibid.*, 40-44.

⁶⁹⁶ *Ibid.*, 46.

⁶⁹⁷ *Ibid.*, 47.

⁶⁹⁸ *Ibid.*, 47-50.

grote kost aan die zoektocht verbonden⁶⁹⁹. Naast deze juridische en technische drempels zijn de uiteenlopende bevoegde actoren hinderpalen voor het beleid. Zowel de minister van Cultuur, met inbegrip van de gespecialiseerde Cel van de SMF, als de minister voor Europa en Buitenlandse Zaken als de CIVS is bevoegd voor restitutieaanvragen⁷⁰⁰. Er heerst evenwel een gebrek aan samenwerking, taakverdeling en coherentie, wat de goede werking van het beleid tegenwerkt⁷⁰¹. De procedures die door de bevoegde instanties worden gehanteerd, zijn flou en niet transparant voor de rechtzoekenden⁷⁰². Het gebrek aan communicatie en publieke zichtbaarheid van de bevoegde instanties en de lange wachtermijnen vergroten de heersende onvrede ten opzichte van het beleid⁷⁰³. Vervolgens benadrukt Zivie dat er gewaakt moet worden over de legitimiteit van de genomen beslissingen⁷⁰⁴. Het rapport besluit in het derde deel dat er al enkele belangrijke stappen gezet zijn, maar dat er nog enkele grote horden moeten worden genomen⁷⁰⁵.

198. In het vierde en vijfde deel geeft het rapport op basis van voorgaande enkele aanbevelingen waar rekening mee moet worden gehouden bij de verdere uitwerking van het beleid⁷⁰⁶. Deze aanbevelingen hebben een beslissende rol gespeeld in de hervorming van het beleid in 2018 en 2019.

3.1.5. HERVORMING VAN 2018 EN 2019

199. De aanbevelingen die door de hierboven besproken Werkgroep en door het rapport Zivie naar voren geschoven worden, zorgen voor een belangrijke beleidshervorming⁷⁰⁷. Deze hervorming steunt op twee principes: er moet ingezet worden op proactief onderzoek en het beleid moet gecentraliseerd worden.

200. Om proactief onderzoek op een grotere schaal mogelijk te maken, krijgt de CIVS vanaf 1 oktober 2018 de bevoegdheid om op eigen initiatief te handelen⁷⁰⁸. Er moet niet langer een aanvraag worden ingediend voor er gezocht kan worden naar de oorspronkelijke eigenaars of

⁶⁹⁹ *Ibid.*, 49-50.

⁷⁰⁰ *Ibid.*, 51-52.

⁷⁰¹ *Ibid.*, 50-55.

⁷⁰² *Ibid.*, 54-55.

⁷⁰³ *Ibid.*, 55-58.

⁷⁰⁴ *Ibid.*, 59-60.

⁷⁰⁵ *Ibid.*, 60-61.

⁷⁰⁶ *Ibid.*, 63-94.

⁷⁰⁷ CIVS, *Rapport public d'activité de la 2018*, 4 september 2019, <http://www.civs.gouv.fr/actualites/rapport-d-activite-2018/>.

⁷⁰⁸ Art. 1-1 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

meer algemeen naar de herkomst van een bepaald werk. Daarenboven wordt het aantal mensen die onderzoek kunnen aanvragen uitgebreid. Aanvankelijk is dit voorbehouden aan slachtoffers of hun rechthebbenden⁷⁰⁹. Voortaan kan echter iedere betrokkene om een onderzoek inzake herkomst van cultuurgoederen verzoeken⁷¹⁰.

201. Bovendien is het niet langer wenselijk een beleid te voeren waarbij meerdere actoren op hetzelfde moment bevoegd zijn en waar afhankelijk van de behandelende instantie verschillende procedures gevolgd worden. Bijgevolg wordt besloten om alle aanvragen te centraliseren bij de CIVS⁷¹¹. De eerste minister is vanaf 1 oktober 2018 de bevoegde instantie voor het nemen van restitutie- en schadeloosstellingsbeslissingen na advies van de CIVS⁷¹². Om de nodige expertise binnen de CIVS te garanderen worden vier experts aan het beslissingscomité toegevoegd die respectievelijk gespecialiseerd zijn in kunstgeschiedenis, de kunstmarkt, de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en het familiaal vermogensrecht⁷¹³. Dit betekent evenwel niet dat de minister van Cultuur en de minister voor Europa en Buitenlandse Zaken volledig buiten spel gezet worden. Een vertegenwoordiger van elk van beide ministeries wordt met raadgevende stem aan het beslissingscomité van de CIVS toegevoegd⁷¹⁴. Bovendien wordt de uitvoering van het feitenonderzoek van de aanvragen toegewezen aan de diensten van de minister van Cultuur die er een bijzondere missie voor moet instellen⁷¹⁵. Die missie wordt in april 2019 opgericht: *Mission de recherche et de restitution des biens culturels spoliés entre 1933 et 1945 (M2RS)*⁷¹⁶.

3.2.CENTRALE ACTOREN

202. Hieronder zal meer in detail worden ingegaan op de actoren die een belangrijke rol spelen binnen het hervormde beleid.

⁷⁰⁹ Art. 1 *ibid.*

⁷¹⁰ Art. 1-1 *ibid.*

⁷¹¹ CIVS, *La nouvelle organisation française pour la restitution des biens culturels spoliés du fait du national-socialisme*, april 2019, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/documents_utiles/autres_documents/FR-FLYER-2019-v3-PageApage.pdf, 2.

⁷¹² *Ibid.*

⁷¹³ Art. 3-1, eerste lid décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

⁷¹⁴ Art. 3-1, tweede lid *ibid.*

⁷¹⁵ Art. 1-2 *ibid.*

⁷¹⁶ Arrêté 16 april 2019 portant création de la mission de recherche et de restitution des biens culturels spoliés entre 1933 et 1945, *JO* 17 april 2019, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000038383357&categorieLien=id>.

3.2.1. LA COMMISSION POUR L'INDEMNISATION DES VICTIMES DE SPOILIATIONS INTERVENUES DU FAIT DES LÉGISLATIONS ANTISÉMITES EN VIGUEUR PENDANT L'OCCUPATION

203. De aanbevelingen van de Missie Mattéoli en de ondertekening van de *Washington Principles* geven het laatste duwtje aan de Franse regering om in 1999 een commissie op te richten die over individuele compensatie- en restitutieaanvragen kan adviseren⁷¹⁷. De CIVS is in essentie dus een bijstandscmissie die voor elk voorgelegd geval de gepaste herstel-, restitutie- of schadeloosstellingsmaatregelen moet meedelen aan de eerste minister, die dan op zijn beurt de uiteindelijke beslissing zal nemen⁷¹⁸. In de praktijk worden de voorstellen van de CIVS quasi altijd opgevolgd⁷¹⁹.

204. Zoals de naam van de commissie het laat vermoeden, strekt haar bevoegdheid zich verder uit dan enkel kunstzaken. Op de site van de CIVS worden enkele van de precieze gevallen opgesomd waarvoor een aanvraag kan worden ingediend:

Le pillage d'appartement et de logement de refuge

La spoliation professionnelle et immobilière

La confiscation des avoirs bancaires et la consignation des polices d'assurance

Le vol ou la vente forcée de biens culturels mobiliers (dont les œuvres d'art et les objets liturgiques)

Le versement de frais de passeur lors du franchissement de la ligne de démarcation et des frontières

*La confiscation de valeurs durant l'internement dans un camp*⁷²⁰

205. De CIVS kan restitutie- en compensatieverzoeken ontvangen voor werken die uit Frankrijk zijn geroofd en voor de roofkunst die zich vandaag in Frankrijk bevindt⁷²¹. Voor MNR-werken en roofkunst in de publieke verzamelingen is restitutie sinds de hervorming het uitgangspunt⁷²². Voor die laatste categorie moet evenwel opgemerkt worden dat ze in tegenstelling tot de MNR-werken staatseigendom zijn, wat ervoor zorgt dat schadeloosstelling

⁷¹⁷ Décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

⁷¹⁸ Art. 1 *ibid.*

⁷¹⁹ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 62.

⁷²⁰ CIVS, *Ses compétences*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/la-civs/ses-competences/>.

⁷²¹ CIVS, La nouvelle organisation française pour la restitution des biens culturels spoliés du fait du national-socialisme, april 2019, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/documents_utiles/autres_documents/FR-FLYER-2019-v3-PageApage.pdf, 4.

⁷²² Art. 1-1 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

in de praktijk de norm blijft. In andere gevallen, zoals wanneer de goederen zich in een privéverzameling of een buitenlands museum bevinden of wanneer de werken nog steeds vermist zijn, zal de CIVS terugvallen op schadeloosstelling⁷²³. De CIVS kan evenwel proberen te bemiddelen tussen de partijen als de huidige eigenaar gekend is en die daarmee akkoord gaat⁷²⁴. Deze bemiddelingsmogelijkheid wordt slechts incidenteel gebruikt en wordt dan ook niet verder behandeld⁷²⁵.

206. De CIVS bestaat enerzijds uit een beslissingscomité die het uiteindelijk advies verleent en een aantal onderzoekers, *rapporteurs*, anderzijds die de aanvragen zullen onderzoeken voor ze aan het comité worden voorgelegd⁷²⁶. Voor cultuurgoederen wordt het onderzoek uitgevoerd door de M2RS en worden vier experts aan het beslissingscomité toegevoegd⁷²⁷. De CIVS is niet enkel in Frankrijk actief. Ook in Duitsland heeft ze een eigen afdeling opgericht, zodat het nodige archiefonderzoek ter plaatse kan uitgevoerd worden⁷²⁸. Deze afdeling is evenwel enkel een onderzoeksafdeling, er kunnen geen aanvragen worden ingediend.

207. De CIVS moet jaarlijks een verslag van activiteiten ter beschikking stellen⁷²⁹. Uit de laatste cijfers blijkt dat 4394 dossiers betrekking hebben op cultuurgoederen⁷³⁰. De adviezen van de Commissie zijn in tegenstelling tot die van de Nederlandse Restitutiecommissie niet beschikbaar voor het publiek.

3.2.2. LA MISSION DE RECHERCHE ET DE RESTITUTION DES BIENS CULTURELS SPOLIÉS ENTRE 1933 ET 1945

208. Naar aanleiding van de hervorming wordt onder de auspiciën van de minister van Cultuur op 17 april 2019 een nieuw initiatief de wereld ingestuurd: M2RS⁷³¹. Ze krijgt bij haar oprichting een vierledige taak toegewezen: ten eerste de algemene bevoegdheid om in te staan

⁷²³ Art. 2 *ibid.*

⁷²⁴ Er werd hierover een mail gestuurd naar de CIVS om meer informatie te kunnen verkrijgen, maar jammer genoeg werd deze niet beantwoord.

⁷²⁵ CIVS, *Biens culturels mobiliers et œuvres d'art*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/comment-etre-indemnie/biens-culturels-mobiliers-et-oeuvres-d-art/>.

⁷²⁶ Art. 4 io. art. 8 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

⁷²⁷ *Supra* 97, nr. 201.

⁷²⁸ CIVS, *L'antenne de la CIVS à Berlin*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/la-civs/ses-services/#insideanchor12>.

⁷²⁹ Art. 9-1 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

⁷³⁰ CIVS, *chiffres clefs de la CIVS*, februari 2020, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/lacivs/Chiffres-cles_FEVRIER_2020_FR.pdf, 4.

⁷³¹ Arrêté n°41 16 april 2019 portant création de la mission de recherche et de restitution des biens culturels spoliés entre 1933 et 1945, *JO* 17 april 2019, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000038383357&categorieLien=id>.

voor het beleid ten aanzien van roofkunst uit de Tweede Wereldoorlog, ten tweede leidt ze het herkomstonderzoek naar de MNR-werken, ten derde verzorgt ze het onderzoek voor het CIVS indien de aanvraag betrekking heeft op cultuurgoederen en ten vierde staat ze in voor de sensibilisering van het publiek betreffende dit onderwerp⁷³². Het herkomstonderzoek naar de MNR-werken kan ze op initiatief van de minister van Cultuur uitoefenen en vervolgens naar de CIVS doorverwijzen voor een beslissing. Proactief onderzoek van de MNR-werken wordt dus ook zo bewerkstelligd.

3.3. EEN BLIK OP DE PRAKTIJK: HET FRANSE BELEID

209. Dankzij de inspanningen van de verschillende besproken werkgroepen en hun aanbevelingen is het beleid door de jaren heen op een aantal plaatsen gewijzigd. Dit illustreert dat Frankrijk in het licht van haar morele verplichting streeft naar beleidsverbeteringen. Hieronder zal het huidige beleid bij de CIVS aan bod komen.

210. De CIVS kan op een aantal verschillende manieren gevat worden: slachtoffers of hun rechthebbenden kunnen een aanvraag indienen of de CIVS kan op eigen initiatief of op vraag van een andere belanghebbende een onderzoek starten⁷³³. Ook de minister van Cultuur kan zelf een onderzoek bij de M2RS opzetten, dat later naar de CIVS zal worden doorgestuurd⁷³⁴. Deze autosaisine procedures verlopen grotendeels parallel aan de procedures op aanvraag.

211. Aanvragen van slachtoffers of hun rechthebbenden kunnen zowel bij de CIVS als bij de M2RS ingediend worden. Hun nationaliteit is volledig irrelevant. De enige voorwaarde die gesteld wordt, is dat de roof, dwangverkoop, etc. tijdens de oorlog in Frankrijk heeft plaatsgevonden of dat het goed of goederen waarop de aanvraag betrekking heeft zich nu in Frankrijk bevinden⁷³⁵. De aanvraag moet schriftelijk worden ingediend en alle nuttige documenten moeten mee worden ingezonden⁷³⁶. Bovendien is een aanvraag volledig

⁷³² Art. 1, 2° *ibid.*

⁷³³ Art. 1-1 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

⁷³⁴ Art 1-2 *ibid.*

⁷³⁵ CIVS, *La nouvelle organisation française pour la restitution des biens culturels spoliés du fait du national-socialisme*, april 2019, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/documents_utiles/autres_documents/FR-FLYER-2019-v3-PageApage.pdf, 4.

⁷³⁶ Art. 4 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

kosteloos⁷³⁷. Om de aanvragers te helpen bij het indienen van hun *claim* wordt op de site van de CIVS een vragenlijst voorzien die als verzoekformulier kan ingediend worden⁷³⁸.

212. Het eerste onderzoek naar de *claim* en de herkomst van de betrokken werken zal dus door het M2RS uitgevoerd worden⁷³⁹. Zij kunnen daarvoor alle nodige handelingen stellen, zoals een uitgebreid archiefonderzoek laten plaatsvinden, extern advies inwinnen en de aanvrager horen⁷⁴⁰. Na het vervolledigen van het onderzoek formuleert het M2RS de voor haar passende maatregelen in de voorliggende zaak. Vervolgens wordt de zaak overgedragen aan de CIVS om een definitieve beslissing over het voorstel te nemen en dit voorstel aan de eerste minister mee te delen⁷⁴¹.

213. De CIVS kan in verschillende formaties vergaderen om de juiste, meest aangepaste voorstellen te vinden: een alleenzettelende president, beperkte of plenaire vergadering. Bij een collegiale behandeling wordt een zitting georganiseerd waarop de betrokken personen kunnen eisen gehoord te worden⁷⁴². Wanneer ze dit noodzakelijk acht kan de CIVS extra onderzoek laten uitvoeren en zelf beslissen om iedereen te horen die ze nuttig achten⁷⁴³.

214. De CIVS zal waar mogelijk restitutie adviseren⁷⁴⁴. In die gevallen waar dit niet mogelijk is zal schadeloosstelling worden voorgesteld⁷⁴⁵. Om de waarde van de betrokken werken te bepalen, worden experts van de SMF of, indien nodig, andere kunstschattingsexperts ingeschakeld⁷⁴⁶. In het feitenonderzoek zal dus ook nagegaan worden of het werk reeds deels of geheel vergoed is door andere instanties, bijvoorbeeld in uitvoering van *le loi des dommages de guerre* van 28 oktober 1946 of de Duitse Brüg-wet⁷⁴⁷. Voor het reeds vergoede deel kan geen vergoeding geëist worden. Wanneer de waarde van het werk slechts deels vergoed is, kan wel additionele schadeloosstelling gevraagd worden. Wanneer er sprake is van een compleet

⁷³⁷ NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Newsletter*, maart 2019, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Network-Newsletter-no.1-March2019.pdf>, 8.

⁷³⁸ Modelformulier : http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/questionnaire_indemnisation_notice_05-2018.pdf.

⁷³⁹ Art. 2 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

⁷⁴⁰ Art. 1-3 *ibid.*

⁷⁴¹ Art. 1-2, laatste lid *ibid.*

⁷⁴² Art. 5, laatste lid *ibid.*

⁷⁴³ Art. 6 *ibid.*

⁷⁴⁴ Art. 1-1 *ibid.*

⁷⁴⁵ *Ibid.*

⁷⁴⁶ NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Newsletter*, maart 2019, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Network-Newsletter-no.1-March2019.pdf>, 9.

⁷⁴⁷ Art. 5 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

gebrek aan geloofwaardige of betrouwbare indicaties van oorspronkelijke eigendom zal de aanvraag worden geweigerd⁷⁴⁸.

215. Er is een intern beroepsmechanisme voorzien binnen de CIVS. De aanvrager die niet akkoord gaat met het geformuleerde voorstel omdat hij nieuwe informatie ontdekt heeft of omdat er een materiële vergissing in het voorstel zou zijn geslopen, kan een heroverweging vragen⁷⁴⁹. Tenzij wanneer de aangebrachte elementen manifest onvoldoende zijn, zal het verzoek aanvaard worden⁷⁵⁰. De zaak zal dan sowieso aan de plenaire vergadering worden voorgelegd⁷⁵¹.

216. Het uiteindelijke voorstel wordt vervolgens aan de eerste minister toegestuurd, die de definitieve beslissing zal nemen. De eerste minister volgt quasi in alle gevallen het voorstel van de CIVS. De cijfers maken duidelijk dat in het overgrote merendeel van de zaken schadeloosstelling wordt toegekend⁷⁵².

4. TUSSENTIJDSE CONCLUSIE

217. Al tijdens de oorlog worden de eerste Franse maatregelen tegen het Duitse roofbeleid genomen. Zo worden reeds voor de bevrijding de eerste nietigheidsregelingen uitgewerkt. Op deze wetgeving wordt voortgebouwd na de oorlog. De OBIP en de CRA leveren goed werk op basis van kunstrecuperatie en -restitutie. Ook hier eindigt een groot aantal werken echter als MNR in de nationale musea en wordt een ander deel van de werken verkocht. Wanneer in de jaren '90 het gebrek aan opvolginitiatieven in de internationale pers aangekaart wordt, is het duidelijk dat de tijd voor een nieuw restitutiebeleid is aangebroken. Er wordt ingezet op herkomstonderzoek voor de MNR-werken, de resultaten ervan worden in een online database opgenomen en het naoorlogse beleid wordt bestudeerd door *la Mission Mattéoli*. De aanbevelingen van de Missie en de *Washington Principles* leiden tot de oprichting van de CIVS. De aanbevelingen van de Werkgroep uit 2013 leveren nieuw onderzoek naar de MNR-werken, maar leggen ook enkele pijnpunten van het beleid bloot. Het rapport Zivie gaat hierop verder en formuleert voorstellen om het beleid te hervormen. Er moet vooral ingezet worden op

⁷⁴⁸ CIVS, *Biens culturels mobiliers et œuvres d'art*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/comment-etre-indemnie/biens-culturels-mobiliers-et-oeuvres-d-art/>.

⁷⁴⁹ Art. 8-1-1, eerste lid décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 septembre 1999, 13633.

⁷⁵⁰ Art. 8-1-1, tweede lid *Ibid.*

⁷⁵¹ *Ibid.*

⁷⁵² B. ARNAUD, "Restitutions des œuvres d'art et biens spoliés par les nazis, où en est-on aujourd'hui en France", *Sciences et Avenir* 28 februari 2020, https://www.sciencesetavenir.fr/archeo-paleo/patrimoine/restitutions-des-oeuvres-d-art-et-biens-spolies-par-les-nazis-ou-en-est-on-aujourd-hui-en-france_142009.

proactief onderzoek en centralisering. Via de hervorming van 2018 en 2019 worden de aanbevelingen omgezet. De CIVS en M2RS spelen in het huidige beleid de belangrijkste rol.

IV. DUITSLAND

218. Ook het Duitse nationale restitutiebeleid kan niet ontbreken in dit onderzoek. Het Duitse roofbeleid is hierboven al voldoende aan bod gekomen en moet dus niet hernomen worden. Er zal enkel een overzicht gegeven worden van de reacties in de naoorlogse en de huidige periode.

1. NATIONALE REACTIES IN DE NAOORLOGSE PERIODE

1.1. BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND

219. Aangezien in het luik over de internationale reacties reeds is ingegaan op de naoorlogse restitutie door de Geallieerden vanuit de verschillende *Collecting Points* per zone, zal dit hier niet nogmaals aan bod komen. Vanaf de oprichting op 23 mei 1949 verwerft de *Bundesrepublik Deutschland* (BRD) geleidelijk haar soevereiniteit⁷⁵³. Zo blijft de restitutieverantwoordelijkheid tot 5 mei 1955 op de Geallieerden rusten, maar de uitvoering ervan wordt echter geleidelijk aan de BRD overgelaten⁷⁵⁴. Een voorbeeld hiervan zijn de niet-gerestitueerde werken uit de Amerikaanse zone, het *Restbestand CCP*, die aan de BRD worden toevertrouwd. Om de restituties te kunnen uitvoeren, wordt op 22 februari 1952 de *Treuhandverwaltung von Kulturgut* (TVK) in het leven geroepen⁷⁵⁵. De TVK zet tot in 1962 de restitutiewerkzaamheden voor het *Restbestand CCP* geslaagd verder⁷⁵⁶. De cultuurgoederen die op dat moment overblijven zijn ofwel rechtmatig verworven, ofwel kunnen ze niet worden gerestitueerd omdat de rechtmatige eigenaar niet is teruggevonden⁷⁵⁷. Ongeveer 20000 van de resterende cultuurgoederen worden aan de Duitse schatkist toevertrouwd⁷⁵⁸. De waardevolste goederen worden door de Duitse schatkist aan de Duitse musea uitgeleend en de iets minder waardevolle aan federale ministers of aan de ministeries om de kantoren mee te decoreren⁷⁵⁹. De overblijvende werken verdwijnen in een depot of worden verkocht⁷⁶⁰.

⁷⁵³ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, *Bundesgesetzblatt* 23 mei 1949, 1.

⁷⁵⁴ LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Le pillage de l'art en France pendant l'occupation et la situation des 2 000 oeuvres confiées aux musées nationaux*, 2000, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Matteoli-Le_pillage-de-l_Art_durant_l_Occupation.pdf, 45.

⁷⁵⁵ *Ibid.*

⁷⁵⁶ KUNSTVERWALTUNG DES BUNDES, *Provenienzforschung zum Kunstbestand der Bundesrepublik Deutschland*, https://kunstverwaltung.bund.de/Webs/KVDB/DE/Provenienzforschung/provenienzforschung_node.html.

⁷⁵⁷ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Restbestand CCP*, <http://www.lostart.de/Webs/DE/Datenbank/RestbestandCCP.html>.

⁷⁵⁸ *Ibid.*

⁷⁵⁹ *Ibid.*

⁷⁶⁰ *Ibid.*

220. *Das Vertrag zur Regelung aus Krieg und Besatzung entstandener Fragen* van 26 mei 1952, zoals gewijzigd door de protocollen van 24 oktober 1954, draagt vanaf 5 mei 1955 de verantwoordelijkheid voor restitutie over aan de BRD⁷⁶¹. Voor de *innere Restitution* stellen art. 1 tot 3 uit hoofdstuk drie van het verdrag dat verder uitwerking verleend moet worden aan de wetten die door de zones zijn ingesteld tot alle zonaal ingediende aanvragen behandeld zijn. Het verdrag vereist in art. 1 van het vijfde hoofdstuk dat voor de *äußere Restitution* een organisatie wordt opgericht die als taak heeft: het zoeken naar, het recupereren en het restitueren van juwelen, zilverwerk, antieke meubelen en cultuurgooederen. Voor de eerste drie categorieën geldt die verplichting slechts als de individuele goederen een substantiële waarde hebben⁷⁶². Om aan de verplichting te voldoen, wordt op 8 juni 1955 *das Bundesamt für die äußere Restitutionen* (BAR) opgericht⁷⁶³. Restitutieaanvragen kunnen enkel door staten en ten laatste op 8 mei 1956 ingediend worden⁷⁶⁴. Het overgrote merendeel van de aanvragen wordt hetzij direct, hetzij indirect afgewezen⁷⁶⁵. Indirecte afwijzingen zijn die waarbij het onderzoek wordt stopgezet omdat verder onderzoek geen uitzicht op succes biedt⁷⁶⁶.

221. Naast restitutie wordt in de naoorlogse periode ook ingezet op schadeloosstelling. Het verdrag van 26 mei 1952 voorziet dat het BAR ook de statelijke schadeloosstellingsaanvragen moet ontvangen⁷⁶⁷. Het wordt echter steeds duidelijker dat de voorzieningen uit het verdrag niet volstaan om tegemoet te komen aan de schuld die Duitsland ten opzichte van de slachtoffers van haar roofbeleid opgebouwd heeft. Onder de Duitse *Wiedergutmachung* wordt in 1957 een bijkomende wet afgekondigd die vormgeeft aan het nieuwe schadeloosstellingsbeleid: de *Bundesrückerstattungsgesetz* (Brüg-wet)⁷⁶⁸. De wet voorziet meer bepaald schadeloosstelling voor identificeerbare gespolieerde goederen, zoals bijvoorbeeld kunstwerken. *Claims* kunnen individueel ingediend worden, maar ook collectieve *claims* kunnen ingediend worden. §27 van de Brüg-wet bepaalt bovendien dat de aanvragen ten laatste op 1 april 1958 ingediend moeten zijn. De Duitse overheid maakt 1,5 miljard Duitse mark vrij om aan alle aanvragen tegemoet te

⁷⁶¹ Vertrag 26 mei 1952 über die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Drei Mächten, *Bundesgesetzblatt* 31 maart 1955, 301.

⁷⁶² Hoofdstuk 5, art. 1 *ibid.*

⁷⁶³ Bekanntmachung 8 juni 1955 zum Fünften Teil des Vertrags zur Regelung aus Kriegs und Besatzung entstandener Fragen, *Bundesgesetzblatt* 1 juli 1955, 700.

⁷⁶⁴ Hoofdstuk 5, art. 2 Vertrag 26 mei 1952 über die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Drei Mächten, *Bundesgesetzblatt* 31 maart 1955, 301.

⁷⁶⁵ *Vr. en Antw.* Deutscher Bundestag 1994-1998, 27 juni 1997, nr. 13/8111 (vr. nr. 7839 U. JELPKE).

⁷⁶⁶ *Ibid.*

⁷⁶⁷ Hoofdstuk 5, art. 4 Vertrag 26 mei 1952 über die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Drei Mächten, *Bundesgesetzblatt* 31 maart 1955, 301.

⁷⁶⁸ Bundesgesetz 19 juli 1957 zur Regelung der rückerstattungsrechtlichen Geldverbindlichkeiten des Deutschen Reichs und gleichgestellter Rechtsträger, *Bundesgesetzblatt* 23 juli 1957, 734.

komen⁷⁶⁹. De goederen moeten ofwel op het Duits grondgebied geroofd zijn, ofwel buiten dit grondgebied op voorwaarde dat bewezen is dat de goederen naar Duits gebied zijn getransporteerd⁷⁷⁰. Die laatste bewijsvoorwaarde zorgt voor grote problemen. Lang niet iedereen kan namelijk bewijzen dat hun goederen naar West-Duitsland zijn overgebracht. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de talloze goederen die in het kader van de *Möbelaktion* zijn geroofd en waarvan er nergens inventarissen zijn opgemaakt. Men kan onmogelijk verwachten dat voor elk identificeerbaar goed aangetoond wordt dat ze naar West-Duitsland zijn gebracht. De Franse, Nederlandse en Belgische afdelingen van joodse belangengroepen spannen zich dan ook in om de Duitse overheid te laten inzien dat een dergelijke bewijslast onverantwoord is⁷⁷¹. Na de onderhandelingen besluit de Duitse overheid in 1958 om niet langer het bewijs van transport te verlangen voor goederen uit de *Möbelaktion* en om forfaitair⁷⁷² tewerk te gaan voor werken uit de *Möbelaktion*⁷⁷³.

222. De Brüg-wet wordt op meerdere momenten gewijzigd. Eén van de belangrijkste wijzigingen wordt door *das Drittes Gesetz zur Änderung des Bundesrückerstattungsgesetz* van 2 oktober 1964 verwezenlijkt⁷⁷⁴. De tot op dat moment streng toegepaste vervaltermijn, wordt dankzij deze wet aanzienlijk versoepeld. Personen die hun *claim* niet meer hebben ingediend omdat de termijn verstreken was, personen die hun aanvraag bij een onbevoegde instantie hebben ingediend waardoor er geen gevolg aan gegeven kon worden of personen die niet konden bewijzen dat de goederen (goud, huisraad en juwelen) naar Duitsland zijn getransporteerd, krijgen een tweede kans⁷⁷⁵. Tot 8 oktober 1965 kunnen nieuwe claims worden ingediend of kan het onderzoek worden heropend⁷⁷⁶. De schadeloosstelling die aan deze aanvragen gekoppeld zal worden is evenwel beperkter dan ze zou geweest zijn als de aanvrager de *claim* voor de eerste vervaltermijn had ingediend⁷⁷⁷. Daartegenover schrapt de wet het

⁷⁶⁹ §31 *ibid.*

⁷⁷⁰ §5 *ibid.*

⁷⁷¹ J. PEZECHKIAN, “La Möbelaktion en Belgique”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2002, (153) 176.

⁷⁷² Er wordt aangenomen dat 80 procent van de werken naar West-Duitsland is gebracht; bovendien wordt de te vergoeden waarde ook forfaitair bepaald: 6000 Duitse mark per leeggeroofde appartementskamer. Ingevolge het eerste forfait, kan er dus aanspraak gemaakt worden op 4600 Duitse mark per appartementskamer.

⁷⁷³ J. PEZECHKIAN, “La Möbelaktion en Belgique”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2002, (153) 176.

⁷⁷⁴ Drittes Gesetz 2 oktober 1964 zur Änderung des Bundesrückerstattungsgesetzes, *Bundesgesetzblatt* 8 oktober 1964, 809.

⁷⁷⁵ §29, a en b Bundesgesetz 19 juli 1957 zur Regelung der rückerstattungsrechtlichen Geldverbindlichkeiten des Deutschen Reichs und gleichgestellter Rechtsträger, *Bundesgesetzblatt* 23 juli 1957, 734 (zoals gewijzigd door Drittes Gesetz 2 oktober 1964 zur Änderung des Bundesrückerstattungsgesetzes, *Bundesgesetzblatt* 8 oktober 1964, 809).

⁷⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷⁷ §32 *ibid.*

maximale bedrag dat mag gebruikt worden voor schadeloosstelling. De grens van 1,5 miljard Duitse mark mag dus overschreden worden⁷⁷⁸.

223. De Brüg-wet is één van de sluitstukken van de Duitse Wiedergutmachungswetten. Naast de Brüg-wet worden namelijk ook enkele andere wetten goedgekeurd die voorzien in schadevergoedingen voor de geleden morele en fysieke schade. Wanneer alle aanvragen onder deze wetten zijn behandeld, valt het doek over de Wiedergutmachungspolitik van de naoorlogse periode.

1.2. DEUTSCHE DEMOKRATISCHE REPUBLIK

224. Na de oprichting van de BRD volgt in 1949 ook de oprichting van de *Deutsche Demokratische Republik* (DDR)⁷⁷⁹. Restitutie van private eigendom ten gevolge van buitenlandse aanvragen staat tijdens deze periode niet op de agenda⁷⁸⁰. De DDR beschouwt zichzelf namelijk niet als de opvolger van Nazi-Duitsland, maar veeleer als een nieuwe antifascistische staat⁷⁸¹. Zij achten zich dus niet verantwoordelijk voor het vergoeden van de schade die door Nazi-Duitsland is aangericht⁷⁸². Ook binnen de DDR is er geen plaats voor restitutie. De belangrijkste oorzaak hiervan is de omvorming van het eigendomsrecht naar een socialistisch systeem⁷⁸³. Wat wel voorzien wordt, is de verderzetting van de regelgeving uit de Sovjet-zone die een soort sociale zekerheidssysteem had opgericht voor slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog⁷⁸⁴. De belangrijkste tegemoetkomingen en vergoedingen binnen dit systeem worden echter gebaseerd op de gepleegde verzetsdaden en niet zozeer op geleden schade⁷⁸⁵.

⁷⁷⁸ § 31, (1) *ibid.*

⁷⁷⁹ Die Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik 7 oktober 1949, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* 8 oktober 1949, 5.

⁷⁸⁰ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 84.

⁷⁸¹ BUNDESMINISTERIUM DER FINANZEN, *Compensation for National Socialist Injustice*, 21 mei 2019, <https://www.bundesregierung.de/breg-en/service/information-material-issued-by-the-federal-government/entschaedigung-von-ns-unrecht-regelungen-zur-wiedergutmachung-1702882>, 7.

⁷⁸² *Ibid.*

⁷⁸³ C. GOSCHLER, "The Politics of Restitution for Nazi Victims in Germany West and East (1945 – 2000)", *UC Berkley Occasional Papers* 2003, <https://escholarship.org/uc/item/7bz5801b>, 9.

⁷⁸⁴ *Ibid.*

⁷⁸⁵ *Ibid.*

2. HUIDIG NATIONAAL BELEID

225. Ook hier moet nagegaan worden hoe de huidige evoluties Duitsland hebben beïnvloed. Allereerst wordt de achtergrond van het hedendaagse beleid uitgelegd. Vervolgens komen de centrale actoren aan bod. Daarna wordt het beleid besproken.

2.1. ACHTERGROND VAN HET BELEID

226. De jaren '90 zijn voor Duitsland, nog meer dan voor de andere besproken landen, cruciaal voor de ontwikkeling van het restitutiebeleid. De hereniging van West- en Oost-Duitsland met *das Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratische Republik über die Herstellung der Einheit des Deutschlands* zorgt voor een hernieuwde interesse voor het restitutievraagstuk⁷⁸⁶. De verzoening van de twee naoorlogse restitutie-systemen wordt aangekaart tijdens de onderhandelingen over de vereniging⁷⁸⁷. Als resultaat wordt *das Gesetz zur Regelung offener Vermögensfragen*⁷⁸⁸ aangenomen die voornamelijk focust op restitutie- en schadeloosstellingsmaatregelen ten gevolge van het DDR beleid⁷⁸⁹. De wet en haar latere wijzigingen openen hierbij de deur voor aanvragen door slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, door de principes die gelden voor West-Duitsland uit te breiden naar Oost-Duitsland⁷⁹⁰.

227. In 1998 is Duitsland één van de vertegenwoordigde landen op de *Washington Conference on Nazi Looted Assets*. Het hoofd van de Duitse delegatie benadrukt dat restitutie van kunst hoog in het vaandel gedragen wordt door de Duitse overheid en dat ze zich na het afsluiten van de *Washington Principles* zullen blijven inzetten om roofkunst terug te kunnen geven aan de rechtmatige eigenaars⁷⁹¹. Ongeveer een jaar later, op 14 december 1999 laat

⁷⁸⁶ Gesetz 23 September 1990 zu dem Vertrag vom 31. August 1990 zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik über die Herstellung der Einheit Deutschlands-Einigungsvertragsgesetz- und der Vereinbarung vom 18. September 1990, *Bundesgesetzblatt* 28 September 1990, 885.

⁷⁸⁷ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 84.

⁷⁸⁸ Gesetz 23 september 1990 zur Regelung offener Vermögensfragen, *Bundesgesetzblatt* 28 september 1990, 1159.

⁷⁸⁹ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 84-85.

⁷⁹⁰ *Ibid.*; BUNDESMINISTERIUM DER FINANZEN, *Compensation for National Socialist Injustice*, 21 mei 2019, https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Downloads/Broschueren_Bestellservice/2018-03-05-entschaedigung-ns-unrecht.pdf?__blob=publicationFile&v=4, 23-24.

⁷⁹¹ T. EITEL, "Concluding statement Germany", in J.D. BINDENAGEL (ed.), *Washington Conference on Holocaust-Era Assets november 30-december 3, 1998. Proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, (101) 103.

Duitsland zien dat ze de *Washington Principles* zo goed als mogelijk willen nakomen⁷⁹². In de *Erklärung der Bundesregierung, der Länder und der kommunalen Spitzenverbände zur Auffindung und zur Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturgutes, insbesondere aus jüdischem Besitz (Gemeinsame Erklärung)* bevestigen de verschillende Duitse overheidsniveaus hun aangegane engagement⁷⁹³. De verklaring wordt opgesplitst in vier delen. Het eerste deel stelt dat de overheden erop zullen toezien dat de *Washington Principles* worden nageleefd en dat restitutie zal plaatsvinden waar dit na individueel onderzoek noodzakelijk blijkt⁷⁹⁴. Het tweede deel wijst op de reeds ondernomen activiteiten van de musea, archieven en bibliotheken. Zij hebben een belangrijke rol vertolkt bij de zoektocht naar roofkunst door hun onderzoeken, documenten en andere informatiestukken te inventariseren en beschikbaar te maken, door onderzoek te voeren naar individuele aanvragen, door het nodige *due diligence* onderzoek uit te voeren bij nieuwe aankopen, door proactief herkomstonderzoek te voeren en door tentoonstellingen en informatie ter beschikking te stellen over werken waarvan de herkomst niet vaststaat⁷⁹⁵. De instellingen worden door de verklaring verplicht om die activiteiten verder te zetten⁷⁹⁶. Het derde deel focust op de oprichting van een website waarop onder meer de verschillende initiatieven van de culturele instellingen moeten kunnen terug gevonden worden, waar een zoek en vind filter op moet kunnen worden toegepast, waar trajectinformatie over individuele werken te vinden moet zijn en waar belanghebbenden zelf nieuwe informatie kunnen aanbrengen⁷⁹⁷. Hoewel de verklaring zich richt op publieke instellingen roept deel vier ook private actoren op om dezelfde principes na te leven⁷⁹⁸.

228. Om de implementatie van de verklaring en de *Washington Principles* te vergemakkelijken voor de culturele instellingen, wordt in 2001 een niet bindende *Handreichung* opgesteld, waarop publieke en eventueel private actoren kunnen terugvallen indien ze moeilijkheden ondervinden bij de behandeling van roofkunstclaims en het uitvoeren van herkomstonderzoek⁷⁹⁹. Om ervoor te zorgen dat de richtlijnen *up to date* blijven, zijn ze tot

⁷⁹² A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (41) 85.

⁷⁹³ *Ibid.*; Erklärung 14 december 1999 der Bundesregierung, der Länder und der kommunalen Spitzenverbände zur Auffindung und zur Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturgutes, insbesondere aus jüdischem Besitz (Gemeinsame Erklärung), <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Stiftung/Grundlagen/Gemeinsame-Erklaerung/Index.html>.

⁷⁹⁴ I., *ibid.*

⁷⁹⁵ II., *ibid.*

⁷⁹⁶ *Ibid.*

⁷⁹⁷ III., *Ibid.*

⁷⁹⁸ IV., *ibid.*

⁷⁹⁹ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Handreichung*, 2001, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Recherche/Handreichung/Index.html>.

op vandaag tweemaal herzien⁸⁰⁰. Daaraan gekoppeld heeft de minister voor Cultuur in 2018 enkele aanbevelingen uitgevaardigd betreffende het vereiste herkomstonderzoek bij de verwerving van nieuwe cultuurgoederen⁸⁰¹.

2.2. CENTRALE ACTOREN BINNEN HET BELEID

229. Hieronder wordt een beknopt overzicht gegeven van de belangrijkste actoren binnen het Duitse beleid.

2.2.1. DAS DEUTSCHE ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE

230. De eerste actor die binnen het Duitse beleid de aandacht verdient, is *das Deutsches Zentrum Kulturgutverluste* (DZK). Voor er evenwel kan ingegaan worden op de taken en bevoegdheden ervan, moet kort worden stilgestaan bij de rechtsvoorgangers ervan. In 1994 wordt een eerste vermeldenswaardige organisatie opgericht: *die Koordinierungsstelle der Länder für die Rückführung von Kulturgütern*⁸⁰². Enkele deelstaten hebben er toen namelijk voor gekozen om de handen in elkaar te slaan en samen de inventarisatie van roofkunst uit de Tweede Wereldoorlog te bewerkstelligen⁸⁰³. Het coördinatiebureau wordt positief onthaald en al snel worden de bevoegdheden ervan aanzienlijk uitgebreid. In 1998 wordt het bureau omgevormd tot de bevoegde federale instantie voor verloren kunst (*Koordinierungsstelle für Kulturgutverluste*)⁸⁰⁴. Zij staat in voor de bekendmaking van het gevoerde herkomstonderzoek binnen de Duitse musea na de *Gemeinsame Erklärung*⁸⁰⁵. Daarnaast wordt in 2000 in navolging van de *Gemeinsame Erklärung de Lost Art-datenbank* gecreëerd, waarop die informatie bekend gemaakt wordt⁸⁰⁶. Een derde belangrijke rechtsvoorganger van de DZK is de *Arbeitsstelle für Provenienzforschung*⁸⁰⁷. Deze in 2008 opgerichte werkgroep heeft als voornaamste taak de

⁸⁰⁰ De handleiding is een eerste keer herzien in 2007 en een tweede keer in 2019.

⁸⁰¹ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Leitfaden "Provenienzforschung"*, oktober 2019, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Recherche/Leitfaden/Index.html>.

⁸⁰² DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Handreichung*, 2001, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Recherche/Handreichung/Index.html>, 12; DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Fakten über das Deutsche Zentrum Kulturgutverluste*, 1 november 2019, https://www.kulturgutverluste.de/Content/08_Downloads/DE/Faktenblatt.pdf?__blob=publicationFile&v=31, 3.

⁸⁰³ *Ibid.*

⁸⁰⁴ *Ibid.*

⁸⁰⁵ B. DEMARSIN, "Terezin", *supra* vn. 27, 175-176.

⁸⁰⁶ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Handreichung*, 2001, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Recherche/Handreichung/Index.html>, 12; <http://www.lostart.de/Webs/DE/Datenbank/Index.html>.

⁸⁰⁷ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Handreichung*, 2001, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Recherche/Handreichung/Index.html>, 14.

toewijzing van financiering voor herkomstonderzoek⁸⁰⁸. Elk van deze drie initiatieven wordt vanaf 1 januari 2015 verdergezet binnen de DZK⁸⁰⁹.

231. De pijlerstructuur van de DZK maakt het mogelijk om een duidelijk overzicht te geven van haar taken en bevoegdheden. De eerste pijlerbevoegdheden zijn gericht op financiering en adviesverlening inzake herkomstonderzoek⁸¹⁰. De DZK financiert niet alleen onderzoek door de publieke instellingen, ook private instellingen en zelfs private verzamelaars kunnen een financieringsaanvraag indienen zodat het nodige herkomstonderzoek gevoerd kan worden⁸¹¹. De resultaten worden steeds op de site van de DZK beschikbaar gesteld⁸¹². Er wordt hiervoor ongeveer vijf miljoen euro per jaar vrijgemaakt⁸¹³. Naar aanleiding van het succes van de DZK op vlak van herkomstonderzoek voor roofterkunst uit de Tweede Wereldoorlog, is het voortaan ook mogelijk om onderzoeksaanvragen betreffende de Sovjet-zone en de DDR in te dienen⁸¹⁴. Daarenboven kunnen sinds april 2018 ook onderzoeken naar koloniale kunst gefinancierd worden⁸¹⁵. Het tweede deelaspect binnen de eerste pijler is gericht op adviesverlening. De DZK is het centraal aanspreekpunt voor alle nationale en internationale vragen betreffende roofterkunst bij Duitse instellingen⁸¹⁶. Verder staat de DZK publieke en private rechtspersonen evenals natuurlijke personen bij op hun zoektocht naar rechtvaardige en billijke oplossingen⁸¹⁷. Daarnaast geeft ze richtlijnen over deugdelijk herkomstonderzoek en werkt ze samen met non-profit herkomstonderzoekorganisaties⁸¹⁸.

232. De Tweede pijlerbevoegdheden zijn gefocust op documentatie en bemiddeling⁸¹⁹. De DZK staat namelijk in voor het beheer en de uitbreiding van de *Lost Art-Datenbank*⁸²⁰ door

⁸⁰⁸ *Ibid.*

⁸⁰⁹ *Ibid.*

⁸¹⁰ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Aufgaben und Themenbereiche*, 1 november 2019, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Stiftung/Aufgaben/Index.html>.

⁸¹¹ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Handreichung*, 2001, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Recherche/Handreichung/Index.html>, 17.

⁸¹² De resultaten van de onderzoeken kunnen geraadpleegd worden in de proveana databank: <https://www.proveana.de/>.

⁸¹³ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Fakten über das Deutsche Zentrum Kulturgutverluste*, 1 november 2019, https://www.kulturgutverluste.de/Content/08_Downloads/DE/Faktenblatt.pdf?blob=publicationFile&v=31, 3.

⁸¹⁴ *Ibid.*, 4.

⁸¹⁵ *Ibid.*

⁸¹⁶ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Aufgaben und Themenbereiche*, 1 november 2019, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Stiftung/Aufgaben/Index.html>.

⁸¹⁷ *Ibid.*

⁸¹⁸ *Ibid.*

⁸¹⁹ *Ibid.*

⁸²⁰ De *Lost Art-Datenbank* is evenwel niet de enige roofterkunstdatabank die door de Duitse overheid ter beschikking gesteld wordt. De Kunstverwaltung des Bundes houdt sinds 9 april 2020 ook een eigen databank bij met alle resultaten van het systematisch herkomstonderzoek van de publieke verzamelingen

nieuwe zoek- en vindmeldingen toe te voegen⁸²¹. Bovendien houdt de DZK een intern restitutieregister bij, waarin alle restituties gemeld door publieke of private rechtspersonen of natuurlijke personen worden opgenomen⁸²². De DZK benadrukt evenwel dat het geenszins gaat om een exhaustieve lijst⁸²³. In tegenstelling tot de *Lost Art-Datenbank* die volledig publiek toegankelijk is, wordt voor het intern restitutieregister enkel het totaal aantal registraties bekend gemaakt⁸²⁴. Haar bemiddelingsopdracht wordt vooral uitgevoerd door op te treden als secretariaat voor de *Beratende Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz (Beratende Kommission)*⁸²⁵.

233. De bevoegdheden uit de derde pijler richten zich op netwerking en de ophelderingsverantwoordelijkheid van de DZK⁸²⁶. In uitvoering van deze taken organiseert de DZK bijvoorbeeld conferenties en studiedagen en werkt ze samen met universiteiten om wetenschappelijk onderzoek te bevorderen⁸²⁷.

2.2.2. BERATENDE KOMMISSION IM ZUSAMMENHANG MIT DER RÜCKGABE NS-VERFOLGUNGSBEDINGT ENTZOGENEN KULTURGUTS, INSBESONDERE AUS JÜDISCHEM BESITZ

234. Om het restitutiebeleid binnen Duitsland te versterken sluiten de federale overheid, de deelstatelijke overheden en de lokale besturen eind 2002 een akkoord tot oprichting van de *Beratende Kommission*, die in 2003 van start kan gaan⁸²⁸. De taak van de Commissie is om te bemiddelen waar mogelijk en om een minnelijke oplossing voor te stellen⁸²⁹. Niettegenstaande de betrokken partijen volgens het oprichtingsakkoord geacht worden deze aanbevelingen te

(https://kunstverwaltung.bund.de/SiteGlobals/Forms/Webs/KVDB/Suche/Provenienzrecherche/Provenienzrecherche_Formular.html?nn=489644).

⁸²¹ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Fakten über das Deutsche Zentrum Kulturgutverluste*, 1 november 2019, https://www.kulturgutverluste.de/Content/08_Downloads/DE/Faktenblatt.pdf?blob=publicationFile&v=31, 4-5.

⁸²² *Ibid.*, 5.

⁸²³ *Ibid.*

⁸²⁴ *Ibid.*

⁸²⁵ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Aufgaben und Themenbereiche*, 1 november 2019, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Stiftung/Aufgaben/Index.html>.

⁸²⁶ *Ibid.*

⁸²⁷ *Ibid.*

⁸²⁸ Absprache zwischen Bund, Ländern und kommunalen Spitzenverbänden 5 december 2002 zur Einsetzung einer Beratenden Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz, https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Auftrag/Index.html.

⁸²⁹ § 1, (2) Verfahrensordnung 2 november 2016 der Beratenden Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz, https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Verfahrensordnung/Index.html.

volgen, gaat het niet om bindende aanbevelingen⁸³⁰. Het oprichtingsakkoord en de procedureregels benadrukken hierbij dat de aanbevelingen steeds in overeenstemming met de *Washington Principles*, de *Gemeinsame Erklärung*, de *Handreichung* en de *Terezin Declaration* opgesteld worden⁸³¹.

235. De Commissie kan in een geschil tussenkomen op voorwaarde dat beide partijen, de huidige eigenaar en de vermeende oorspronkelijke eigenaar of zijn rechthebbenden, akkoord zijn over het voorleggen van de zaak⁸³². De procedureregels die de Commissie in uitvoering van het oprichtingsakkoord heeft opgesteld, zijn te vinden op de site van de *Beratende Kommission*. Op dit moment heeft de Commissie in 17 zaken aanbevelingen afgeleverd en zijn er vier hangende zaken⁸³³. Uit dit lage aantal zaken mag evenwel niet afgeleid worden dat er in Duitsland weinig tot restitutie wordt overgegaan. Door de grote bereidheid van musea en publieke instellingen om een oplossing te zoeken, kennen vele zaken in Duitsland een minnelijke oplossing⁸³⁴.

3. EEN BLIK OP DE PRAKTIJK: HET DUITSE BELEID

236. Rechtzoekenden kunnen allereerst het DZK benaderen om antwoorden te krijgen op hun vragen⁸³⁵. Personen die op zoek zijn naar cultuuroederen kunnen daar bovendien de databanken raadplegen om enerzijds werken als vermist op te geven en om er anderzijds de lijst met gevonden werken te doorzoeken⁸³⁶. Ook personen of instellingen die roofkunst aantreffen in hun verzameling kunnen daarvan melding maken in de *Lost Art-Datenbank* van het DZK⁸³⁷.

⁸³⁰ NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES ON NAZI-LOOTED ART, *Newsletter*, januari 2020, https://www.beratende-kommission.de/Content/06_Kommission/EN/Network/Network_Newsletter_5_2020-01.pdf?blob=publicationFile&v=2, 6.

⁸³¹ §6, (3) Verfahrensordnung 2 november 2016 der Beratenden Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz, https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Verfahrensordnung/Index.html; (1) Absprache zwischen Bund, Ländern und kommunalen Spitzenverbänden 5 december 2002 zur Einsetzung einer Beratenden Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz, https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Auftrag/Index.html.

⁸³² §3, (1) Verfahrensordnung 2 november 2016 der Beratenden Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz, https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Verfahrensordnung/Index.html.

⁸³³ NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES ON NAZI-LOOTED ART, *Newsletter*, januari 2020, https://www.beratende-kommission.de/Content/06_Kommission/EN/Network/Network_Newsletter_5_2020-01.%20pdf?blob=publicationFile&v=2, 7.

⁸³⁴ B. DEMARSIN, “Terezin”, *supra* vn. 27, 175-177; B. DEMARSIN, “Holocaustslachtoffers en hun nazaten eisen hun geroofde kunstwerken terug”, *Tijdschrift Conflicthantering* 2013, afl. 2, nr. 14, (1) 4.

⁸³⁵ DIE BUNDESREGIERUNG, *Rückgabe NS(Nationalsozialismus)-Raubkunst*, 17 september 2018, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/bundesregierung/staatsministerin-fuer-kultur-und-medien/kultur/rueckgabe-ns-raubkunst>.

⁸³⁶ *Ibid.*

⁸³⁷ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Objekte melden*, <http://www.lostart.de/Webs/DE/Datenbank/Melden.html>.

237. Hoewel Duitsland een *Beratende Kommission* heeft, moet een rechthebbende die een *claim* wil leggen op een bepaald werk, zich eerst richten tot de huidige eigenaar/bezitter. Het procedurereglement van de *Beratende Kommission* stelt namelijk dat een zaak slechts voorgelegd kan worden als er aan een aantal voorwaarden voldaan is. Zo moet de huidige eigenaar ten eerste het onvrijwillig bezitsverlies en de *claim* onderzocht hebben in overeenstemming met de *Handreichung*⁸³⁸. Ten tweede moeten de partijen een poging ondernomen hebben om tot een minnelijke oplossing te komen en moet er een beslissing genomen zijn⁸³⁹.

238. Als aan deze voorwaarden voldaan is en als beide partijen ermee instemmen, kan één van hen de zaak aan de *Beratende Kommission* voorleggen⁸⁴⁰. Welke documenten voorgelegd moeten worden is afhankelijk van de persoon die de aanvraag indient. Wanneer de persoon die het werk opeist de aanvraag indient, moet hij daarbij documenten leveren die de vooroorlogse eigendom staven, die de omstandigheden waarin het bezit verloren is gegaan duiden en die de erfrechtelijke relatie tussen de oorspronkelijke eigenaar en hem vaststellen⁸⁴¹. Bij ontvangst van deze gegevens zal het secretariaat van de *Beratende Kommission* zich vervolgens naar de huidige eigenaar richten en hem vragen om standpunt in de zaak te nemen en de stukken voor te leggen waaruit blijkt dat voldaan is aan de voorwaarden om een aanvraag in te dienen⁸⁴². Wordt de aanvraag daarentegen ingediend door de huidige eigenaar, dan verloopt het omgekeerd. De huidige eigenaar zal als eerste stukken moeten leveren waaruit blijkt dat aan de procedurevoorwaarden voldaan is en de *Kommission* zal vervolgens het standpunt van de partij die het werk opeist inwinnen en hem vragen om de documenten in te dienen die het vooroorlogse eigendom staven, die de omstandigheden waarin het bezit verloren is gegaan duiden en die de erfrechtelijke relatie tussen de oorspronkelijke eigenaar en aanvrager vaststellen⁸⁴³. Als de huidige eigenaar bovendien een private rechtspersoon of een natuurlijke persoon is, moet een additionele verklaring worden toegevoegd waarin de principes uit de *Washinton Principles* en de *Gemeinsame Erklärung* worden onderschreven⁸⁴⁴.

⁸³⁸ §3, (2) Verfahrensordnung 2 november 2016 der Beratenden Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz, https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Verfahrensordnung/Index.html.

⁸³⁹ *Ibid.*

⁸⁴⁰ §3, (1) *ibid.*

⁸⁴¹ §3, (3), tweede zin *ibid.*

⁸⁴² §4, (1) io. §3, (3), derde zin *ibid.*

⁸⁴³ §3, (3) io. §4, (1) *ibid.*

⁸⁴⁴ § 3 (3) *Ibid.*

239. Op basis van de ingediende documenten zal de *Beratende Kommission* beslissen om de zaak al dan niet te behandelen⁸⁴⁵. Onmiddellijk na de aanvaarding van de zaak wordt een rapporteur aangesteld⁸⁴⁶. Waar mogelijk wordt vervolgens alsnog gestreefd naar een minnelijk akkoord tussen de partijen⁸⁴⁷. In de gevallen waar een dergelijk akkoord onmogelijk lijkt of waar de onderhandelingen vruchteloos blijven, zal de Commissie bijeen geroepen worden om over de zaak te vergaderen⁸⁴⁸. Indien ze dit vereist achten, kan er bovendien een hoorzitting worden georganiseerd⁸⁴⁹. Partijen kunnen tot vier weken voor de zitting additionele documenten bij het secretariaat indienen⁸⁵⁰. Op de zitting komt het eerste woord toe aan de aanvrager, waarna de andere partij zijn standpunt kan laten gelden⁸⁵¹. Ook door de partijen aangewezen derden kunnen gehoord worden⁸⁵². Na de hoorzitting zal de zaak intern door de Commissie worden besproken en zal een aanbeveling geformuleerd worden⁸⁵³. Ze houdt bij haar besprekingen in het bijzonder rekening met de omstandigheden waarin het werk uit het bezit van de oorspronkelijke eigenaar is verdwenen en de omstandigheden waarin de huidige bezitter/eigenaar het werk heeft verworven en in welke mate hij onderzoek naar de herkomst van het werk heeft gevoerd⁸⁵⁴. De procedureregels voorzien ten slotte welke aanbevelingen de Commissie kan voorstellen: restitutie, restitutie tegen betaling, voorwaardelijke restitutie, schadeloosstelling van de oorspronkelijke eigenaar, de verplichting om het werk tentoon te stellen met een vermelding van de oorsprong en geschiedenis of de weigering van restitutie⁸⁵⁵. Alle aanbevelingen worden na afloop van de procedure op de site van de *Beratende Kommission* en de DZK bekendgemaakt⁸⁵⁶.

4. TUSSENTIJDSE CONCLUSIE DUITSLAND

240. De BRD en de DDR reageren elk op hun eigen manier op de gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog. In het Westen wordt de wetgeving van de Geallieerden verder uitgevoerd en wordt ingezet op schadeloosstelling. In het Oosten blijft restitutie uit. De Duitse hereniging fungeert voor Duitsland als kantelpunt. Het betekent de start van een nieuwe reeks maatregelen. De *Washington Principles* worden bevestigd in de *Gemeinsame Erklärung* die de

⁸⁴⁵ *Ibid.*

⁸⁴⁶ §4, (2) *ibid.*

⁸⁴⁷ §4, (3) *ibid.*

⁸⁴⁸ *Ibid.*

⁸⁴⁹ *Ibid.*

⁸⁵⁰ §4, (6) *ibid.*

⁸⁵¹ §5, (1) *ibid.*

⁸⁵² §4, (7) *ibid.*

⁸⁵³ §5, (3) *ibid.*

⁸⁵⁴ §6, (3) *ibid.*

⁸⁵⁵ §6, (4) *ibid.*

⁸⁵⁶ §9 *ibid.*

rode draad vormt doorheen het Duitse beleid. De DZK (en de rechtsvoorgangers voor de oprichting van DZK) leidt het Duitse herkomstonderzoek in goede banen, beheert de *Lost Art-Datenbank* en is het centrale aanspreekpunt voor wie met vragen zit over het Duitse restitutiebeleid. Dankzij de in 2003 opgerichte *Beratende Kommission* is er bovendien een gespecialiseerd orgaan dat kan bemiddelen in restitutie zaken en adviezen kan verlenen in lijn met de *Washington Principles*, de *Terezin Declaration*, de *Gemeinsame Erklärung* en de *Handreichung*. Slechts een klein aantal zaken wordt door deze Commissie behandeld. Desalniettemin leidt dit niet tot de conclusie dat de *Beratende Kommission* heeft gefaald in haar opzet. Het grote merendeel aan zaken wordt namelijk minnelijk opgelost.

V. DE WEST-EUROPESE STAND VAN ZAKEN: EEN RECHTSVERGELIJKENDE REFLECTIE

241. Wanneer de hierboven besproken landen samen bekeken worden, zijn enkele tendensen merkbaar. Rechtshistoricus en rechtsfilosoof Wouter Veraart stelt dat ondanks de verschillende inrichting⁸⁵⁷ van het naoorlogse restitutiebeleid in Nederland en Frankrijk, beide systemen van een gelijk standpunt vertrekken. Hij formuleert het als volgt:

That principle was the idea that the discriminatory and dehumanizing practices of the Nazis could be answered only by a restoration policy in which no distinction between (categories of) citizens was made. It was considered of prime importance that, despite their unique war experience, the Jewish members of the population (and a few other persecuted groups) did not receive any special treatment (...) The restoration of the dignity of Jewish victims of dispossession and persecution was firmly and solely based on the (renewed) recognition of their status as fully fledged legal subjects, who were enabled to claim their property rights just like every other citizen⁸⁵⁸

242. Deze gelijkheid domineert dus de in Nederland en Frankrijk opgezette restitutiemechanismen. Ook in het Belgische naoorlogse beleid wordt datzelfde principe gehanteerd. De Studiecommissie stelt bijvoorbeeld dat “In deze vroege periode na de bevrijding werd (...) geen bijzondere aandacht besteed aan de slachtoffers van de racistische vervolgingen

⁸⁵⁷ Zo kiest Nederland ervoor om het rechtsherstel buiten de grenzen van de bestaande rechtsorde in te richten door een Raad voor het Rechtsherstel op te richten, die met de billijkheid in het achterhoofd moet oordelen over de vernietiging. Frankrijk opteert daarentegen voor de integratie van het rechtsherstel in de bestaande rechtsorde. De rechters die het beleid uitvoeren nemen dan ook een meer juridisch punt in. (zie W. VERAART, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw*, Deventer, Kluwer, 2005, 454-469.)

⁸⁵⁸ W. VERAART, “Two rounds of postwar restitution and dignity restoration in the Netherlands and France”, *Law & Social Inquiry* 2016, (956) 963.

van de bezetter⁸⁵⁹”. Achteraf gezien heeft dit niet altijd de gewenste effecten. Zo kan er gewezen worden op de strenge voorwaarden die door de SNK en DER gehanteerd worden in restitutie zaken en op de korte vorderingstermijnen die gelden om goederen terug te vorderen van de naoorlogse bezitters. Voor velen heeft de bijzondere vervolgingscontext er namelijk juist voor gezorgd dat het voorleggen van bewijzen of het handelen binnen de vooropgestelde termijn onmogelijk is⁸⁶⁰. Door dit niet mee in overweging te nemen, wordt hen in vele gevallen de kans ontzegd om goederen te revindiceren.

243. Daarnaast hanteren de onderzochte landen ook op het vlak van kunstrecuperatie een gelijkaardig beleid. Voor Frankrijk wordt de taak aan de CRA en OBIP toevertrouwd, voor Nederland aan de SNK, voor België aan de DER en voor West-Duitsland zet de TVK de Amerikaanse recuperatie-initiatieven verder. Het succes waarmee elk van deze organisaties haar opdracht uitvoert is daarentegen uiteenlopend. De TVK zet het Amerikaanse beleid geslaagd verder. De CRA kan drie vierde van de gerecupereerde werken restitueren, de SNK recupereert eveneens een groot aantal werken, maar de restitutie verloopt moeizaam. De DER slaagt er daarentegen slechts in een uitermate beperkt aantal werken te recupereren. Bovendien restitueren ze maar een uitermate gering aantal gerecupereerde goederen.

244. Ook het lot van de niet gerestitueerde goederen is gelijkaardig in de verschillende landen. België, Nederland, Duitsland en Frankrijk hebben ieder werken geselecteerd van museale waarde die in de nationale collecties worden opgenomen. De overige werken worden in alle besproken landen verkocht en/of geveild.

245. Het vrijgeven van de oorlogsarchieven, het einde van de Koude Oorlog, de onthullingen over het Duitse roofbeleid en het blootleggen van de gebreken van het naoorlogse restitutiebeleid door academici en journalisten, zorgen ervoor dat het thema in de jaren ‘90 ook op nationaal vlak herleeft⁸⁶¹. Volgens Veraart worden de jaren ‘90 bovendien gekenmerkt door een opvattingsverandering: *“In sharp contrast to the immediate postwar period, in the 1990s restitution and the public recognition of particular suffering became directly and inexorably linked—with the memory of the Holocaust taking center stage⁸⁶²”*. Deze factoren zorgen bijgevolg voor een beleidsommekeer. De in deze periode aangenomen regelgeving en

⁸⁵⁹ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juni 2001, <https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/hoofdstuk5.pdf>, 457.

⁸⁶⁰ W. VERAART, “Two rounds of postwar restitution and dignity restoration in the Netherlands and France”, *Law & Social Inquiry* 2016, (956) 966.

⁸⁶¹ B. DEMARSIN, “Terezin”, *supra* vn. 27, 121-125.

⁸⁶² W. VERAART, “Two Rounds of Postwar Restitution and Dignity Restoration in the Netherlands and France”, *Law & Social Inquiry* 2016, (956) 965.

initiatieven, doen afstand van het pure juridische en het gelijkheidsdenken. De focus wordt dus verlegd naar een moreel verantwoordbaar en slachtoffergericht beleid binnen een rechtvaardige en correcte juridische omkadering⁸⁶³.

246. De eerste stap naar een dergelijk beleid is voor veel landen de oprichting van een studiec commissie om het naoorlogse beleid te evalueren⁸⁶⁴. Hierboven is dan ook uitgebreid aandacht besteed aan de activiteiten van *la Mission Mattéoli*, de Commissie-Ekkart en de Studiec ommissie joodse goederen. Daarna kan er gefocust worden op het uitbouwen van het nieuwe nationale restitutiebeleid.

247. De *Washington Principles* en de latere bevestigingen van de principes vormen de belangrijkste leidraad voor de nationale overheden. Ten eerste wordt ingezet op herkomstonderzoek. Nederland is hier een koploper, vergezeld door Duitsland die een uitgebreid onderzoeksnetwerk heeft opgericht en systematisch de publieke verzamelingen doorlicht. In Frankrijk loopt het onderzoek wat minder vlot, maar in de laatste jaren zijn duidelijk nieuwe initiatieven genomen die uitgebreider onderzoek mogelijk maken. In België is het herkomstonderzoek na het eerste onderzoek van de Studiec ommissie daarentegen blijven stilstaan. Ten tweede leggen de onderzochte staten zich toe op de publicatie van onderzoeksresultaten en het uitbouwen van centrale toegankelijke databanken (*HerkomstGezocht.nl*, *Site Rose Valland MNR*, *Lost Art-Datenbank*). Ook hier moet vastgesteld worden dat België geen dergelijke databank heeft. Slechts recent is een project op poten gezet om ‘*Herkomst Gezocht België*’ te lanceren, waarin een beperkt aantal werken die door de DER aan de Belgische musea zijn afgestaan, worden opgenomen. Ten slotte kiezen de onderzochte landen er in navolging van de internationale richtlijnen voor om alternatieve geschilbeslechtingmechanismen in te richten. Voor Nederland wordt de Restitutiec ommissie en het Expertisecentrum opgericht, voor Frankrijk de CIVS versterkt door de M2RS en voor Duitsland de *Beratende Kommission*. Hoewel de werkwijze en de organisatie bij elk van deze instanties verschilt, zijn ze in essentie gericht op hetzelfde: het voorzien van rechtvaardige en billijke oplossingen op een gecentraliseerd en gespecialiseerd niveau⁸⁶⁵. Dankzij deze restitutiec ommissies worden claims door een onafhankelijke instantie ten gronde bekeken en

⁸⁶³ *Ibid.*, 966-969.

⁸⁶⁴ B. DEMARSIN, “Terezin”, *supra* vn. 27, 125.

⁸⁶⁵ B. DEMARSIN, “Holocaustslachtoffers en hun nazaten eisen hun geroofde kunstwerken terug”, *Tijdschrift Conflicthantering* 2013, afl. 2, nr. 14, 5.

onderzocht zonder dat verjaring⁸⁶⁶ een rol speelt⁸⁶⁷. België heeft er daarentegen niet voor geopteerd om een centrale restitutiecommissie te voorzien. “Op dit moment zijn het dus de musea en hun inrichtende machten aan wie, als eigenaars van de werken met een WO II-gerelateerde herkomst, de vragen tot teruggave gericht moeten worden”⁸⁶⁸. De Cel binnen de FOD Economie en de POD Wetenschapsbeleid kunnen hierbij adviseren, maar de beslissingsbevoegdheid ligt bij de eigenaars. Slechts in één uitzonderingsgeval, werd een *ad hoc* commissie opgericht⁸⁶⁹.

248. Frankrijk, Nederland en Duitsland horen vandaag bij de koplopers voor de behandeling van roofkunst⁸⁷⁰. België hoort daar vooralsnog niet bij. Ze mag evenwel niet als de slechtste leerling van de klas beschouwd worden. Oost- en Zuid-Europese landen voorzien vaak helemaal geen restitutie of handelen enkel in het staatsvoordeel⁸⁷¹. België poogt vandaag daarentegen wel in eer en geweten met roofkunst om te gaan, maar er blijft ruimte voor verbetering.

⁸⁶⁶ Op het belang hiervan wordt verder ingegaan bij het volgende normatieve luik.

⁸⁶⁷ B. DEMARSIN, “Holocaustslachtoffers en hun nazaten eisen hun geroofde kunstwerken terug”, *Tijdschrift Conflicthantering* 2013, afl. 2, nr. 14, 5; D. J. ROWLAND, “Nazi-Era Art Claims in the United States: 10 Years after the Washington Conference”, *Art & Cultural Heritage Law Newsletter* 2009, afl. 5, (30) 32.

⁸⁶⁸ H. FEYS, Antwoord op vraag 2 zoals opgenomen in bijlage 3.

⁸⁶⁹ Ad Hoc Adviescommissie Gent 8 juni 2011, Rapport restitutievraag portret van L. Adler van O. Kokoschka.

⁸⁷⁰ B. DEMARSIN, “Terezin”, *supra* vn. 27, 182.

⁸⁷¹ *Ibid.*, 167-170.

DEEL IV: HOE KAN HET BETER? AANBEVELINGEN AAN DE BELGISCHE OVERHE(I)D(EN)

249. De aanbevelingen die in dit luik aan bod komen kunnen in drie categorieën worden ingedeeld: de bevordering van het herkomstonderzoek, de verhoging van de transparantie en de openheid en tot slot de oprichting van een restitutiecommissie. Deze opdeling valt niet toevallig samen met de drie pijlers van de internationale *soft law* instrumenten. De eerste reeks aanbevelingen is gericht op het inrichten van nieuw herkomstonderzoek, wat binnen de eerste pijler van de Washington Principles past, namelijk de vereenvoudiging van de identificatie van roofofstal⁸⁷². De tweede reeks aanbevelingen heeft als doel om het beleid transparanter en meer open te maken om de tweede pijler, de identificatie van de oorspronkelijke eigenaars, te bevorderen⁸⁷³. De principes uit de derde pijler doelen op de behandeling van *claims* op roofofstal⁸⁷⁴. Bijgevolg wordt in de derde reeks aanbevelingen een systeem uitgewerkt om met dergelijke *claims* om te gaan.

I. METEN IS WETEN: HET BELANG VAN HERKOMSTONDERZOEK

250. Elk kunstwerk vertelt een verhaal. Niet alleen door wat het afbeeldt, maar ook door de unieke geschiedenis dat het met zich meedraagt. Musea moeten als kunstliefhebbers ook dit tweede verhaal vertellen. Het belang van proactief herkomstonderzoek kan daarbij niet ontkend worden⁸⁷⁵. Het is enerzijds in het voordeel van elk museum om de oorsprong van hun werken te kennen opdat ze er adequaat mee zouden kunnen omgaan. Anderzijds komt herkomstonderzoek ten goede van rechthebbenden die op zoek zijn naar kunstwerken en hun familiegeschiedenis. Het geeft hen een houvast om op zoek te gaan naar verloren werken. Verder laat het toe om proactief rechthebbenden op te sporen in die gevallen waar het onderzoek uitwijst dat een werk als roofofstal gekwalificeerd moet worden en de vooroorlogse eigenaar bekend is. Het tijdsverloop en de grotere afstand tussen de oorspronkelijke eigenaar en de rechthebbende zorgen er namelijk voor dat die laatsten vaak niet meer op de hoogte zijn van het kunstbezit. Door proactieve opsporing kunnen de huidige en oorspronkelijke eigenaar vervolgens toch een rechtvaardige en billijke oplossing zoeken.

251. De allereerste aanbeveling die geformuleerd wordt, is dus om meer in te zetten op herkomstonderzoek. De eerste stap is hiervoor reeds gezet. De werkzaamheden van de

⁸⁷² B. DEMARSIN, “Terezin”, *supra* vn. 27, 137.

⁸⁷³ *Ibid.*

⁸⁷⁴ *Ibid.*

⁸⁷⁵ G. SELS, “Musea moeten herkomst kunst onderzoeken”, *De Standaard* 21 februari 2017, https://www.standaard.be/cnt/dmf20170220_02742125.

Studiecommissie en de Cel binnen de FOD Economie kunnen als fundamenteën gelden voor nieuw, diepgaand onderzoek⁸⁷⁶. Bovendien heeft België het voordeel dat ze over de grens kan kijken om een goed voorbeeld te vinden voor de concrete vormgeving van het onderzoek. Met name het Nederlands onderzoek, *Museale Verwervingen*, wordt hier als voornaamste inspiratiebron voor het voorgestelde herkomstonderzoek gebruikt⁸⁷⁷.

252. Om in die Nederlandse voetsporen te treden is het aangeraden als volgt tewerk te gaan. De bevoegdheid voor de musea ligt binnen België verspreid over de verschillende bestuursniveaus. Zo zijn er stedelijke, gemeenschaps-⁸⁷⁸, federale cultuurinstellingen⁸⁷⁹... Er kan dus gekozen worden om het onderzoek per bevoegde overheid te organiseren. De voorkeur gaat er in deze masterproef echter naar uit om over de verschillende overheden heen samen te werken zodat één onderzoek kan plaatsvinden, zoals dat ook onder de Studiecommissie het geval was. Op die manier wordt verdere fragmentatie vermeden. Naar Nederlands voorbeeld zou het gaan om een museaal zelfonderzoek onder centrale begeleiding⁸⁸⁰. Net voor deze begeleiding zou er moeten samengewerkt worden. Zo kan de begeleiding toevertrouwd worden aan de Interfederale Werkgroep Cultuurgoederen Tweede Wereldoorlog of er kan een nieuwe werkgroep of commissie voor in het leven geroepen worden⁸⁸¹.

253. Op het niveau van de centrale actor moet ten eerste het onderzoeksveld afgebakend worden. Het voorstel dat geformuleerd wordt, is om de publieke en private verzamelingen in de Belgische musea door te lichten op werken met een oorlogsverleden. Idealiter is het de bedoeling om de herkomst te onderzoeken van alle na 1933 verworven werken die voor het einde van de oorlog gecreëerd zijn en die daarenboven tussen 1933 en 1945 van bezitter of eigenaar zijn gewijzigd⁸⁸². Een deel van dit onderzoek heeft reeds plaatsgevonden onder de Studiecommissie die de verzamelingen van 24 cultuurinstellingen heeft doorgelicht. Haar onderzoek richt zich op werken die in de periode 1940-1954, en later uitgebreid naar 1933-1960, door die 24 geselecteerde cultuurinstellingen zijn verworven⁸⁸³. Het kan niet de bedoeling

⁸⁷⁶ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, <https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/deel4.pdf>, 435-446.

⁸⁷⁷ MUSEUMVERENIGING, *Museale verwervingen vanaf 1933*, <https://www.musealeverwervingen.nl/home/>.

⁸⁷⁸ Art. 127, §1, 1° GW io. art. 4 BWHL.

⁸⁷⁹ Art. 6bis, §2, 4° BWHL.

⁸⁸⁰ MUSEUMVERENIGING, *Over het onderzoek*, <https://www.musealeverwervingen.nl/nl/36/over-het-onderzoek/>.

⁸⁸¹ Het is aangeraden om hierbij ook de Cel van de FOD economie te vertegenwoordigen aangezien zij inzichten kunnen bieden in het eerste onderzoek uit 2001.

⁸⁸² Dit is geheel parallel aan het Nederlandse onderzoek.

⁸⁸³ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, <https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/deel4.pdf>, 439-446.

zijn om dat onderzoek volledig over te doen. Het moet daarentegen als vertrekpunt beschouwd worden waarop voortgebouwd kan worden aan de hand van vernieuwde inzichten. De vernieuwing die het hier voorgestelde onderzoek met zich meebrengt, is dat het onderzoek voor de periode 1933-1960 uitgebreid wordt naar een groter aantal instellingen en dat naar Nederlands model ook werken die na 1960 verworven zijn, onderzocht zullen worden. Voor deze laatste categorie zal het aantal aangeschreven instellingen dus nog verhoogd worden. Uit het Nederlands onderzoek blijkt dat de uitbreiding naar deze later verworven werken een ambitieuze en zware opdracht is, toch kan en zal het waardevolle informatie opleveren die bijdragen aan de transparantie van museumcollecties en aan de realisatie van de *Washington Principles*⁸⁸⁴.

254. De centrale actor zal instaan voor de selectie van de aangeschreven instellingen. Zij zullen dus analoog aan de redenering van de Studiecommissie moeten nagaan voor welke instellingen onderzoek naar de periode 1933 tot nu relevant is en voor welke instellingen het onderzoek zich moet richten op de periode 1960 tot nu. Cruciaal is bovendien dat het gaat om zelfonderzoek⁸⁸⁵. Zo kan er efficiënt en op meerdere plaatsen tegelijk onderzoek uitgevoerd worden door de personen met de meeste expertise over de eigen collectie. Om een dergelijk systeem vlot en parallel te laten verlopen in de deelnemende instellingen, moet de centrale actor richtlijnen verspreiden. Ook hiervoor kan een voorbeeld gevonden worden in de bestudeerde landen. De Duitse overheid heeft namelijk in uitvoering van de *Gemeinsame Erklärung* een *Handreichung* opgesteld waarin gedetailleerde richtlijnen gegeven worden om onder meer herkomstonderzoek in goede banen te laten lopen⁸⁸⁶. Ook in Nederland zijn dergelijke richtlijnen voorhanden⁸⁸⁷. Om het goede verloop van het onderzoek te verzekeren, moet er bovendien voor gezorgd worden dat de onderzoekers van de musea toegang hebben tot alle vereiste documentatie en bijstand. Het is dus aangewezen om de vereiste archieven en documentatie open te stellen en om in de centrale actor vertegenwoordigers van de AD Rijksarchief, het CegeSoma en het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium toe te laten, zodat ze waar nodig bijstand kunnen leveren.

⁸⁸⁴ MUSEUMVERENIGING, *Hoe wordt het onderzoek uitgevoerd?*, <https://www.musealeverwervingen.nl/1594/over-het-onderzoek/hoe-werd-het-onderzoek-uitgevoerd/>.

⁸⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁸⁶ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Handreichung*, 2001, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Recherche/Handreichung/Index.html>.

Het is hier eveneens bij aangewezen om zich in de richtlijnen te richten naar private verzamelaars die hun eigen verzamelingen willen doorzoeken.

⁸⁸⁷ MUSEUMVERENIGING, *Richtlijnen onderzoek*, <https://www.musealeverwervingen.nl/1677/>.

255. Uit de correspondentie met het Vlaams departement Cultuur blijkt dat de belangrijkste reden om niet over te gaan tot een dergelijk onderzoek de budgettering ervan is⁸⁸⁸. België heeft onder de *Washington Principles* evenwel de verplichting op zich genomen om het vereiste onderzoek en de daarvoor noodzakelijke middelen te voorzien⁸⁸⁹. Daarnaast is het belang van de ter beschikkingstelling van de middelen niet te onderschatten, aangezien het zal meespelen in de bepaling van de participatiegraad van de musea aan het onderzoek. Desalniettemin ziet het departement Cultuur het belang van onderzoek in en wordt overwogen om een *testcase* in de collectie van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen te organiseren⁸⁹⁰. Een dergelijke *testcase* kan een goed startpunt zijn voor het hierboven uitgewerkte onderzoek. Anderzijds zal de minister bij de volgende subsidieronde ook het belang van herkomstonderzoek bij de aankoop van nieuwe werken benadrukken⁸⁹¹.

256. “Klaar zijn is het nooit, maar dat zal geen enkel museum ontkennen⁸⁹²”, met deze woorden sluit Helen Schretlen⁸⁹³ het introductiefilmpje voor het Nederlandse onderzoek af. Met deze woorden wordt ook deze eerste aanbevelingsreeks afgesloten. Het volbrengen van het voorgestelde onderzoeksproject zal niet de volledige herkomst van alle werken achterhalen⁸⁹⁴. Net zoals in Nederland zullen in België een aantal vragen onbeantwoord blijven, maar dit kan geen reden zijn om het onderzoek niet te voeren. Het uitvoeren van het onderzoek brengt België namelijk op het niveau van de West-Europese koplopers en zou dus een enorme stap vooruit betekenen voor alle betrokkenen.

II. EEN OPEN EN TRANSPARANT BELEID

257. “Waar het om gaat, zijn de geleverde onderzoeksinspanningen en de in Washington beloofde openheid. Die kwamen er in België niet.⁸⁹⁵”, zo bekritiseert prof. dr. Demarsin via een artikel in *De Standaard* het Belgische roofkunstbeleid in 2014. De volgende aanbevelingen

⁸⁸⁸ H. FEYS, *Antwoord op vraag 3 zoals opgenomen in bijlage 3*.

⁸⁸⁹ Principle 3, Washington conference principles on nazi-confiscated art van 3 december 1998, <https://www.state.gov/washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art/>.

⁸⁹⁰ H. FEYS, *Antwoord op vraag 3 zoals opgenomen in bijlage 3*.

⁸⁹¹ *Ibid.*

⁸⁹² H. SCHRETLEN, *Introductievideo herkomstonderzoek Museale Verwervingen*, 2013, <https://www.musealeverwervingen.nl/36/over-het-onderzoek/>.

⁸⁹³ Helen Schretlen is een Nederlandse onderzoekster die actief was binnen het Museale Verwervingen onderzoek en die secretaris was bij het onderzoek van de Commissie-Ekkart.

⁸⁹⁴ F. KUNERT en E. CAMPFENS, “Panel Discussion”, in E. CAMPFENS (ed.) *Fair and Just Solutions?*, *supra* vn. 41, (111) 123.

⁸⁹⁵ B. DEMARSIN, “Tijd voor openheid”, *De Standaard* 27 januari 2014, https://www.standaard.be/cnt/dmf20140126_00947700.

over hoe de gewenste openheid bereikt kan worden, pogen een antwoord te bieden op zijn kritiek.

1. DE BELGISCHE DATABANK ALS CENTRALE ZOEK EN VIND HOTSPOT

258. Er zal via de Werkgroep Cultuurgoederen Tweede Wereldoorlog en de POD Wetenschapsbeleid in 2020 een databank opengesteld worden met daarin 78 DER-schilderijen en 30 DER-beeldhouwwerken die zich in de verschillende Belgische musea bevinden⁸⁹⁶. Een eerste stap richting openheid is dus gezet. Die informatie is echter reeds gedeeltelijk beschikbaar via verschillende bronnen. Zo vindt men in het eindverslag van de Studiecommissie er een beperkt verslag over, hebben zes van de elf musea de aan hen afgestane DER-werken opgelijst en is er een deel van de informatie te vinden in de KIK-databank⁸⁹⁷. Geen daarvan geeft echter een totaalbeeld. De te lanceren databank zal dat voor de 108 opgenomen werken wel doen. De eerste aanbeveling luidt dan ook als volgt: de databank moet worden uitgebreid met de andere DER-werken, met uitzondering van deze waarvan de herkomst sluitend is vastgesteld en waar uit de vastgestelde herkomst blijkt dat het niet om roofkunst gaat. Zo kan een beeld gegeven worden van alle aan de musea afgestane cultuurgoederen met een problematische herkomst. Zoals het er nu voorstaat zou de databank volgens de POD Wetenschapsbeleid werken aan de hand van weblinken naar de individuele sites van de musea⁸⁹⁸. Dit in tegenstelling tot de *Lost Art-Datenbank*, de *Site Rose Valland MNR* en de *HerkomstGezocht.nl databank* die de cultuurgoederen op één site verzamelen. Deze tweede optie lijkt een betere oplossing dan een systeem met weblinken aangezien er zo een operationele zoekmachine kan ingebouwd worden die bezoekers toelaat om de resultaten te filteren. De doorverwijzing naar de huidige vindplaats kan vervolgens per werk in de databank opgenomen worden.

259. Uit het onderzoek naar het Belgische naoorlogse beleid blijkt dat slechts een klein aantal werken is gerecupereerd uit het buitenland. Een groot aantal kunstwerken heeft nooit zijn weg naar België teruggevonden⁸⁹⁹. Deze kunnen nog vermist zijn, zich in buitenlandse publieke verzamelingen bevinden of op de privémarkt circuleren. Via de DER-aangiften van geroofde goederen zal door de Cel van de FOD Economie een databank opgesteld worden met vermiste

⁸⁹⁶ *Hand.* Kamer comm. mobiliteit, overheidsbedrijven en federale instellingen 2019-20, 10 december 2019, 2-3; H. DE CORDES, *Antwoord op vraag 1 zoals opgenomen in bijlage 4.*

⁸⁹⁷ *Ibid.*

⁸⁹⁸ *Ibid.*

⁸⁹⁹ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraphs/06_3_1-3_13.pdf, 242.

werken⁹⁰⁰. Het is aangewezen om aan de hand van de ERR-archieven en de gegevens uit de JCA-B⁹⁰¹ verder in te zetten op de uitklaring van de werken die niet naar België zijn teruggekeerd na de oorlog. Dit onderzoek geeft de voorkeur aan de integratie van de gegevens in de centrale databank. Zo kunnen zoekmeldingen voor de vermiste werken opgenomen worden, zodat bij nieuw herkomstonderzoek de onderzochte werken vergeleken kunnen worden met de meldingen in de databank. Bovendien zorgt de integratie voor een grotere gebruikersvriendelijkheid, aangezien gebruikers zich enkel op de centrale databank moeten richten om een volledig beeld te krijgen. Ook Nederland en Duitsland hebben hiermee rekening gehouden bij de oprichting van hun databanken. HerkomstGezocht.nl voorziet bijvoorbeeld een aparte filtermogelijkheid voor gezochte voorwerpen. Momenteel zijn er 8279 werken als vermist aangekondigd⁹⁰². Ook de *Lost Art-Datenbank* werkt op basis van *Suchmeldungen* (gezochte cultuurgoederen) en *Fundmeldungen* (gevonden cultuurgoederen met een oorlogsverleden)⁹⁰³. Frankrijk is de enige van de onderzochte landen die geen dergelijke categorie heeft opgenomen.

2. ONDERZOEK MAAR OOK RESULTATEN

260. In functie van de eerste reeks aanbevelingen is het eveneens aangewezen om de resultaten die het voorgestelde herkomstonderzoek voortbrengt in de centrale databank op te nemen⁹⁰⁴. Dit in tegenstelling tot de resultaten van het Nederlandse onderzoek die daar in een afzonderlijke databank gepubliceerd worden⁹⁰⁵. Ze zijn namelijk op een site geplaatst die beheerd wordt door de Nederlandse Museumvereniging die het onderzoek in goede banen heeft geleid. Dit onderzoek verkiest echter één centrale databank met alle gegevens, opdat een zo transparant en gebruiksvriendelijk mogelijk overzicht geboden kan worden. Personen die op zoek zijn naar roofterkunst moeten op deze manier slechts één site consulteren waarop alle Belgische informatie te vinden is. De publicatie van deze onderzoeksresultaten biedt een belangrijk houvast voor rechthebbenden om de gezochte werken te lokaliseren. De integratie ervan kan in België aan de POD Wetenschapsbeleid worden toevertrouwd, aangezien zij reeds instaan voor de DER-databank.

⁹⁰⁰ B. EEMAN, *Antwoord op vraag 1 zoals opgenomen in bijlage 2*.

⁹⁰¹ Voor zover deze ter beschikking gesteld kunnen worden.

⁹⁰² HERKOMST GEZOCHT, *Vermist*, <http://www.herkomstgezocht.nl/nl/search/collection?f%5B0%5D=type%3Avermist%20te%20werken>.

⁹⁰³ LOST ART-DATENBANK, *Suchmeldungen und fundmeldungen*, <http://www.lostart.de/Webs/DE/Datenbank/Index.html>.

⁹⁰⁴ *Supra* 119-122, nr. 250-257.

⁹⁰⁵ MUSEUMVERENIGING, *Objecten*, <https://www.musealeverwingen.nl/46/objecten/>.

261. Bovendien kunnen de POD Wetenschapsbeleid en de Cel van de FOD Economie hier nuttig ingezet worden. Zij bekleden op dit moment onder meer een adviespositie voor personen die informatie zoeken⁹⁰⁶. Bijgevolg kunnen zij via de bekendmaking van hun gegevens op de site van de databank, naar model van de Duitse DZK, als aanspreekpunt aangewezen worden⁹⁰⁷. Bovendien is het aangeraden om aan de site waarop de databank gepubliceerd wordt een onthaalpunt voor onderzoekers te koppelen. Dit kan in België gerealiseerd worden door de richtlijnen voor herkomstonderzoek op de site te publiceren, linken naar de relevante archiefbestanden en naar de buitenlandse equivalenten te voorzien en een contactpunt op te nemen. Een goed voorbeeld is opnieuw de site van de DZK die als koepelsite naar de databanken verwijst en alle relevante informatie voor onderzoek weergeeft⁹⁰⁸.

3. OPERATIONALITEIT EN TOEGANKELIJKHEID VAN DE DATABANK

262. De databank moet voor zo veel mogelijk personen toegankelijk zijn. Hier kan een voorbeeld genomen worden aan de Duitse *Lost Art-Datenbank* die zowel in het Duits als in het Engels beschikbaar is. De gebruikersinformatie over de databank is bovendien ook in het Russisch voorzien. Ook de twee Nederlandse databanken zijn in het Nederlands en in het Engels opgesteld. Hier kan de Belgische meertaligheid een troef zijn. De databank moet in ieder geval in de drie landstalen opgesteld worden. Bovendien zou ook een Engelse versie een aanzienlijke verrijking zijn. Dankzij die meertaligheid kan het een internationaal toegankelijk instrument worden. Op vlak van operationaliteit kan een voorbeeld genomen worden aan de eigen JCA-B databank en de andere internationale databanken die allen toelaten om te filteren op naam van de kunstenaar, soort werk, gebruikte materialen etc.

4. ERKENNING IN DE MUSEA

263. In 2015 geeft de Franse minister voor Cultuur instructies aan de musea om, wanneer zij MNR-werken in hun bezit hebben, uitdrukkelijk het gekende deel van de geschiedenis te vermelden⁹⁰⁹. Zo komen museumbezoekers in aanraking met de achtergrond van de kunst die ze komen bezichtigen, waardoor het thema meer bekendheid bij het publiek verkrijgt. Prof. dr. Demarsin benadrukt dat het pedagogisch en historisch verantwoord is om dergelijke korte

⁹⁰⁶ Vr. en Antw. Senaat 2015-16, Vr. nr. 6-893, 20 april 2016, (E. SLEURS, antw.); B. EEMAN, *Antwoord op vraag 1 zoals opgenomen in bijlage 2*.

⁹⁰⁷ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Help Desk*, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/HelpDesk/Index.html>.

⁹⁰⁸ DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Start/Index.html>;

⁹⁰⁹ D. ZIVIE, *Des traces subsistent dans des registres...*, februari 2017, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-de-David-Zivie-Des-traces-subsistent-dans-des-registres-Biens-culturels-spolies-pendant-la-Seconde-Guerre-mondiale-une-ambition-pou>, 29-30.

toelichting op te nemen⁹¹⁰. Bijgevolg zouden musea moeten aangespoord worden om bij de werken zonder een sluitende herkomst, een korte vermelding van de gekende geschiedenis bij het werk op te nemen.

III. JUST & FAIR SOLUTIONS: BELGIE KAN HET OOK

If the pre-War owners of art that is found to have been confiscated by the Nazis and not subsequently restituted, or their heirs, can be identified, steps should be taken expeditiously to achieve a just and fair solution, recognizing this may vary according to the facts and circumstances surrounding a specific case. (...) Nations are encouraged to develop national processes to implement these principles, particularly as they relate to alternative dispute resolution mechanisms for resolving ownership issues⁹¹¹.

264. De derde, laatste en tevens belangrijkste reeks aanbevelingen richten zich op de implementatie van deze *Washington Principles* in de Belgische rechtsorde. Wanneer naar de besproken buurlanden gekeken wordt, komen zij tegemoet aan hun morele verplichtingen door de oprichting van een centrale restitutiecommissie die een beslissing, dan wel advies kan leveren over hoe een individuele aanvraag beslecht moet worden. Ook andere niet besproken landen zoals Oostenrijk en het Verenigd Koninkrijk hebben voor zo'n systeem geopteerd⁹¹². Idealiter zouden deze landen de handen in elkaar moeten slaan om op Europees niveau naar een restitutiecommissie toe te werken⁹¹³. Zo kan een gelijke behandeling van gelijke zaken grensoverschrijdend gegarandeerd worden⁹¹⁴. Deze thesis richt zich evenwel enkel tot de Belgische overheden en heeft als doel om hen te duiden hoe het nationaal beleid kan opgekrikt worden. Bijgevolg wordt hieronder ingegaan op de mogelijkheid om een nationaal alternatief geschilbeslechtsmechanisme op te richten.

265. De oprichting van een alternatief geschilbeslechtsmechanisme heeft internationaal erkende voordelen. Bovenal laat het toe dat zaken ten gronde behandeld worden zonder dat

⁹¹⁰ B. DEMARSIN, "Tijd voor openheid", *De Standaard* 27 januari 2014, https://www.standaard.be/cnt/dmf20140126_00947700.

⁹¹¹ Principle 8 io. 11 Washington conference principles on nazi-confiscated art van 3 december 1998, <https://www.state.gov/washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art/>.

⁹¹² In het Verenigd Koninkrijk werd namelijk de Spoliation Advisory Committee en in Oostenrijk de Kommission für Provenienzforschung opgericht.

⁹¹³ E. CAMPFENS, "Bridging the gap between ethics and law: the Dutch framework for nazi-looted art", *Art Antiquity and Law* 2020, (1) 24; E. CAMPFENS, "Nazi-looted art: a note in favour of clear standards and neutral procedures", *Art Antiquity and Law* 2017, (315) 344-345.

⁹¹⁴ *Ibid.*

technische verweermiddelen in de weg kunnen staan⁹¹⁵. Het gros van restitutiezaken zou zonder deze Commissies namelijk niet behandelbaar zijn voor de West-Europese rechtbanken en hoven door de verreгаande bescherming van de koper te goeder trouw en de verjaringsleer⁹¹⁶. Ten tweede wordt er in de literatuur op gewezen dat de tekortkomingen van het gerechtelijk apparaat, in die gevallen waarin een zaak toch behandeld zou kunnen worden, het potentieel van alternatieve geschilbeslechtsmechanismen vergroten⁹¹⁷. Procedures slepen namelijk lang aan, zijn duur, creëren een zware bewijslast in hoofde van de aanvrager en zijn niet gericht op het verkrijgen van een win-winoplossing⁹¹⁸. Ten derde speelt ook de flexibiliteit in het voordeel van de commissies, zo kunnen ze bijvoorbeeld feiten in overweging nemen die in rechtszaken op grond van de bewijsregels buiten beschouwing zouden moeten gelaten worden⁹¹⁹. De waaier aan creatieve eindbeslissingen is ten vierde een troef van alternatieve geschilbeslechtsmechanismen⁹²⁰. Ten vijfde geeft het feit dat de commissies, in tegenstelling tot de gerechtelijke instanties, rekening kunnen houden met ethische en morele kwesties, een bijkomend voordeel⁹²¹. Tenslotte creëren de commissies afstand van de overheid⁹²². Door de beslissing over werken in overheidsbezit te laten voorbereiden door een expertencommissie wordt de onafhankelijkheid van de besluitvorming verhoogd⁹²³. Daarnaast heeft het ook een concreet voordeel voor de huidige Belgische situatie. Vandaag zullen aanvragen in de regel worden ingediend bij de bezitter/eigenaar, die vervolgens een beslissing neemt. Er zijn evenwel geen richtlijnen over hoe een dergelijke beslissing genomen moet worden, wat kan resulteren in uiteenlopende redeneringen die de duidelijkheid en de transparantie van het Belgisch beleid niet ten goede komen⁹²⁴. Indien de beslissing echter genomen wordt op basis van een advies

⁹¹⁵ B. DEMARSIN, “Holocaustslachtoffers en hun nazaten eisen hun geroofde kunstwerken terug”, *Tijdschrift Conflictmanagement* 2013, afl. 2, nr. 14, (1) 5; D. J. ROWLAND, “Nazi-Era art claims in the United States: 10 years after the Washington Conference”, *Art & Cultural Heritage Law Newsletter* 2009, afl. 5, (30) 32.

⁹¹⁶ *Ibid.*; E. CAMPFENS, “Nazi-looted art: a note in favour of clear standards and neutral procedures”, *Art Antiquity and Law* 2017, (315) 334-335.

⁹¹⁷ M-A. RENOLD en A. CHECHI, “Just and fair solutions: an analysis of international practice and trends”, in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and just solutions?*, *supra* vn. 41, (187), 190.

⁹¹⁸ *Ibid.*, 189-190.

⁹¹⁹ *Ibid.*, 193.

⁹²⁰ *Ibid.*, 196-199; C. S. QUIÑONES VILÁ, “Art and alternative dispute resolution Rome, 12 october 2018”, *Santander Art & Culture Law Review* 2018, (359) 361.

⁹²¹ DIRECTORATE GENERAL FOR INTERNAL POLICIES, *Cross-border restitution claims of art looted in armed conflicts and wars and alternatives to court litigation*, mei 2016, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556947/IPOL_STU\(2016\)556947_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556947/IPOL_STU(2016)556947_EN.pdf), 38.

⁹²² Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2000-01, 25839, nr. 26, 4.

⁹²³ *Ibid.*

⁹²⁴ H. FEYS, *Antwoord op vraag 1 zoals opgenomen in bijlage 3*; E. CAMPFENS, “Alternative dispute resolution in restitution claims and the binding expert opinion procedure of the Dutch Restitutions Committee”, in V. Vadi en H. E.G.S. Schneider (eds.), *Art, Cultural Heritage and the Market Ethical and Legal Issues*, Berlijn Heidelberg, Springer, 2014, (61) 88.

van een centrale commissie of indien de beslissing wordt genomen door een centrale commissie, kan een gelijke behandeling in de overweging van de aanvraag gegarandeerd worden⁹²⁵. Een argument dat in de strijd geworpen wordt om geen restitutiecommissie op te richten, is dat dergelijke commissies de *floodgates of liability* zouden openen, waardoor musea zouden leegstromen⁹²⁶. Prof. dr. Demarsin weerlegt dat argument door op de goede en weloverwogen werkwijze en beslissingen van de West-Europese commissies te wijzen⁹²⁷. Op basis van de voorgaande redenen en op basis van de aanmoediging daartoe in *soft law* instrumenten is het aangeraden om in België een restitutiecommissie te voorzien. In wat volgt zal uitgewerkt worden hoe deze commissie kan worden ingericht en hoe ze tewerk kan gaan op grond van wat de buitenlandse equivalenten ons leren.

1. OPRICHTING VAN DE COMMISSIE

266. Het restitutievraagstuk bevindt zich in België op een kruispunt van gemeenschaps- en federale bevoegdheden⁹²⁸. Om een zo min mogelijk gefragmenteerd beleid te krijgen, is het aangewezen om de bevoegde overheden te laten samenwerken. Deze samenwerking kan vorm krijgen door middel van een samenwerkingsakkoord. Art. 92bis, §1 BWHI stelt dat samenwerkingsakkoorden onder meer kunnen worden gesloten voor de gezamenlijke oprichting en het gezamenlijk beheer van gemeenschappelijke diensten en instellingen, voor het gezamenlijk uitoefenen van eigen bevoegdheden of voor de gemeenschappelijke ontwikkeling van initiatieven. Deze bepaling kan nuttig aangewend worden voor de oprichting van deze gemeenschappelijke instelling: de Belgische Restitutiecommissie.

2. COMMISSIEMANDAAT

267. Het is de bedoeling om een adviescommissie in het leven te roepen die enerzijds de gemeenschappen en de federale overheid kan adviseren en anderzijds bindende beslissingen kan nemen voor andere partijen.

2.1. ZAAK AANHANGIG MAKEN BIJ DE COMMISSIE

268. Allereerst worden aanbevelingen geformuleerd voor het aanhangig maken van een zaak bij de Commissie. In het Nederlandse systeem wordt een opsplitsing gemaakt tussen werken in rijksbezit (NK- en andere nationale verzamelingen) en werken in overige verzamelingen

⁹²⁵ H. FEYS, *Antwoord op vraag 2 zoals opgenomen in bijlage 3*.

⁹²⁶ B. DEMARSIN, "Holocaustslachtoffers en hun nazaten eisen hun geroofde kunstwerken terug", *Tijdschrift Conflicthantering* 2013, afl. 2, nr. 14, (1) 5-6.

⁹²⁷ *Ibid.*

⁹²⁸ *Supra* 54-55, nr. 112-114.

(steden, gemeenten, private verzamelaars)⁹²⁹. Ten aanzien van de eerste categorie wordt het verzoek bij de minister van OC&W ingediend, die het aan de Commissie voorlegt⁹³⁰. Ten aanzien van de tweede categorie kunnen zaken, mits akkoord van de partijen, via de minister aan de Commissie voorgelegd worden⁹³¹. Bij de Franse CIVS kunnen daarentegen rechtsreeks aanvragen ingediend worden voor werken in publieke verzamelingen⁹³². Mits akkoord kan een bemiddelingsopdracht voor overige verzamelingen gegeven worden aan de Commissie⁹³³. Het Duitse systeem vraagt in tegenstelling tot bovenstaande landen altijd het akkoord van de partijen voor het voorleggen van de zaak voor niet bindende adviezen en bemiddeling⁹³⁴. Aangezien uit wat volgt blijkt dat de Nederlandse proceduremogelijkheden het meeste potentieel bieden, wordt het aangeraden om de Nederlandse gang van zaken over te nemen. Dit houdt in dat voor de DER-werken en voor andere werken in eigendom van de Belgische staat en de gemeenschappen, het verzoek bij de eigenaar-overheid moet ingediend worden en hij de zaak, in uitvoering van zijn morele verplichtingen, zal doorverwijzen naar de Commissie. Ook private verzamelaars, steden en andere openbare overheden hebben echter verzamelingen uitgebouwd⁹³⁵. De oorspronkelijke eigenaar of zijn rechthebbenden zouden mits akkoord van de huidige eigenaar de zaak aan de Commissie moeten kunnen voorleggen. Hiervoor geldt dus het basisprincipe van alternatieve geschilbeslechtingmechanismen waar toestemming centraal staat.

2.2. COMMISSIE PROCEDURE

269. Aangezien er aangeraden wordt om een centrale adviescommissie op te richten, moet er ook stilgestaan worden bij de procedures die een dergelijke commissie kan aanwenden. In navolging van het Nederlandse beleid wordt voorgesteld om twee procedures te voorzien: een adviesprocedure voor staats- en gemeenschapsbezit en een bindende beslissingsprocedure voor de overige werken. Binnen de eerste procedure wordt voor DER-werken bovendien een andere

⁹²⁹ Art. 2, 1.-3. besluit 16 november 2001 houdende Instelling van een commissie die adviseert over verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit heeft verloren en die zich thans in bezit van de Staat der Nederlanden bevinden, *Staatscourant* 21 december 2001, nr. 248, 24.

⁹³⁰ *Ibid.*

⁹³¹ *Ibid.*

⁹³² Art. 1-1 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

⁹³³ Art. 2 *ibid.*; CIVS, *Biens culturels mobiliers et œuvres d'art*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/comment-etre-indemnie/biens-culturels-mobiliers-et-oeuvres-d-art/>.

⁹³⁴ §3, (1) Verfahrensordnung 2 november 2016 der Beratenden Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz, https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Verfahrensordnung/Index.html.

⁹³⁵ H. FEYS, *Antwoord op vraag 2 zoals opgenomen in bijlage 3*.

behandeling voorzien dan voor de andere werken. Dit onderscheid is gebaseerd op het Nederlandse beleid voor de NK-collectie op het moment van de oprichting van de Restitutiecommissie. Ondertussen is deze bijzondere behandeling in Nederland evenwel opgeheven⁹³⁶. Toch wordt ervoor gekozen om het onderscheid te bewaren voor de Belgische regeling. De reden hiervoor komt bij de bespreking van de concrete behandeling aan bod⁹³⁷. Om de twee procedures zo duidelijk mogelijk weer te geven, is er een schematische voorstelling van de belangrijkste punten van de procedures in bijlage 5. opgenomen.

270. Zowel voor de adviesprocedure als voor de bindende expertbeslissing wordt het Nederlandse systeem als primaire inspiratiebron gezien. Ten aanzien van de adviesprocedure is de voornaamste motivatie daarvoor de gelijkaardige ontstaansreden ervan. Oost duidt dat de Nederlandse adviesprocedure een resultaat is van het nationaal falende naoorlogse restitutiebeleid en de daaraan gelinkte NK-collectie⁹³⁸. Bij de oprichting van de Restitutiecommissie is het primaire doel van de procedure voor rijksbezit dus om de losse eindjes van het naoorlogse beleid aan elkaar te knopen⁹³⁹. Ook Campfens noemt de NK-collectie als bestaansreden van de Restitutiecommissie⁹⁴⁰. Het Belgische naoorlogse beleid heeft op vergelijkbare manier gefaald, met de DER-werken als resultaat, wat een gelijk uitgangspunt verantwoordt⁹⁴¹. Hoewel ook in Frankrijk een gelijkaardige redenering aan de basis van de adviezen van de CIVS ligt, zal zij slechts als subsidiaire inspiratiebron dienen⁹⁴². Kunst is bij de oprichting van de CIVS namelijk slechts een klein onderdeel van haar bevoegdheden⁹⁴³. Bovendien zijn er nog verschillende andere actoren, zoals de minister van Cultuur en de minister van Europa en Buitenlandse zaken, bij het thema betrokken⁹⁴⁴. Pas recent is kunst een belangrijkere rol beginnen spelen binnen de CIVS. Vooral deze latere initiatieven

⁹³⁶ Art. 2, 4. besluit 16 november 2001 houdende Instelling van een commissie die adviseert over verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit heeft verloren en die zich thans in bezit van de Staat der Nederlanden bevinden, *Staatscourant* 21 december 2001, nr. 248, 24.

⁹³⁷ *Infra* 134-135, 279-280.

⁹³⁸ T. I. OOST, "Restitution Policies on Nazi-Looted Art in the Netherlands and the United Kingdom: A Change from a Legal to a Moral Paradigm?", *International Journal of Cultural Property* 2018, (139) 157.

⁹³⁹ *Ibid.*

⁹⁴⁰ E. CAMPFENS, "Bridging the gap between ethics and law: the Dutch framework for nazi-looted art", *Art Antiquity and Law* 2020, (1) 18.

⁹⁴¹ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, 236-254.

⁹⁴² CIVS, *Biens culturels mobiliers et œuvres d'art*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/comment-etre-indemnise/biens-culturels-mobiliers-et-oeuvres-d-art/>.

⁹⁴³ Art. 1 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

⁹⁴⁴ D. ZIVIE, *Des traces subsistent dans des registres...*, februari 2017, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-de-David-Zivie-Des-traces-subsistent-dans-des-registres-Biens-culturels-spolies-pendant-la-Second-Guerre-mondiale-une-ambition-pou>, 51-52.

zullen dus meegenomen worden bij het ontwerpen van de procedure. De bijzondere situatie van Duitsland zorgt ervoor dat ook zij slechts als subsidiaire inspiratiebron zullen dienen. Er wordt namelijk maar uitzonderlijk beroep gedaan op de *Beratende Kommission*, het grootste deel van de gevallen wordt minnelijk geregeld⁹⁴⁵. Ten aanzien van de tweede procedure wordt ook voor het Nederlandse systeem gekozen door de voordelen die deze procedure met zich meebrengt. Er werd hierboven reeds gewezen op het feit dat West-Europese landen een verregaande bescherming toekennen aan bezitters te goeder trouw. Daarnaast spelen de verjaringsregels in de meeste gevallen in het nadeel van oorspronkelijke eigenaars. De voorgestelde procedure zorgt er evenwel voor dat zaken die niet voor het gerecht gebracht kunnen worden, toch ten gronde behandeld kunnen worden door experts⁹⁴⁶. Bovendien heeft de procedure volgens Evelien Campfens drie grote voordelen: neutraliteit, transparantie en flexibiliteit⁹⁴⁷. De procedure voorziet namelijk een neutraal experten-onderzoek, het volgt een vast stramien en de beslissingen, die allemaal gepubliceerd worden, kunnen als precedent voor elkaar gelden en dankzij de belangrijke rol die aan de onderzoeksfase wordt toegekend, is de procedure minder gericht op een strijd tussen de partijen en meer gericht op het vinden van creatieve en coöperatieve oplossingen⁹⁴⁸. Bijgevolg wordt ook hier het Nederlandse systeem als basisbron aanzien.

271. Hieronder wordt dieper ingegaan op de vormgeving van beide procedures. Ten eerste worden de gemeenschappelijke elementen voorgesteld. Ten tweede wordt gefocust op de eigenheden van elke procedure.

2.2.1. GEMEENSCHAPPELIJKE STRUCTUUR

272. Het is aangewezen om naar Nederlands model de procedures in drie fasen op te delen: de informatiefase, de onderzoeksfase en de beslissingsfase. In de informatiefase moet de Commissie zich, op basis van de gegevens uit het verzoek, naar de partijen richten om bij hen alle nuttige gegevens in te winnen via een vragenlijst. Dankzij deze informatie kan de

⁹⁴⁵ B. DEMARSIN, "Terezin", *supra* vn. 27, 175-177; B. DEMARSIN, "Holocaustslachtoffers en hun nazaten eisen hun geroofde kunstwerken terug", *Tijdschrift Conflicthantering* 2013, afl. 2, nr. 14, (1) 4.

⁹⁴⁶ B. DEMARSIN, "Holocaustslachtoffers en hun nazaten eisen hun geroofde kunstwerken terug", *Tijdschrift Conflicthantering* 2013, afl. 2, nr. 14, (1) 5; D. J. ROWLAND, "Nazi-Era art claims in the United States: 10 years after the Washington conference", *Art & Cultural Heritage Law Newsletter* 2009, afl. 5, (30) 32.

⁹⁴⁷ E. CAMPFENS, "Restitution of looted art: what about access to justice?" *Santander Art and Culture Law Review* 2018, (185) 208; E. CAMPFENS, "Bridging the gap between ethics and law: the Dutch framework for nazi-looted art", *Art Antiquity and Law* 2020, (1) 21.

⁹⁴⁸ *Ibid.*

Commissie een eerste beeld van de situatie vormen. Een mogelijke inspiratiebron voor de vorm van het document is de vragenlijst die de CIVS als verzoekformulier hanteert⁹⁴⁹.

273. Vervolgens kan de onderzoeksfase van start gaan. Met het oog op het goede verloop van dit deel van de procedure wordt aangeraden om het onderzoek te laten uitvoeren door een extern, onafhankelijk expertencomité, zoals dat ook in Nederland⁹⁵⁰ en sinds 2019 ook in Frankrijk⁹⁵¹ het geval is. Het belang van dat onderzoek mag niet onderschat worden. Zo is het niet enkel de beste manier om het feitenverloop te achterhalen, maar ook op vlak van procedurele rechtvaardigheid speelt het een rol⁹⁵². Evelien Campfens verwoordt het als volgt: “*By including an active research phase in the procedure, during which the facts and backgrounds of the loss are assessed, it places special emphasis on the narrative element of procedural justice: the recognition of an individualised history of injustice*”⁹⁵³. Een getuigenis van een Nederlandse rechthebbende over het onderzoek illustreert dit verder:

*The committee’s research bureau gets tot the bottom of everything. We received an investigation report relating to our claims, from which it emerged that a great deal of archival research had been conducted. And probably what we saw was only the tip of the iceberg. (...) This makes a much better impression on applicants, such as ourselves, rather than receiving a letter with the announcement “These are your things. Where do you want us to deliver them?” In such a case I would probably have had a lot of questions. But in fact after the report, I had none.*⁹⁵⁴

274. Om zo transparant mogelijke procedures op te zetten, is het bovendien aangeraden om tijdens het onderzoek tussentijdse rapporten aan de partijen te laten toekomen. Wanneer het onderzoek vervolgens afgerond is, stellen de onderzoekers naar analogie met de Nederlandse

⁹⁴⁹ CIVS, *Questionnaire*, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/questionnaire_indemnisation_notice_05-2018.pdf.

⁹⁵⁰ Besluit 20 september 2018 van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de Minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media van 20 september 2018, nr. 1381345 tot wijziging van het Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog in verband met de oprichting van een Expertisecentrum Tweede Wereldoorlog en Restitutieverzoeken, alsmede enkele technische aanpassingen, *Staatscourant* 2018, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2018-54468.html>.

⁹⁵¹ Arrêté 16 april 2019 portant création de la mission de recherche et de restitution des biens culturels spoliés entre 1933 et 1945, *JO* 17 april 2019, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000038383357&categorieLien=id>.

⁹⁵² E. CAMPFENS, “Alternative dispute resolution in restitution claims and the binding expert opinion procedure of the Dutch Restitutions Committee”, in V. VADI EN H. E.G.S. SCHNEIDER (eds.), *Art, Cultural Heritage and the Market Ethical and Legal Issues*, Berlijn Heidelberg, Springer, 2014, (61) 63.

⁹⁵³ *Ibid.*

⁹⁵⁴ A. MARCK en M. SCHOONDERWOERD, “Ultimately, the applicant needs to feel that justice has been done: an interview with Alfred Jacobsen”, in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and just solutions?*, *supra* vn. 41, (103) 105.

procedure het feitenverslag op en sturen ze het naar de verschillende partijen⁹⁵⁵. Deze krijgen dan de kans om hun standpunt in te nemen over het verrichte onderzoek en om het waar mogelijk aan te vullen⁹⁵⁶. Deze aanvullingen worden vervolgens nader onderzocht door de aangestelde onderzoekers⁹⁵⁷. Na afloop wordt het feitenverslag opnieuw aan de partijen toegezonden⁹⁵⁸. Daarnaast moet ook een kopie aan het beslissingscomité worden toegestuurd⁹⁵⁹.

275. Vanaf dit moment begint de derde fase van de procedures: de beslissingsfase. Ook hier kunnen een aantal gemeenschappelijke elementen voorgesteld worden. Allereerst benadrukt het tiende *Washington Principle* dat organisaties die roofkunst identificeren en de daaraan verbonden eigendomsproblematiek behandelen, op een evenwichtige manier moeten worden samengesteld. Het is dus de bedoeling dat de leden van het beslissingscomité onafhankelijke experts zijn. Die expertise moet zich eveneens over verschillende domeinen uitstrekken. Elk van de besproken landen heeft hiermee rekening gehouden. Er kan bijvoorbeeld gewezen worden op de toevoeging van de vier experts aan het Franse CIVS die respectievelijk gespecialiseerd zijn in kunstgeschiedenis, de kunstmarkt, de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en het vermogensrecht⁹⁶⁰. Daarnaast heeft Frankrijk ervoor gekozen om leden van de hoogste gerechtshoven en universiteitsprofessoren te laten zetelen binnen de CIVS⁹⁶¹. De Nederlandse Restitutiecommissie kent een gelijkaardige samenstelling van juristen, kunsthistorici en een historicus⁹⁶². Het lidmaatschap van de Duitse *Beratende Kommission* is eveneens op een vergelijkbare manier ingericht⁹⁶³. Voor de Belgische Commissie moet dus naar een dergelijk expertiseniveau gestreefd worden. Verder moet het comité waar nuttig een zitting kunnen organiseren waarop de partijen uitgenodigd worden om hun standpunt kenbaar te

⁹⁵⁵ Art. 7, eerste en tweede lid reglement 28 januari 2019 inzake adviesprocedure in het kader van artikel 2, tweede lid en artikel 4, tweede lid, Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Reglement2019.pdf>.

⁹⁵⁶ *Ibid.*

⁹⁵⁷ RESTITUTIECOMMISSIE, *De procedure in bindend advies-zaken*, https://restitutiecommissie.nl/de_procedure_in_bindend_advies_zaken.html.

⁹⁵⁸ *Ibid.*

⁹⁵⁹ *Ibid.*

⁹⁶⁰ Art. 3-1 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

⁹⁶¹ Art. 3 *ibid.*; Zo zetelen er twee Raadsheren in Cassatie, twee Staatsraden en twee leden van het Rekenhof in de CIVS.

⁹⁶² Art. 3 besluit 16 november 2001 houdende Instelling van een commissie die adviseert over verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit heeft verloren en die zich thans in bezit van de Staat der Nederlanden bevinden, *Staatscourant* 21 december 2001, nr. 248, 24.

⁹⁶³ BERATENDE KOMMISSION, *Mitglieder der Beratenden Kommission*, https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Mitglieder/Index.html.

maken. De Commissie zou daarbij de bevoegdheid moeten krijgen om getuigen en deskundigen te laten deelnemen⁹⁶⁴. Wanneer additioneel onderzoek volgens het beslissingscomité vereist is, moeten ze dit daarnaast kunnen bevelen bij het onderzoekscomité⁹⁶⁵. Vervolgens zal het comité beraadslagen en een advies leveren of een bindende beslissing nemen.

276. Deze procedureregelingen zijn allen ingegeven door de noodzaak aan procedurele rechtvaardigheid. Partijen moeten het gevoel hebben dat ze gehoord worden, dat hun belangen ter harte genomen worden en dat een rechtvaardige beslissing op een transparante manier genomen is⁹⁶⁶.

2.2.2. EIGENHEDEN ADVIESPROCEDURE

277. Voor de adviesprocedure wordt een onderscheid gemaakt tussen DER-werken en andere werken in staats- en gemeenschapsbezit. Bijgevolg wordt er eerst ingegaan op de te hanteren methode voor DER-werken en vervolgens voor de overige cultuurgoederen.

2.2.2.1. DER-WERKEN

278. DER-werken krijgen een bijzonder statuut in de voorgestelde adviesprocedure. De geschiedenis ervan en meer bepaald de manier waarop ze verworven zijn, verantwoordt deze keuze⁹⁶⁷. Hun oorlogsverleden is, in tegenstelling tot de overige werken in staats- en gemeenschapsbezit, namelijk van meet af aan bekend.

279. De voorgestelde behandeling is zoals hierboven vermeld gebaseerd op het oude Nederlandse beleid. Tot 30 juni 2015 is er daar namelijk een bijzondere regeling voor de NK-collectie, het verruimde restitutiebeleid⁹⁶⁸. Ze beslissen in 2012 echter dat het niet vereist is om het verruimde restitutiebeleid na half 2015 aan te houden op grond van het feit dat het verruimde

⁹⁶⁴ Art. 8 reglement 28 januari 2019 inzake adviesprocedure in het kader van artikel 2, tweede lid en artikel 4, tweede lid, Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Reglement2019.pdf>; art. 6 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633; §8 Verfahrensordnung 2 november 2016 der Beratenden Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz, https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Verfahrensordnung/Index.html.

⁹⁶⁵ Art. 6, vierde lid, b. reglement 28 januari 2019 inzake adviesprocedure in het kader van artikel 2, tweede lid en artikel 4, tweede lid, Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Reglement2019.pdf>; Art. 6 décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

⁹⁶⁶ A. MARCK en M. SCHOONDERWOERD, "Ultimately, the applicant needs to feel that justice has been done: an interview with Alfred Jacobsen", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and just solutions?*, *supra* vn. 41, 103-107.

⁹⁶⁷ STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, 248-250.

⁹⁶⁸ *Supra* 76-77, nr. 160.

beleid steeds een tijdelijke beleidskeuze is en “het niet eindelijk moet worden opgerekt⁹⁶⁹”. Ze hebben op dat moment namelijk al een lange periode de gelegenheid geboden om van het beleid gebruik te maken. België kan zich daarentegen niet op een vergelijkbare argumentatie beroepen om geen bijzondere behandeling voor DER-werken te voorzien. Er is vooralsnog geen restitutiecommissie en de eerste beperkte databank is nog niet online beschikbaar.

280. Het voorstel dat op tafel gelegd wordt, is dus om de Belgische Restitutiecommissie het oude Nederlandse verruimde restitutiebeleid op de DER-werken te laten toepassen. Het uitgangspunt van dat beleid is dat enkel restitutie of een afwijzing van de claim mogelijk is. De maatstaven van redelijkheid en billijkheid die gelden voor de andere procedures, worden dus niet meegenomen in de overweging. De concrete behandeling van een aanvraag verloopt volgens de aanbevelingen van de Commissie-Ekkart⁹⁷⁰. Bijgevolg geldt dat het eigendomsrecht ten aanzien van de geclaimde goederen niet bewezen, maar wel in hoge mate aannemelijk moet zijn en dat er sprake moet zijn van onvrijwillig bezitsverlies als gevolg van omstandigheden die direct verband houden met het naziregime⁹⁷¹. Voor particulieren geldt het vermoeden dat alle verkopen vanaf 1940 onder dwang zijn tot stand gekomen⁹⁷². Voor kunsthandelaren geldt geen dergelijk vermoeden⁹⁷³. Wanneer een tegenprestatie is ontvangen ten tijde van het bezitsverlies, zal deze slechts moeten worden terugbetaald in de mate aangetoond kan worden dat de oorspronkelijke eigenaar er werkelijk vrij over heeft kunnen beschikken⁹⁷⁴. Aangezien de maatstaven van redelijkheid en billijkheid niet mee in rekening worden genomen, moet restitutie worden bevolen wanneer aan deze voorwaarden voldaan is.

281. Het beslissingscomité zou collegiaal moeten beslissen om al dan niet de restitutie te adviseren. Vervolgens wordt het advies aan de eigenaar-overheid toegestuurd die de definitieve beslissing zal nemen. In de buurlanden wordt de uiteindelijke beslissing ook door de politiek verantwoordelijke genomen. Bovendien benadrukt het Vlaamse departement Cultuur dat deze vorm van adviesprocedure voor hen de meest wenselijke optie is⁹⁷⁵. Een belangrijke opmerking is dat de Nederlandse overheid bevestigt dat ze de adviezen slechts marginaal zal toetsen,

⁹⁶⁹ Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2011-12, 25839, nr. 41, 5.

⁹⁷⁰ E. CAMPFENS, “Bridging the gap between ethics and law: the Dutch framework for nazi-looted art”, *Art Antiquity and Law* 2020, (1) 18.

⁹⁷¹ COMMISSIE EKKART, *Herkomst Gezocht*, *supra* vn. 473, 73-74.

⁹⁷² *Ibid.*, 71-72.

⁹⁷³ *Ibid.*, 93-94.

⁹⁷⁴ *Ibid.*, 72-73.

⁹⁷⁵ H. FEYS, *Antwoord op vraag 2 zoals opgenomen in bijlage 3*.

ondanks dat ze het beslissingsrecht behouden, ⁹⁷⁶. Dit betekent dat ze enkel kijken of de Commissie binnen haar mandaat is gebleven⁹⁷⁷. Ook in Frankrijk neemt die redenering de bovenhand. De eerste minister volgt in quasi alle gevallen de beslissingen van de CIVS⁹⁷⁸. Dat zou in België niet anders mogen zijn.

282. Bovendien is het de bedoeling dat de adviezen, mits toestemming van de rechthebbende, gepubliceerd worden op de site van de Commissie. Via anonimisering of pseudonimisering van de persoonsgegevens kan er gewaakt worden over de nodige gegevensbescherming⁹⁷⁹. De publicatie laat toe om de beslissing van de overheid te vergelijken met het gegeven advies van de Commissie. Daarnaast faciliteert de publicatie verder onderzoek naar de werkwijze van de Belgische Commissie zodat nieuwe beleids- en procedureaanbevelingen gevormd kunnen worden om de adviesprocedure te versterken. Zowel in Nederland als in Duitsland wordt eenzelfde publicatiesysteem gebruikt⁹⁸⁰.

2.2.2.2.OVERIGE WERKEN IN GEMEENSCHAPS- OF STAATSBEZIT

283. De gemeenschappen en de staat beschikken over grote cultuurverzamelingen. Het kan daarbij niet uitgesloten worden dat er roofkunst in hun collecties geslopen is. Het statuut van deze werken is echter fundamenteel verschillend dan bij DER-werken. Waar het oorlogsverleden van DER-werken niet ontkend kan worden, zijn de overige kunstgoederen normalerwijs te goeder trouw verworven. Dit zorgt ervoor dat de problematische herkomst van het werk pas naar boven komt naar aanleiding van herkomstonderzoek of een claim op het werk. Nederland voorziet aanvankelijk dat het verruimde restitutiebeleid ook toegepast moet worden op de werken in rijksbezit die niet tot de NK-collectie behoren⁹⁸¹. Ze komen hier in 2012 op terug via een brief van de staatssecretaris OC&W⁹⁸². Daarin wordt gewezen op het onderscheid tussen de NK-collectie en de overige werken in rijksbezit zoals dat ook hierboven voor België

⁹⁷⁶ Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2000-01, 25839, nr. 26, 5.

⁹⁷⁷ *Ibid.*

⁹⁷⁸ A. MARCK en E. MULLER, "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and Just Solutions?* *supra* vn. 41, (41) 61.

⁹⁷⁹ FRA, *Handbook on European data protection law*, Luxemburg, Publications office of the European Union, 2018, 93-95.

⁹⁸⁰ RESTITUTIECOMMISSIE, *Adviezen*, <https://www.restitutiecommissie.nl/adviezen.html>; BERATENDE KOMMISSIE, *Bisherige Empfehlungen der Beratenden Kommission*, https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Empfehlungen/Index.html.

⁹⁸¹ *Hand.* Tweede Kamer comm. voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, 2001-02, 22 november 2001, 25839, nr. 28, 7.

⁹⁸² Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2011-12, 25839, nr. 41.

werd vermeld⁹⁸³. Verzoeken die na 19 juli 2012 zijn ingediend, worden bijgevolg niet meer behandeld volgens het verruimde restitutiebeleid⁹⁸⁴. Het is aangewezen om voor de Belgische situatie van een gelijk standpunt te vertrekken. Het verruimde beleid moet dus niet op de overige werken worden toegepast.

284. De vraag die vervolgens rijst is hoe er wel advies verleend moet worden. Nederland heeft ervoor geopteerd om de procedure gelijk te schakelen met de behandeling van een verzoek in de bindende beslissingsprocedure⁹⁸⁵. De aanvraag wordt bijgevolg naar de maatstaven van redelijkheid en billijkheid beoordeeld. Dit houdt volgens art. 3 van het procedurereglement in dat de Restitutiecommissie in ieder geval rekening kan houden met de internationaal aanvaarde beginselen, de nationale beleidslijnen (de aanbevelingen van de Commissie-Ekkart) voor zover ze van toepassing zijn, de omstandigheden waarin het bezit verloren is gegaan, de mate waarin de verzoeker zich heeft ingespannen om het werk te achterhalen, de omstandigheden van de verwerving door de huidige bezitter en het door hem verrichte onderzoek, het belang van het werk voor de verzoeker, het belang van het werk voor de bezitter en het belang van het werk voor het openbaar kunstbezit. Vooral de mogelijke belangenafweging heeft recent voor veel kritiek gezorgd⁹⁸⁶. Het wordt namelijk als onrechtvaardig aanzien dat de belangen van de huidige eigenaar zwaarder kunnen doorwegen dan die van de oorspronkelijke eigenaar en zijn rechthebbenden⁹⁸⁷. Toch stelt dit onderzoek voor om het Nederlandse beleid, mits enkele verduidelijkingen, voor de Belgische Commissie te gebruiken. Daarvoor zijn enkele redenen voorhanden. Ten eerste biedt het Nederlandse systeem het meeste houvast om een duidelijk uitgewerkt Belgisch beleid aan vast te knopen. Dit in tegenstelling tot enerzijds het Franse beleid dat zeer recent hervormd is en waarvan de vertaling naar de praktijk nog moet afgewacht worden. Anderzijds is ook de Duitse behandeling minder geschikt door de fundamenteel verschillende positie van Duitsland en België tijdens de oorlog, die tot op vandaag weerspiegeld

⁹⁸³ *Ibid.*, 2-3.

⁹⁸⁴ Besluit 4 juli 2012 houdende wijziging van het Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuuroederen en Tweede Wereldoorlog in verband met evaluatie van het restitutiebeleid, *Staatscourant der Nederlanden* 18 juli 2012, nr. 14780, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2012-14780.html>.

⁹⁸⁵ *Ibid.*; Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2011-12, 25839, nr. 41, 3-4.

⁹⁸⁶ K. VAHLAND, “Zu schön um es zurückzugeben”, *Süddeutsche Zeitung* 2018, <https://www.sueddeutsche.de/kultur/ns-raubkunst-zu-schoen-um-es-zurueckzugeben-1.4197405>; S. EIZENSTATT, “Washington Principles 1998 to 2018. where are we today?”, *20 years of the Washington Principles: roadmap to the future, conference Berlin* 26 november 2018, https://www.kulturgutverluste.de/Content/01_Stiftung/DE/Veranstaltungsnachlese/2018/Eizenstat_Stuart_Manus_kript.pdf?_blob=publicationFile&v=1; A. WEBBER en W. FISCHER, “Schande dat deze roofoorkunst in het museum mag blijven hangen”, *NRC Handelsblad* 2018, <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/12/07/schande-dat-deze-roofoorkunst-in-het-museum-mag-blijven-hangen-a3059917>.

⁹⁸⁷ *Ibid.*

is in het restitutiebeleid. De Duitse Wiedergutmachungsgedachte is namelijk nog voelbaar: quasi alle zaken worden minnelijk opgelost⁹⁸⁸. Ten tweede kan er via enkele overwegingen rekening gehouden worden met de kritiek. Evelien Campfens stelt dat er een duidelijk onderscheid gemaakt moet worden in de procedure tussen de kwalificatie als roofkunst en het rechtsherstel⁹⁸⁹. Allereerst moet er uitgemaakt worden of het werk waarop de aanvraag slaat als roofkunst gekwalificeerd kan worden⁹⁹⁰. Dit kan aan de hand van de voor de verzoeker voordelige aanbevelingen van de Commissie-Ekkart. Als besloten wordt dat de aanvraag betrekking heeft op roofkunst, moet rechtsherstel voorzien worden⁹⁹¹. Pas in de fase waarin het gepaste rechtsherstel bepaald wordt, kunnen de belangen afgewogen worden⁹⁹². In de zaken waar de feiten duidelijk zijn, is restitutie uiteraard het uitgangspunt. Wanneer de feiten daarentegen minder helder zijn, kan de belangenafweging meespelen bij de bepaling van het juiste rechtsherstel⁹⁹³. De sleutel schuilt daarin vaak bij creatieve oplossingen, zoals bijvoorbeeld de overdracht van het eigendomsrecht gekoppeld aan een bruikleenovereenkomst met de huidige eigenaar als huurder⁹⁹⁴. De hierboven weergegeven kritiek zou evenwel ook hier kunnen herhaald worden. Er zou met name gesteld kunnen worden dat het onrechtvaardig is om de belangen van de huidige eigenaar mee te nemen in de beoordeling van het rechtsherstel. De *Washington Principles* stellen evenwel dat gezocht moet worden naar rechtvaardige en billijke oplossingen, rekening houdende met de concrete omstandigheden van de zaak⁹⁹⁵. Dat heeft in eerste instantie de deur naar de afweging geopend. Het gaat in de Belgische voorgestelde procedure bovendien niet om werken waarvan het oorlogsverleden bekend is, maar om werken die later te goeder trouw verworven zijn en die een problematische herkomst blijken te hebben. Beide partijen hebben dus gerechtvaardigde verwachtingen van de procedure, wat een belangenafweging bij de bepaling van het geschikte rechtsherstel verantwoordt. Daarnaast zou een systeem waarbij de belangen van de huidige eigenaars nooit mee in rekening genomen worden, afbreuk doen aan één van de voordelen van de procedures. Ze zou namelijk

⁹⁸⁸ B. DEMARSIN, “Terezin”, *supra* vn. 27, 177.

⁹⁸⁹ E. CAMPFENS, “Nederland gaat gewetensvol om met roofkunst”, *NRC Handelsblad* 19 december 2018, <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/12/18/nederland-gaat-gewetensvol-om-met-roofkunst-a3089309>; E. CAMPFENS, “Bridging the gap between ethics and law: the Dutch framework for nazi-looted art”, *Art Antiquity and Law* 2020, (1) 22.

⁹⁹⁰ *Ibid.*

⁹⁹¹ *Ibid.*

⁹⁹² *Ibid.*

⁹⁹³ *Ibid.*

⁹⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁹⁵ Principle 8 io. 9 Washington conference principles on nazi-confiscated art van 3 december 1998, <https://www.state.gov/washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art/>.

beperkt worden in de mogelijke oplossingen die ze kan voorstellen, terwijl dit één van haar troeven is⁹⁹⁶.

285. Bijgevolg wordt aanbevolen dat verzoeken met betrekking tot werken in gemeenschaps- of staatsbezit die geen DER-werken zijn, behandeld worden naar redelijkheid en billijkheid. Er moet daarbij eerst vastgesteld worden of het werk als roofoorkunst kan gekwalificeerd worden door te bepalen of het eigendomsrecht ten aanzien van de geclaimde goederen in hoge mate aannemelijk is en dat het gaat om onvrijwillig bezitsverlies als gevolg van omstandigheden die direct verband houden met het naziregime⁹⁹⁷. Wanneer de voorwaarden voldaan zijn, zal zoals hierboven uiteengezet op basis van de maatstaven van redelijkheid en billijkheid het geschikte rechtsherstel gezocht worden. Het is hierbij aangeraden om de partijen zo veel mogelijk te betrekken bij de bepaling, zodat het advies zo transparant mogelijk is. Vervolgens zal de Commissie op grond van haar onpartijdig en onafhankelijk onderzoek de meest geschikte vorm van rechtsherstel aan de overheid-eigenaar voorstellen. Hierbij zijn veel verschillende soorten herstel denkbaar. Inspiratie kan gevonden worden in art. 11 van het Nederlandse procedurereglement of §6, (5) van de *Verfahrensordnung* van de Duitse *Beratende Kommission*.

286. De overheid-eigenaar zal net zoals dat voor de DER-werken het geval is, de uiteindelijke beslissing nemen op basis van het advies. Het is ook hier de bedoeling dat het advies gevolgd wordt en dat de adviezen gepubliceerd worden⁹⁹⁸.

287. Vermeldenswaardig is dat naar aanleiding van de kritiek op het Nederlandse beleid een nieuwe commissie het beleid aan het evalueren is⁹⁹⁹. De resultaten hiervan worden in oktober 2020 verwacht¹⁰⁰⁰. Er moet zeker en vast rekening gehouden worden met wat er beslist wordt door de evaluerende commissie, aangezien haar aanbevelingen ook nuttig kunnen blijken voor de verdere uitwerking van het Belgische beleid.

⁹⁹⁶ M-A. RENOLD en A. CHECHI, “Just and Fair Solutions: an analysis of international practice and trends“, in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and just solutions?*, supra vn. 41, (187), 196-199; C. S. QUIÑONES VILÁ, “Art and alternative dispute resolution Rome, 12 October 2018”, *Santander Art & Culture Law Review* 2018, (359) 361.

⁹⁹⁷ COMMISSIE EKKART, *Herkomst Gezocht*, supra vn. 473, 71-72.

⁹⁹⁸ *Supra* 135-136, nr. 281-282.

⁹⁹⁹ *Supra* 71-73, nr. 150.

¹⁰⁰⁰ MINISTERIE VAN ONDERWIJS, CULTUUR EN WETENSCHAP, *Adviesaanvraag voor beleidsevaluatie restitutie roofoorkunst Tweede Wereldoorlog*, 17 december 2019, <https://www.raadvoorcultuur.nl/documenten/adviezen/2019/12/17/adviesaanvraag-voor-beleidsevaluatie-restitutie-roofoorkunst-tweede-wereldoorlog>.

2.2.3. EIGENHEDEN BINDENDE EXPERTENBESLISSING

288. De andere voorgestelde procedure is de bindende expertenbeslissing door de Commissie die, naar Nederlands model, partijen toelaat om mits akkoord een verzoek aan de Commissie te richten opdat een bindende beslissing over een bepaald werk genomen zou worden¹⁰⁰¹. Aan het begin van de procedure zouden de partijen bijgevolg akkoord moeten gaan met het procedurereglement en met het feit dat de genomen beslissing een bindende overeenkomst is tussen de partijen.

289. De procedure die gevolgd moet worden, is dezelfde als hierboven uiteengezet voor de niet-DER-werken in gemeenschaps- of staatsbezit¹⁰⁰². Het belangrijkste verschil is dat de Commissie in deze procedure zelf de beslissing neemt en dat de partijen erdoor gebonden zijn¹⁰⁰³. De Commissie fungeert hier dus als een echt alternatief geschillenbeslechtsmechanisme. In Nederland wordt verwacht dat de *claims* op de NK-collectie langzaam zullen verminderen en dat de bindende beslissingsprocedure in belang zal stijgen dankzij het Museale Verwervingen onderzoek¹⁰⁰⁴. In België kan een gelijkaardige trend verwacht worden, waarbij de eerste procedures die bij de Commissie aanhangig gemaakt worden vooral betrekking zullen hebben op DER-werken en naarmate het museaal onderzoek uitgevoerd wordt, het belang van de adviesprocedure voor het overige gemeenschaps- en staatsbezit en de tweede procedure zal toenemen.

IV. CONCLUSIE

290. De hierboven geformuleerde aanbevelingen strekken ertoe het Belgische beleid te optimaliseren. Er wordt hiervoor op drie grote thema's gefocust: de bevordering van herkomstonderzoek, de verbetering van de transparantie en de openheid van het beleid en het voorzien van rechtvaardige en billijke oplossingen door de oprichting van een centrale Restitutiecommissie.

291. De eerste reeks aanbevelingen stelt dat er moet ingezet worden op nieuw herkomstonderzoek. Het is aangewezen om een groot nationaal museaal zelfonderzoek onder

¹⁰⁰¹ Art. 2, tweede lid besluit 16 november 2001 houdende Instelling van een commissie die adviseert over verzoeken om teruggave van cultuurobjecten waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit heeft verloren en die zich thans in bezit van de Staat der Nederlanden bevinden, *Staatscourant* 21 december 2001, nr. 248, 24.

¹⁰⁰² *Supra* 137-139, nr. 284-285.

¹⁰⁰³ Als één van de partijen nalaat om het contract uit te voeren, kan de uitvoering in natura afgedwongen worden voor de nationale gerechten.

¹⁰⁰⁴ Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2011-12, 25839, nr. 41, 6.

centrale begeleiding op poten te zetten. Dit onderzoek kan voortbouwen op het onderzoek van de Studiecommissie. Tot slot moet voldoende centrale begeleiding voorzien worden. Zo moeten richtlijnen ter beschikking gesteld worden, moet toegang gegeven worden tot de vereiste archieven en informatie en moet voldoende bijstand van experts voorzien worden.

292. In de tweede reeks aanbevelingen is een primaire rol weggelegd voor een centrale databank. In deze databank moeten zowel de DER-werken, de onderzoeksresultaten als de vermiste werken opgenomen worden. Daarnaast moet het als onthaalpunt voor onderzoekers en geïnteresseerden met vragen dienen. Verder wordt een belangrijke rol weggelegd voor musea die de taak toegewezen krijgen om in te staan voor de sensibilisering van het onderwerp door bij de betrokken werken een overzicht te geven van hun herkomst.

293. De derde en laatste reeks aanbevelingen spitst zich tot slot toe op de implementatie van de rechtvaardige en billijke oplossingen in de Belgische rechtsorde. Om dit te verwezenlijken wordt aangeraden om een centrale restitutiecommissie op te richten die enerzijds advies verleent inzake DER-werken en overige werken in gemeenschaps- of staatsbezit en anderzijds bindende beslissingen kan nemen wanneer twee partijen erom verzoeken.

CONCLUSIE

294. Dit onderzoek heeft als primair doel aanbevelingen leveren aan de Belgische bevoegde overheden om het roofkunstbeleid te optimaliseren. Om evenwel nuttige aanbevelingen te kunnen formuleren, moeten eerst een aantal subvragen beantwoord worden.

295. Ten eerste wordt in deze masterproef nagegaan hoe het Duitse roofbeleid, dat tot op vandaag zijn sporen nalaat, georganiseerd werd. Uit het onderzoek blijkt dat de Duitse overheid, naast marktinkopen, tijdens de Tweede Wereldoorlog een systematisch roofbeleid op poten zet dat zich over het gehele bezette gebied uitstrekt. Zo begint kunst uit het Oosten en het Westen zijn weg naar Duitsland te vinden. De hoofdrol is aanvankelijk weggelegd voor de ERR en de *Dienststelle Mühlmann* die beslag leggen op de belangrijkste kunstcollecties. Vanaf 1942 wordt het beleid echter via de *Möbelaktion* uitgebreid. Woningen worden vanaf dan systematisch door de *Dienststelle Westen* leeggeroofd. De onder dit beleid verzamelde kunstwerken wachten verschillende lotsbestemmingen. Een groot deel ervan komt in de verzamelingen van Duitse leiders of Duitse musea terecht. Om die buit veilig te bewaren tot na de oorlog worden de werken onder meer in depots opgeslagen. Andere delen en vooral de *Entartete Kunst* worden verkocht of vernietigd.

296. Ten tweede bekijkt de thesis hoe de internationale gemeenschap op de kunstdrainage heeft gereageerd. Het onderzoek wijst uit dat de internationale gemeenschap al snel merkt dat een grote kunstdrainage naar Duitsland plaatsvindt. Via de Londen Declaration uit 1943 en de Bretton Woods conferentie uit 1944 wordt een poging gedaan om ertegen op te treden. Na de overwinning van de Geallieerden moet op kunstrecuperatie en -restitutie ingezet worden. De Geallieerde zones in Duitsland en Oostenrijk voorzien hiervoor *Collecting Points*, waaruit werken uit nationale collecties en werken van private personen naar de staten van oorsprong terugvloeien. Het is vervolgens aan de staten zelf om ervoor te zorgen dat de werken bij de rechtmatige eigenaars terechtkomen. Na deze eerste golf van recuperatie en restitutie volgt een periode waarbij de nadruk niet langer op het zoeken naar oplossingen voor de roofkunst uit de Tweede Wereldoorlog ligt, maar de aandacht gericht wordt op het vermijden van nieuwe kunstdrainages en het voorzien van regels zodat er adequaat gereageerd kan worden indien er toch nieuwe voorvallen vastgesteld worden. De Unesco en Unidroit verdragen van respectievelijk 1970 en 1955 zijn hier de belangrijkste voorbeelden van. De jaren '90 betekenen evenwel een ommekeer. Het einde van de Koude Oorlog, de val van de Berlijnse muur, de opening van oorlogsarchieven, de studies over het roofbeleid, de journalistieke en academische onthullingen over de gebreken van het naoorlogse rechtsherstel etc. blazen het

restitutievraagstuk een tweede leven in. *Soft law* instrumenten en internationale conferenties worden aangegrepen om richtlijnen op te stellen voor een geschikt beleid. De basistekst is zonder twijfel de *Washington Principles*. Deze beginselen worden door de jaren heen herhaald en aangevuld door de verklaring van Terezin, het Vilnius forum, resolutie 1205 van de Raad van Europa en enkele parlementaire resoluties van de Europese Unie. Algemeen stellen ze drie grote richtlijnen voorop: roofterkunst moet geïdentificeerd worden, de vooroorlogse eigenaars moeten opgespoord en geholpen worden bij hun zoektocht en *claims* moeten aan de hand van rechtvaardige en billijke oplossingen behandeld worden.

297. Ten derde focust het onderzoek op de nationale situaties van België, Nederland, Frankrijk en Duitsland. Meer bepaald wordt geanalyseerd hoe zij op het roofterbeleid gereageerd hebben en hoe ze hun beleid in de huidige periode uitgebouwd hebben, rekening houdend met de internationale richtlijnen. Allereerst is België bestudeerd. Reeds tijdens de oorlog wordt er via besluitwetten positie ingenomen tegen het Duitse beleid. Dit stramien wordt ook na de oorlog verder gezet. Nieuwe wetten regelen het Belgische rechtsherstel. Velen kunnen evenwel geen gebruik maken van de voorzieningen omdat ze geen bewijs van eigendom kunnen leveren, niet binnen de voorziene termijn kunnen handelen of omdat ze buiten het personeel of materieel toepassingsgebied vallen. Daarnaast is de DER actief op vlak van recuperatie en restitutie. Ze slagen er door gebrekkige samenwerking en personeelstekort echter niet in om een geslaagd beleid op poten te zetten. Slechts een klein aantal werken wordt uiteindelijk gerestitueerd. Na deze eerste restitueronde worden 639 werken door de staat als DER-werken aan de musea in bewaring gegeven. De overige gerecupereerde goederen uit binnen- en buitenland worden verkocht. In de jaren '90 wordt gevolg gegeven aan de internationale richtlijnen via de Studiecommissie en de Schadeloosstellingscommissie. Verschillende diensten zijn vandaag bevoegd voor het restitutievraagstuk, maar een concreet, coherent en transparant beleid ontbreekt.

298. Vervolgens wordt Nederland onder de loep genomen. Ook zij reageren tijdens de oorlog via noodwetten op het beleid. Na de oorlog wordt de Raad voor het Rechtsherstel opgericht om het Nederlandse rechtsherstel in goede banen te leiden. De SNK wordt daarnaast in het leven geroepen om zich exclusief met de recuperatie en restitutie van kunst bezig te houden. De geschiedenis van de SNK is echter geen succesverhaal. Het beleid dat ze gevoerd hebben, kan vandaag niet anders dan kil en bureaucratisch genoemd worden. Net zoals in België slagen ze er slechts in om een relatief klein aantal werken te restitueren. De overige werken worden parallel aan de Belgische situatie ofwel verkocht ofwel opgenomen in de nationale verzameling

onder een bijzondere collectie: de NK-collectie. De jaren '90 brengen ook voor Nederland verandering. De Commissie-Ekkart en het Bureau Herkomst Gezocht zorgen voor herkomstonderzoek van de NK-collectie en geven aanbevelingen aan de Nederlandse overheid over hoe het Nederlandse roofof kunst beleid eruit moet zien. Daarnaast wordt onder het onderzoek Museale Verwervingen een proactief herkomstonderzoek in de Nederlandse musea georganiseerd. Tevens zet Nederland in op rechtvaardige en billijke oplossingen door de Restitutiecommissie in het leven te roepen. Die Commissie voert de Ekkart-aanbevelingen uit en geeft advies aan de minister en kan bindende beslissingen nemen wanneer twee partijen haar daarom verzoeken. De Commissie is evenwel recent onder vuur komen te liggen door de gehanteerde procedure. Verschillende academici nemen hierbij zowel standpunt voor als tegen de kritiek in. Om te verzekeren dat het Nederlandse beleid blijft voldoen aan de internationale richtlijnen, heeft de minister van OC&W een nieuwe evaluatiecommissie ingesteld die begin oktober haar rapport zal voorleggen.

299. Vervolgens is Frankrijk aan de beurt. Frankrijk kiest ervoor om het restitutievraagstuk via uitgebreide wetgeving aan te pakken. Tijdens de oorlog verschijnen de eerste wetten en na de oorlog worden deze in volgorde van stijgende complexiteit verder uitgewerkt. Daarnaast zijn de CRA en de OBIP actief op vlak van kunstrecuperatie en -restitutie. Ze slagen er in tegenstelling tot de Belgische en Nederlandse diensten in om drie vierde van de gerecupereerde werken te restitueren. De overige werken wachten ook in Frankrijk eenzelfde lot. Ze worden enerzijds in de MNR-verzameling opgenomen en anderzijds verkocht. *La Mission Mattéoli* is de belangrijkste reactie op de ontwikkelingen van de jaren '90. Zij onderzoekt als studietoelcommissie het Duitse roofof beleid en het naoorlogse rechtsherstel. Daarnaast kiest Frankrijk ervoor om rechtvaardige en billijke oplossingen te voorzien via de CIVS. Het Franse beleid is recent hervormd nadat ze daar herhaaldelijk toe aangespoord werden door *le Groupe de travail sur les MNR* en David Zivie. De met vier extra experten versterkte CIVS is nu de centrale actor voor het ontvangen en behandelen van restitutietoel of compensatieverzoeken. Het onderzoek wordt sinds de hervormingen toevertrouwd aan de M2RS. Het is evenwel nog te vroeg om te evalueren hoe deze hervorming zich zal vertalen in de praktijk.

300. Als laatste wordt ook de Duitse situatie nader bekeken. In West-Duitsland worden de wetten uit de Geallieerde zones verdergezet terwijl er in Oost-Duitsland zo goed als niet over restitutietoel wordt nagedacht. De West-Duitse TVK speelt een belangrijke rol in de naoorlogse periode. In 1962 wordt ook in West-Duitsland beslist om een deel van de overgebleven werken te verkopen en een deel aan musea en nationale instellingen toe te vertrouwen. Daarnaast wordt

op schadeloosstelling ingezet via de Brüg-wet. De Duitse hereniging legt het restitutievraagstuk terug op tafel in de jaren '90. Via de *Gemeinsame Erklärung* bevestigen de Duitse besturen dat ze de *Washington Principles* in de Duitse rechtsorde implementeren. Bovendien wordt er een *Handreichung* ter beschikking gesteld om de implementatie te vergemakkelijken. Verder wordt een netwerk aan centrale actoren opgericht die elk een deelaspect van het vraagstuk op zich nemen. In 2015 worden die actoren echter verenigd in de DZK. De bevoegdheden van deze koepelorganisatie kunnen in drie pijlers worden weergegeven: ten eerste financiering en adviesverlening inzake herkomstonderzoek, ten tweede documentatie en bemiddeling en ten derde netwerking en opheldering. Het Duitse restitutiebeleid is vooral op minnelijk overleg gebaseerd waardoor het merendeel van de Duitse restitutieaanvragen in der minne beslecht kan worden. Indien er toch geen minnelijke oplossing gevonden kan worden, kan mits akkoord een zaak worden voorgelegd aan de *Beratende Kommission*. Zij bemiddelen in de zaak en kunnen mogelijke oplossingen voorstellen.

301. Tot slot kan de centrale onderzoeksvraag beantwoord worden, namelijk hoe kan België haar beleid optimaliseren rekening houdend met de internationale richtlijnen en logischerwijs op basis van de inzichten die bij de buurlanden verworven zijn. De aanbevelingen worden opgebouwd op basis van de drie internationale richtlijnen. Ten eerste moet er ingezet worden op herkomstonderzoek. Daarvoor wordt het aangeraden om een museaal zelfonderzoek naar model van de Nederlandse equivalent op te zetten. Ten tweede moeten de vooroorlogse eigenaars opgespoord en geholpen worden bij hun zoektocht naar de vermiste werken. Daarvoor moet de centrale databank verder uitgebouwd worden zodat deze de DER-werken, de onderzoeksresultaten en de vermiste werken omvat. Verder is het de bedoeling dat de databank het onthaalpunt is voor onderzoekers en betrokkenen. Ook musea moeten hun steentje bijdragen door bij de betrokken werken een overzicht van de gekende herkomst te geven. Ten derde richten de aanbevelingen zich op het voorzien van rechtvaardige en billijke oplossingen. Hierbij wordt de oprichting van een centrale restitutiecommissie voorgesteld die afhankelijk van de hoedanigheid van de partijen een adviserings- dan wel een beslechtingstaak wordt toebedeeld.

302. De opvolging van deze aanbevelingen zou een grote stap voorwaarts betekenen voor het Belgische restitutiebeleid. België kan erdoor op gelijke voet geplaatst worden met enkele van de Europese koplopers die het voorgestelde beleid hebben geïnspireerd. Dankzij de implementatie van de aanbevelingen kan België bovendien op haar beurt een bron van inspiratie zijn voor andere landen die hun restitutiebeleid willen opkrikken.

BIBLIOGRAFIE

I. WETGEVING EN BELEIDSDOCUMENTEN

1. INTERNATIONAAL

1.1. WETGEVING

Verdrag nopens de wetten en de gebruiken van oorlog te land van 18 oktober 1907, *BS* 6 november 1910, 6644.

Convention respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land, Den Haag van 18 oktober 1907, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/385ec082b509e76c41256739003e636d/1d1726425f6955aec125641e0038bfd6>.

Inter-Geallieerde verklaring tot het tegengaan van onteigeningsmaatregelen in gebieden onder vijandelijke bezetting of controle, Londen van 5 januari 1943, <https://wetten.overheid.nl/BWBV0006306/1943-01-05>.

Final act United Nations monetary and financial conference, Bretton Woods van 22 juli 1944, <https://www.lootedartcommission.com/bretton-woods>.

Vertrag 26 mei 1952 über die Beziehungen zwischen der Bundesrepublik Deutschland und den Drei Mächten, *Bundesgesetzblatt* 31 maart 1955, 301.

Hague convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict van 14 mei 1954, www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/convention-and-protocols/1954-hague-convention/.

Unesco convention on the means of prohibiting and preventing the illicit import, export and transfer of ownership of cultural property van 14 november 1970, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13039&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

Unidroit convention on stolen or illegally exported cultural objects van 24 juni 1995, www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention.

Washington conference principles on nazi-confiscated art van 3 december 1998, <https://www.state.gov/washington-conference-principles-on-nazi-confiscated-art/>.

Vilnius forum declaration van 5 oktober 2000, www.lootedartcommission.com/vilnius-forum.

Terezin Declaration van 30 juni 2009, http://holocausteraassets.eu/files/200000215-35d8ef1a36/TEREZIN_DECLARATION_FINAL.pdf.

Unesco draft of the declaration of principles relating to cultural objects displaced in connection with the Second World War van 31 juli 2009, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000183433>.

Richtl.Raad, nr. 93/7/EEG, 15 maart 1993 betreffende de teruggave van cultuurgoederen die op onrechtmatige wijze buiten het grondgebied van een Lid-Staat zijn gebracht, *Pb.L.* 27 maart 1993, afl. 74, 75.

Richtl.Parl.Raad, nr. 2014/60/EU, 15 mei 2014 betreffende de teruggave van cultuurgoederen die op onrechtmatige wijze buiten het grondgebied van een lidstaat zijn gebracht en houdende wijziging van Verordening (EU) nr. 1024/2012 (herschikking), *Pb.L.* 28 mei 2014, afl. 159, 1.

Reso.Parl. nr. 2002/2114(INI), 26 november 2003 over een juridisch kader voor het vrije verkeer binnen de interne markt van goederen waarvan het eigenaarschap waarschijnlijk wordt aangevochten, *Pb.L.* 15 april 2004, afl. 91, 500.

Reso.Parl. nr. 2017/2023(INI), 17 januari 2019 over grensoverschrijdende vorderingen tot restitutie van in oorlogen en gewapende conflicten buitgemaakte kunstwerken en cultuurgoederen, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0037_NL.pdf.

Resolutie 1205 van de Algemene Vergadering van de Raad van Europa (5 november 1999), <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=16726&lang=en>.

Verslag (Parl.) over een juridisch kader voor het vrije verkeer binnen de interne markt van goederen waarvan het eigenaarschap waarschijnlijk wordt aangevochten (2002/2114(INI)), 26 november 2003, A5-0408/2003.

1.2.BELEIDSDOCUMENTEN

DEPARTMENT FOR DIGITAL, CULTURE, MEDIA AND SPORT, *70 years and counting: the final opportunity? Note of proceedings*, 12 september 2017, <https://www.gov.uk/government/groups/spoliation-advisory-panel#spoliation-conference-2017---70-years-and-counting-the-final-opportunity--note-of-proceedings>.

NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Press release establishment of a Network of European Restitution Commissions*, 29 januari 2019, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/communiqu-vDef_eng_2019.pdf.

NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Newsletter*, maart 2019,
<https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Network-Newsletter-no.1-March2019.pdf>.

NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Newsletter*, juni 2019,
<https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Network-Newsletter-no.2-June2019.pdf>.

NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Newsletter*, augustus 2019,
<https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Network-Newsletter-no.3-August2019.pdf>.

NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Newsletter*, oktober 2019,
<https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Network-Newsletter-no.4-October2019.pdf>.

NETWORK OF EUROPEAN RESTITUTION COMMITTEES, *Newsletter*, januari 2020,
<https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Network-Newsletter-no.5-January2020.pdf>.

2. BELGIE

2.1. WETGEVING

Grondwet.

BWHI.

Wet 12 april 1947 houdende instelling van een wettelijk vermoeden ten bate van zekere personen slachtoffers van zedelijken dwang, *BS* 19 april 1947, 4031.

Wet 1 oktober 1947 betreffende de herstelling der oorlogsschade aan private goederen, *BS* 10 oktober 1947, 9312.

Wet 10 augustus 1960 houdende goedkeuring van de volgende internationale akten: a) Verdrag inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict, Reglement van uitvoering, Slotakte en Resoluties; b) Protocol inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict, ondertekend op 14 mei 1954, te 's-Gravenhage, *BS* 16 november 1960, 8868.

Wet 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van de verwerking van persoonsgegevens, *BS* 18 maart 1993, 5801.

Wet 15 januari 1999 betreffende de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 12 maart 1999, 8054.

Wet 20 december 2001 betreffende de schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 24 januari 2002, 2402.

Programmawet 8 april 2003, *BS* 17 april 2003, 19436.

Wet 13 mei 2003 houdende instemming met het verdrag met betrekking tot de maatregelen die moeten worden genomen om de ongeoorloofde invoer, uitvoer en overdracht van eigendom van cultuurgoederen te voorkomen, aangenomen te Parijs op 14 november 1970, *BS* 19 juni 2009, 42801.

Wet 30 september 2005 houdende instemming met het Tweede Protocol inzake het Verdrag van 's-Gravenhage van 1954 inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict, gedaan te 's-Gravenhage op 26 maart 1999, *BS* 3 januari 2011, 3.

Décret 27 mei 2004 portant assentiment au deuxième Protocole relatif à la Convention de La Haye de 1954 pour la protection des biens culturels en cas de conflit armé, fait à La Haye, le 26 mars 1999, *BS* 16 juli 2004, 55769.

Dekret 17 maart 2008 zur Zustimmung zum Zweiten Protokoll zur Haager Konvention von 1954 zum Schutz von Kulturgut bei bewaffneten Konflikten, geschehen zu den Haag am 26. März 1999, *BS* 9 april 2008, 19184.

Decreet 16 juli 2010 houdende instemming met het tweede Protocol bij het Verdrag van Den Haag van 1954 inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict, opgemaakt in Den Haag op 26 maart 1999, *BS* 6 augustus 2010, 50691.

Ordonnantie 30 maart 2006 houdende instemming met het Tweede Protocol inzake het Verdrag van 's-Gravenhage van 1954 inzake de bescherming van culturele goederen in geval van een gewapend conflict, gedaan te 's-Gravenhage op 26 maart 1999, *BS* 13 april 2006.

Besluitwet 4 april 1917 waarbij het uitwerksel bepaald wordt van de maatregelen getroffen door de bezettende macht en van de beschikkingen door de Regering genomen, *BS* 8, 9, 10, 11, 12 en 13 april 1917, 338.

Besluitwet 25 mei 1917 betreffende door den vijand uitgeoefende onteigeningsmaatregelen, *BS* 27, 28, 29, 30, 31 mei, 1 en 2 juni 1917, 487.

Besluitwet 10 januari 1941 inzake de door den vijand genomen maatregelen houdende ontheffing uit het bezit, *BS* 25 februari 1941, 46.

Besluitwet 16 november 1944 houdende de oprichting van den Dienst voor Economische Recuperatie (D. E. R.), *BS* 22 november 1944, 1054.

Besluit Secretarissen-Generaal 31 maart 1941 houdende de oprichting van een Dienst voor identificeering en vereffening van verdwenen en onbeheerde Belgische goederen, toebehoorende aan Belgische natuurlijke of rechtspersonen, *BS* 10 april 1941, 2534.

Besluit Secretarissen-Generaal 10 maart 1942 wijzigende en hernemende zekere bepalingen van het besluit van 31 maart 1941, houdende de oprichting van den D. I. V., *BS* 24 april 1942, 2689.

Besluit Secretarissen-Generaal 1 mei 1944 houdende aanvulling en wijziging van besluit van 15 maart 1941 betreffende de vaststelling en schatting der schade welke door den oorlog aan roerende en onroerende goederen werd toegebracht, *BS* 2 juni 1944, 2749.

Regentsbesluit 12 september 1945 Commissie voor de Wedersamenstelling van het Cultureel Patrimonium, *BS* 8 februari 1946, 1035.

KB 6 juli 1997 tot oprichting van een Studiecommissie aangaande het lot van de door de leden van de Joodse gemeenschap in België achtergelaten bezittingen bij hun deportatie tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 12 juli 1997, 18539.

KB 28 oktober 1997 tot wijziging van het koninklijk besluit van 6 juli 1997 tot oprichting van een Studiecommissie aangaande het lot van de door de leden van de Joodse gemeenschap in België achtergelaten bezittingen bij hun deportatie tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 25 november 1997, 31163.

KB 14 oktober 1998 houdende de oprichting bij het Ministerie van Economische Zaken van een cel ter recuperatie van goederen die in de loop van de Tweede Wereldoorlog in België werden geroofd, *BS* 9 april 1999, 11560.

KB 28 februari 1999 betreffende de samenstelling en de werking van de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 12 maart 1999, 8056.

KB van 13 maart 2002 tot bepaling van de nadere regels voor de indiening van aanvragen tot schadeloosstelling in uitvoering van artikel 7, §2 van de wet van 20 december 2001 betreffende de schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *BS* 19 maart 2002, 11576.

Wetsvoorstel houdende instelling van een vermoeden ten bate van zekere personen slachtoffers van zedelijken dwang, *Parl.St.* Kamer 1944-45, nr. 79.

Wetsvoorstel betreffende de Studiecommissie betreffende het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *Parl.St.* Kamer 1998-99, nr. 1809/1.

Wetsontwerp betreffende de schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, *Parl.St.* Kamer 2000-2001, nr. 1379.

Hand. Kamer comm. voor Mobiliteit, Overheidsbedrijven en Federale Instellingen 2019-20, 10 december 2019.

Hand. VI.Parl. Comm. voor Cultuur, Jeugd, Sport en Media 2019-2020, 20 februari 2020, nr. 1283, 1315, 1363, <https://www.vlaamsparlament.be/commissies/commissievergaderingen/1371422/verslag/1373644>.

Vr. en Antw. Senaat 2015-16, Vr. nr. 6-893, 22 maart 2016, (J. DE GUCHT).

Vr. en Antw. Senaat 2015-16, Vr. nr. 6-893, 20 april 2016, (E. SLEURS, antw.).

Vr. en Antw. Senaat 2015-16, Vr. nr. 6-949, 28 april 2016, (J. DE GUCHT).

Vr. en Antw. VI. Parl. 2016-2017, Vr. nr. 355, 17 mei 2017 (R. LANDUYT antw. S. GATZ).

COMMISSIE VOOR DE BESCHERMING VAN DE PERSOONLIJKE LEVENSSFEER,
Advies betreffende oprichting van een gegevensbank door de Studiecommissie aangaande het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse Gemeenschap in België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, 26 augustus 1998, nr. 22/1998, https://www.gegevensbeschermingsautoriteit.be/sites/privacycommission/files/documents/advies_22_1998.pdf.

COMMISSIE VOOR DE BESCHERMING VAN DE PERSOONLIJKE LEVENSSFEER,
Advies betreffende toegang tot het Rijksregister en gebruik van het identificatienummer door de Studiecommissie aangaande het lot van de bezittingen van de leden van de Joodse gemeenschap van België, geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945, 26 augustus 1998, nr. 26/1998, https://www.gegevensbeschermingsautoriteit.be/sites/privacycommission/files/documents/advies_26_1998.pdf.

COMMISSIE VOOR DE BESCHERMING VAN DE PERSOONLIJKE LEVENSSFEER,
Advies nr. 40/2018 betreft Voorontwerp van koninklijk besluit houdende overdracht van de gegevensbank bedoeld in artikel 9 van de wet van 20 december 2001 betreffende de schadeloosstelling van de leden van de Joodse Gemeenschap van België voor hun goederen die werden geplunderd of achtergelaten tijdens de oorlog 1940-1945 aan het Algemeen Rijksarchief (CO-A-2018-030), 23 mei 2018, https://www.gegevensbeschermingsautoriteit.be/sites/privacycommission/files/documents/advies_40_2018_0.pdf.

2.2. BELEIDSDOCUMENTEN

COMMISSIE VOOR DE SCHADELOOSSTELLING VAN DE LEDEN VAN DE JOODSE GEMEENSCHAP VAN BELGIË VOOR HUN GOEDEREN DIE WERDEN GEPLUNDERD OF ACHTERGELATEN TIJDENS DE OORLOG 1940-1945, *Eindrapport*, 4 februari 2008, https://combuysse.fgov.be/sites/default/files/eindrapport_commissie_schadeloosstelling_2_nl_2.pdf, 96 p.

FEDERALE OVERHEIDSDIENST KANSELARIJ VAN DE EERSTE MINISTER, *Na de Holocaust Recente Belgische initiatieven Onderwijs Herinnering Onderzoek Morele en materiële schadeloosstelling*, 2012 https://www.belgium.be/sites/default/files/downloads/Nadeholocaust_NL_.pdf.

STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *Eindverslag*, 12 juli 2001, <https://www.combuysse.fgov.be/nl/studiecommissie-joodse-goederen>, 287 p.

3. NEDERLAND

3.1. WETGEVING

Besluit 20 september 1999 tot instelling van een tijdelijk adviescollege herkomst kunstvoorwerpen WO-II, *Staatscourant* 21 oktober 1999, nr. 203, 11.

Besluit 16 november 2001 houdende Instelling van een commissie die adviseert over verzoeken om teruggave van cultuurgoederen waarover de oorspronkelijke eigenaar door omstandigheden die direct verband hielden met het nazi-regime onvrijwillig het bezit heeft verloren en die zich thans in bezit van de Staat der Nederlanden bevinden, *Staatscourant* 21 december 2001, nr. 248, 24.

Besluit van 4 juli 2012 van de Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, houdende wijziging van het Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog in verband met evaluatie van het restitutiebeleid, *Staatscourant* 18 juli 2012, nr. 14780, 1.

Besluit 20 september 2018 van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de Minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media, nr. 1381345 tot wijziging van het Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog in verband met de oprichting van een Expertisecentrum Tweede Wereldoorlog en Restitutieverzoeken, alsmede enkele technische aanpassingen, *Staatscourant* 1 oktober 2018, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stcrt-2018-54468.html>.

Reglement 28 januari 2019 inzake adviesprocedure in het kader van artikel 2, tweede lid en artikel 4, tweede lid, Besluit adviescommissie restitutieverzoeken cultuurgoederen en Tweede Wereldoorlog, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Reglement2019.pdf>.

Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2000-01, 25839, nr. 26.

Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2001-02, 25839, nr. 27.

Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2003-04, 25839, nr. 34.

Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2004-05, 25839, nr. 36.

Brief van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen Tegoeden Tweede Wereldoorlog, *Parl.St.* Tweede Kamer 2011-12, 25839, nr. 41.

RAAD VOOR CULTUUR, *advies restitutiebeleid*, 25 januari 2012, <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-174352>.

MINISTERIE VOOR ONDERWIJS, CULTUUR EN WETENSCHAP, *Adviesaanvraag voor beleidsevaluatie restitutie roofkunst Tweede Wereldoorlog*, 17 december 2019, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brieven/2019/12/17/brief-aan-de-raad-voor-cultuur-inzake-adviesaanvraag-voor-beleidsevaluatie-restitutie-roofkunst-tweede-wereldoorlog>.

3.2 BELEIDSDOCUMENTEN

ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG, *Verslag 2002*, februari 2003, <https://www.restitutiecommissie.nl/sites/default/files/verslag%202002.pdf>.

ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG, *Verslag 2012*, mei 2013, <https://www.restitutiecommissie.nl/sites/default/files/Verslag%202012.pdf>.

ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG, *Verslag 2015*, april 2016, <https://www.restitutiecommissie.nl/sites/default/files/Verslag%202015.pdf>.

ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG, *Verslag 2018*, juni 2018, <https://www.restitutiecommissie.nl/system/files/Verslag%202018.pdf>.

ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG, *Adviezen*, <https://www.restitutiecommissie.nl/adviezen.html>.

ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG, *De procedure in bindend advies-zaken*, https://restitutiecommissie.nl/de_procedure_in_bindend_advies_zaken.html.

ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG, *Het opsporen van geroofde kunstwerken*, https://www.restitutiecommissie.nl/het_opsporen_van_geroofde_kunstwerken.html.

ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG, *Het voorleggen van een zaak*, <https://www.restitutiecommissie.nl/node/235>.

ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG, *Procedure restitutieverzoek rijkscollectie*, https://www.restitutiecommissie.nl/procedure_rijkscollectie_verzoeken.html.

ADVIESCOMMISSIE RESTITUTIEVERZOEKEN CULTUURGOEDEREN EN TWEEDE WERELDOORLOG, *Stappenplan restitutieverzoeken rijkscollectie*, https://www.restitutiecommissie.nl/stappenplan_restitutieverzoeken_rijkscollectie.html.

COMMISSIE-EKKART, *Herkomst gezocht. Origins unknown*, Zwolle, Waanders Uitgevers, 2006, 136 p.

HERKOMST GEZOCHT, *Vermist*, <http://www.herkomstgezocht.nl/nl/search/collection?f%5B0%5D=type%3Avermis+te+werken>.

NIOD INSTITUUT VOOR OORLOGS-, HOLOCAUST EN GENOCIDESTUDIES, *Expertisecentrum Tweede Wereldoorlog en Restitutieverzoeken*, <https://www.niod.nl/nl/expertisecentrum>.

NIOD INSTITUUT VOOR OORLOGS-, HOLOCAUST EN GENOCIDESTUDIES, *Onderzoek Expertisecentrum Restitutie*, <https://www.niod.nl/nl/expertisecentrum/onderzoek>.

MUSEUMVERENIGING, *Hoe verder?*, <https://www.musealeverwervingen.nl/nl/1598/over-het-onderzoek/hoe-verder/>.

MUSEUMVERENIGING, *Hoe wordt het onderzoek uitgevoerd?*, <https://www.musealeverwervingen.nl/1594/over-het-onderzoek/hoe-werd-het-onderzoek-uitgevoerd/>.

MUSEUMVERENIGING, *Museale verwervingen vanaf 1933*, <https://www.musealeverwervingen.nl/home/>.

MUSEUMVERENIGING, *Objecten*, <https://www.musealeverwervingen.nl/46/objecten/>.

MUSEUMVERENIGING, *Over het onderzoek*, <https://www.musealeverwervingen.nl/nl/36/over-het-onderzoek/>.

MUSEUMVERENIGING, *Rapport museale verwervingen 1940-48*, <https://www.musealeverwervingen.nl/1550/rapport-museale-verwervingen-1940-1948/doelstellingen/>.

MUSEUMVERENIGING, *Richtlijnen onderzoek,*
<https://www.musealeverwervingen.nl/1677/>.

MUSEUMVERENIGING, *Waarom het onderzoek?,*
<https://www.musealeverwervingen.nl/nl/38/over-het-onderzoek/waarom-het-onderzoek/>.

MUSEUMVERENIGING, *Welke musea deden mee?,*
<https://www.musealeverwervingen.nl/nl/1592/over-het-onderzoek/welke-musea-deden-mee/>.

MUSEUMVERENIGING, *Welke objecten worden op deze website getoond?,*
<https://www.musealeverwervingen.nl/nl/1596/over-het-onderzoek/welke-objecten-worden-op-deze-website-getoond/>.

RAAD VOOR CULTUUR, *Werkprogramma 2019-2020, 2 september 2019,*
<https://www.raadvoorcultuur.nl/documenten/publicaties/2019/01/02/werkprogramma-2019-2020>.

4. FRANKRIJK

4.1. WETGEVING

Loi n°47-1090 19 juni 1947 modifiant et complétant l'article 11 de l'ordonnance n°45-770 du 21 avril 1945 portant deuxième application de l'ordonnance du 12 novembre 1943 sur la nullité des actes de spoliation accomplis par l'ennemi ou sous son contrôle et édictant la restitution aux victimes de ces actes de ceux de leurs biens qui ont fait l'objet d'actes de disposition, *JO* 20 juni 1947, 5710.

Ordonnance 12 november 1943 sur la nullité des actes de spoliation accomplis par l'ennemi ou sous son contrôle, *JO* 18 november 1943, 277.

Ordonnance 14 november 1944 portant application de l'ordonnance du 12 novembre 1943 sur la nullité des actes de spoliation accomplis par l'ennemi ou sous son contrôle, *JO* 15 november 1944, 1310.

Ordonnance n°45-624 11 april 1945 relative à la dévolution de certains biens meubles récupérés par l'Etat à la suite d'actes de pillage commis par l'occupant, *JO* 12 april 1945, 2010.

Ordonnance n° 45-770 21 april 1945 portant deuxième application de l'ordonnance du 12 novembre 1943 sur la nullité des actes de spoliation accomplis par l'ennemi ou sous son contrôle et édictant la restitution aux victimes de ces actes de ceux de leurs biens qui ont fait l'objet d'actes de disposition, *JO* 22 april 1945, 2283.

Décret 13 december 1944 relatif à l'office des biens et intérêts privés, *JO* 15 december 1944, 1898.

Décret n°49-1344 30 september 1949 relatif à la fin des opérations de la commission de récupération artistique, *JO* 2 oktober 1949, 9815.

Décret n°99-778 10 september 1999 instituant une commission pour l'indemnisation des victimes de spoliations intervenues du fait des législations antisémites en vigueur pendant l'Occupation, *JO* 11 september 1999, 13633.

Arrêté 24 november 1944 Commission de la récupération artistique, *JO* 23 januari 1945, 315.

Arrêté 25 maart 1997 relatif à la mission d'étude sur la spoliation durant l'Occupation des biens appartenant aux juifs résidant en France, *JO* 26 maart 1997, 4721.

Arrêté 16 april 2019 portant création de la mission de recherche et de restitution des biens culturels spoliés entre 1933 et 1945, *JO* 17 april 2019, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000038383357&categorieLien=id>.

Communication 5 januari 1943 relative à la déclaration signée par les gouvernements alliés sur le pillage des pays occupés, *Journal officiel de la France combattante* 20 januari 1943, 4.

4.2. BELEIDSDOCUMENTEN

CIVS, *Biens culturels mobiliers et œuvres d'art*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/comment-etre-indemnie/biens-culturels-mobiliers-et-oeuvres-d-art/>.

CIVS, *chiffres clefs de la CIVS*, february 2020, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/lacivs/Chiffres-cles_FEVRIER_2020_FR.pdf, 4.

CIVS, *Groupe de travail sur les MNR*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/ressources-documentaires/le-groupe-de-travail-sur-les-oeuvres-mnr/>.

CIVS, *L'antenne de la CIVS à Berlin*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/la-civs/ses-services/#insideanchor12>.

CIVS, *La Mission Matteoli*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/ressources-documentaires/la-mission-matteoli/>.

CIVS, *La nouvelle organisation française pour la restitution des biens culturels spoliés du fait du national-socialisme*, april 2019,

- http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/documents_utiles/autres_documents/FR-FLYER-2019-v3-PageApage.pdf.
- CIVS, *Questionnaire*, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/questionnaire_indemnisation_notice_05-2018.pdf.
- CIVS, *Rapport public d'activité de la 2018*, 4 september 2019, <http://www.civs.gouv.fr/actualites/rapport-d-activite-2018/>.
- CIVS, *Ses compétences*, <http://www.civs.gouv.fr/fr/la-civs/ses-competences/>.
- LA COMMISSION DES AFFAIRES CULTURELLES ET DE L'ÉDUCATION, *Rapport d'information sur la gestion des réservés et des dépôts des musées*, 17 december 2014, <http://www.assemblee-nationale.fr/14/pdf/rap-info/i2474.pdf>.
- LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Rapport au Premier ministre de la Mission d'étude sur la spoliation des Juifs de France*, 1997, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Rapport_Matteoli_1997.pdf.
- LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Le pillage de l'art en France pendant l'occupation et la situation des 2 000 œuvres confiées aux musées nationaux*, 2000, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Matteoli-Le_pillage-de-l_Art_durant_l_Occupation.pdf.
- LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Le pillage des appartements et son indemnisation*, 2000, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Matteoli-Le_pillage_des_appartements.pdf.
- LA MISSION D'ÉTUDE SUR LA SPOLIATION DES JUIFS DE FRANCE, *Rapport général*, 2000, http://www.civs.gouv.fr/images/pdf/matteoli/Mission_Matteoli-rapport_final.pdf.
- LE GROUPE DE TRAVAIL SUR LES PROVENANCES D'ŒUVRES RÉCUPÉRÉES APRÈS LA SECONDE GUERRE MONDIALE, *Rapport définitif du groupe de travail sur les provenances d'œuvres récupérées après la seconde guerre mondiale*, 27 november 2014, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-definitif-du-groupe-de-travail-sur-les-provenances-d-oeuvres-recuperees-apres-la-seconde-guerre-mondiale>.
- SITE ROSE VALLAND, *New approaches of art looting from the 1990s till today*, <http://www2.culture.gouv.fr/documentation/mnr/AH/en-nlles.htm>.

ZIVIE, D., *Des traces subsistent dans des registres...*, februari 2017, <https://www.culture.gouv.fr/Espace-documentation/Rapports/Rapport-de-David-ZivieDes-traces-subsistent-dans-des-registres-Biens-culturels-spolies-pendant-la-Seconde-Guerremondiale-une-ambition-pou>.

5. DUTSLAND

5.1 WETGEVING

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, *Bundesgesetzblatt* 23 mei 1949, 1.

Die Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik 7 oktober 1949, *Gesetzblatt der Deutschen Demokratischen Republik* 8 oktober 1949, 5.

Bekanntmachung 8 juni 1955 zum Fünften Teil des Vertrags zur Regelung aus Kriegs und Besatzung entstandener Fragen, *Bundesgesetzblatt* 1 juli 1955, 700.

Bundesgesetz 19 juli 1957 zur Regelung der rückerstattungsrechtlichen Geldverbindlichkeiten des Deutschen Reichs und gleichgestellter Rechtsträger, *Bundesgesetzblatt* 23 juli 1957, 734.

Drittes Gesetz 2 oktober 1964 zur Änderung des Bundesrückerstattungsgesetzes, *Bundesgesetzblatt* 8 oktober 1964, 809.

Gesetz 23 september 1990 zu dem Vertrag vom 31. August 1990 zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik über die Herstellung der Einheit Deutschlands-Einigungsvertragsgesetz- und der Vereinbarung vom 18. September 1990, *Bundesgesetzblatt* 28 september 1990, 885.

Gesetz 23 september 1990 zur Regelung offener Vermögensfragen, *Bundesgesetzblatt* 28 september 1990, 1159.

Erklärung 9 december 1999 der Bundesregierung, der Länder und der kommunalen Spitzenverbände zur Auffindung und zur Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturgutes, insbesondere aus jüdischem Besitz (Gemeinsame Erklärung), <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Stiftung/Grundlagen/Gemeinsame-Erklaerung/Index.html>.

Absprache zwischen Bund, Ländern und kommunalen Spitzenverbänden 5 december 2002 zur Einsetzung einer Beratenden Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz, https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Auftrag/Index.html.

Verfahrensordnung 2 november 2016 der Beratenden Kommission im Zusammenhang mit der Rückgabe NS-verfolgungsbedingt entzogenen Kulturguts, insbesondere aus jüdischem Besitz, https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Verfahrensordnung/Index.html.

Vr. en Antw. Deutscher Bundestag 1994-1998, 27 juni 1997, nr. 13/8111 (vr. nr. 7839 U. JELPKE).

5.2 BELEIDSDOCUMENTEN
BERATENDE KOMMISSION, *Mitglieder der Beratenden Kommission*,
https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Mitglieder/Index.html.

BERATENDE KOMMISSION, *Bisherige Empfehlungen der Beratenden Kommission*,
https://www.beratende-kommission.de/Webs_BK/DE/Empfehlungen/Index.html.

BUNDESMINISTERIUM DER FINANZEN, *Compensation for National Socialist Injustice*,
21 mei 2019, <https://www.bundesregierung.de/breg-en/service/information-material-issued-by-the-federal-government/entschaedigung-von-ns-unrecht-regelungen-zur-wiedergutmachung-1702882>.

DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Aufgaben und Themenbereiche*, 1
november 2019, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Stiftung/Aufgaben/Index.html>.

DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Fakten über das Deutsche Zentrum Kulturgutverluste*, 1 november 2019, https://www.kulturgutverluste.de/Content/08_Downloads/DE/Faktenblatt.pdf?blob=publicationFile&v=31.

DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Handreichung*, 2001,
<https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Recherche/Handreichung/Index.html>.

DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Help Desk*,
<https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/HelpDesk/Index.html>.

DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Leitfaden "Provenienzforschung"*,
oktober 2019, <https://www.kulturgutverluste.de/Webs/DE/Recherche/Leitfaden/Index.html>.

DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Objekte melden*,
<http://www.lostart.de/Webs/DE/Datenbank/Melden.html>.

DIE BUNDESREGIERUNG, *Rückgabe NS(Nationalsozialismus)-Raubkunst*, 17 september 2018, <https://www.bundesregierung.de/breg-de/bundesregierung/staatsministerin-fuer-kultur-und-medien/kultur/rueckgabe-ns-raubkunst>.

DEUTSCHES ZENTRUM KULTURGUTVERLUSTE, *Restbestand CCP*, <http://www.lostart.de/Webs/DE/Datenbank/RestbestandCCP.html>.

KUNSTVERWALTUNG DES BUNDES, *Provenienzforschung zum Kunstbestand der Bundesrepublik Deutschland*, https://kunstverwaltung.bund.de/Webs/KVDB/DE/Provenienzforschung/provenienzforschung_node.html.

LOST ART-DATENBANK, *Suchmeldungen und fundmeldungen*, <http://www.lostart.de/Webs/DE/Datenbank/Index.html>.

II. RECHTSPRAAK

Court of Appeals of the State of New York (VSA) 21 september 1999, *New York Supplement Reports second series* 1999, afl. 697, 538.

Conseil d'Etat (FR) 16 juli 2014, nr. 349789, <https://www.conseil-etat.fr/ressources/decisions-contentieuses/dernieres-decisions-importantes/ce-30-juillet-2014-mmes-d-et-b>.

Arbitrage 15 januari 2006, Altmann/Oostenrijk, https://www.unodc.org/res/cld/case-law-doc/traffickingculturalpropertycrimetype/aut/maria_almann_vs_republic_of_austria.html
Arbitral Award - 5 Klimt paintings Maria V. Altmann and others v. Republic of Austria- 15 January 2004.pdf.

Ad Hoc Adviescommissie Gent 8 juni 2011, Rapport restitutievraag portret van L. Adler van O. Kokoschka.

Adviescommissie Restitutieverzoeken Cultuurgooderen en Tweede Wereldoorlog 22 oktober 2018, nr. RC 3.141, Bindend advies inzake het geschil over de teruggave van het schilderij 'Bild mit Häusern', door Wassily Kandinsky, thans in het bezit van de gemeente Amsterdam, https://www.restitutiecommissie.nl/adviezen/advies_rc_3141.html.

III. RECHTSLEER EN LITERATUUR

AALDERS, G., *Berooid. De beroofde joden en het Nederlandse restitutiebeleid sinds 1945*, Amsterdam, Boom Uitgevers, 2001, 464 p.

- AKINSHA, K. en KOZLOV, G., “The discovery of the secret repositories”, in SIMPSON, E. (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Incorporated, 1997, 162-165.
- ALBRIGHT, M.K., “Keynote Address Madeleine K. Albright”, in BINDENAGEL J.D. (ed.), *Washington Conference on Holocaust-Era Assets November 30-December 3, 1998 proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, 29-33.
- ARNAUD, B., “Restitutions des œuvres d’art et biens spoliés par les nazis, où en est-on aujourd’hui en France”, *Sciences et Avenir* 28 februari 2020, https://www.sciencesetavenir.fr/archeo-paleo/patrimoine/restitutions-des-oeuvres-d-art-et-biens-spolies-par-les-nazis-ou-en-est-on-aujourd-hui-en-france_142009.
- AZOULAY, A., *Discours d’Audrey Azoulay, ministre de la Culture et de la Communication, prononcé à l’occasion de la cérémonie de restitution d’un dessin MNR aux ayants droit de Jules et Marie-Louise Strauss*, 13 april 2017, <https://www.culture.gouv.fr/Presse/Archives-Presses/Archives-Discours-2012-2018/Annee-2017/Discours-d-Audrey-Azoulay-ministre-de-la-Culture-et-de-la-Communication-prononce-a-l-occasion-de-la-ceremonie-de-restitution-d-un-dessin-MNR-aux>.
- BOVE, L., “België maakt databank met roofkunst uit WO II”, *De Tijd* 3 augustus 2019, <https://www.tijd.be/cultuur/kunstmarkt/belgie-maakt-databank-met-roofkunst-uit-wo-ii/10150708.html>.
- BRUYNINCX, E., “Roofkunst uit WO II : to return or not to return? Een internationaal privaaten publiekrechtelijke beschouwing rond de Hermitage controverse”, *Jura Falc.* 2000-2001, <https://www.law.kuleuven.be/apps/jura/artikels/show/122>.
- CAMPFENS, E. (ed.), *Fair and just solutions? Alternatives to litigation in Nazi-looted art disputes: status quo and new developments*, Den Haag, Eleven international publishing, 2015, xvi + 312 p.
- CAMPFENS, E., "Restitution of looted art: what about access to justice?" *Santander Art and Culture Law Review* 2018, 185-220.
- CAMPFENS, E., “Alternative dispute resolution in restitution claims and the binding expert opinion procedure of the Dutch Restitutions Committee”, in Vadi, V. en Schneider, H. E.G.S. (eds.), *Art, Cultural Heritage and the Market Ethical and Legal Issues*, Berlijn Heidelberg, Springer, 2014, 61-91.

- CAMPFENS, E., “Bridging the gap between ethics and law: the Dutch framework for Nazi-looted art”, *Art Antiquity and Law* 2020, 1-24.
- CAMPFENS, E., “Final Remarks” in CAMPFENS, E. (ed.), *Fair and Just Solutions? Alternatives to litigation in Nazi-looted art disputes: status quo and new developments*, Den Haag, Eleven international publishing, 2015, 231-240.
- CAMPFENS, E., “Nazi-looted art: a note in favour of clear standards and neutral procedures”, *Art Antiquity and Law* 2017, 315-345.
- CAMPFENS, E., “Nederland gaat gewetensvol om roofkunst”, *NRC Handelsblad* 19 december 2018, <https://www.lootedart.com/news.php?r=TEOWRQ607781>.
- CAMPFENS, E., “Sources of inspiration: old and new rules for looted art” in CAMPFENS, E. (ed.), *Fair and Just Solutions? Alternatives to litigation in Nazi-looted art disputes: status quo and new developments*, Den Haag, Eleven international publishing, 2015, 13-39.
- CASCONE, S., “It’s been 20 years since the creation of the ‘Washington Principles’ to return Nazi-looted art. but how effective have they been?” *Artnet news* 27 november 2018, <https://news.artnet.com/art-world/washington-principles-nazi-looted-art-agreement-turns-20-1403614>.
- COHEN, P., “The story behind ‘Woman in Gold’: Nazi art thieves and one painting’s return”, *New York Times* 30 maart 2015, <https://www.nytimes.com/2015/03/31/arts/design/the-story-behind-woman-in-gold-nazi-art-thieves-and-one-paintings-return.html>.
- DE BOCK, S., “Belgisch schilderij terug bij model 67 jaar na naziroof”, *De Standaard* 1 december 2009, <https://www.standaard.be/cnt/gsa2j3ckj>.
- DEMARSIN, B., “België’s gespleten erfgoedbescherming – Internationaal privaatrechtelijke aspecten van de patrimoniumpolitiek”, *TBBR* 2012, 2-30.
- DEMARSIN, B., “De kunstschat van de kluizenaar: onverwerkt oorlogsverleden”, *RW* 2013-14, 842.
- DEMARSIN, B., “Het joodse restitutievraagstuk”, in TOLLEBEEK, J. en VAN ASSCHE, E., (eds.), *Ravage. Kunst en cultuur in tijden van conflict*, Brussel, Mercatorfonds, 2014, 205-211.

- DEMARSIN, B., “Holocaustslachtoffers en hun nazaten eisen hun geroofde kunstwerken terug”, *Tijdschrift Conflictantering* 2013, afl. 2, nr. 14, 1-8.
- DEMARSIN, B., “Kunstdiefstal: wanneer bezit niet geldt als titel”, *Juristenkrant* 2009, afl. 195, 4.
- DEMARSIN, B., “Let's not talk about Terezin: restitution of nazi era looted art and the tenuousness of public international law”, *Brooklyn Journal of International Law* 2011, 117-185.
- DEMARSIN, B., “MSK Gent kijkt aan tegen eerste Belgische nazi-roofkunstzaak”, *Juristenkrant* 2009, afl. 185, 2.
- DEMARSIN, B., “The third time is not always a charm. The troublesome legacy of a Dutch art dealer; the limitation and act of state defenses in looted art cases”, *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal* 2010, 255-316.
- DEMARSIN, B., “Tijd voor openheid”, *De Standaard* 27 januari 2014, www.standaard.be/cnt/dmf20140126_00947700.
- DIRECTORATE GENERAL FOR INTERNAL POLICIES, *Cross border restitution claims of art looted in armed conflicts and wars and alternatives to court litigation*, mei 2016, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556947/IPOL_STU\(2016\)556947_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556947/IPOL_STU(2016)556947_EN.pdf), 77 p.
- EELLEN, B., *Recuperatie en restitutie van kunstvoorwerpen via de Dienst Economische Recuperatie (1945 heden) of hoe de Belgische aanpak faalde*, onuitg. Masterproef Kunstwetenschappen KU Leuven, 2013-2014, 61 p.
- EITEL, T., “Concluding statement Germany”, in BINDENAGEL, J. D. (ed.), *Washington Conference On Holocaust-Era Assets november 30-december 3, 1998. Proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, 101-104.
- EIZENSTATT, S., “Washington Principles 1998 to 2018. Where are we today?”, *20 years of the Washington Principles: roadmap to the future, conference berlin*, 26 november 2018, https://www.kulturgutverluste.de/Content/01_Stiftung/DE/Veranstaltungsnachlese/2018/Eizenstatt_Stuart_Manuskript.pdf?blob=publicationFile&v=1.

- FALCONOR, K. A., “When honor will not suffice: the need for a legally binding international agreement regarding ownership of nazi-looted art”, *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law* 2000, 383-426.
- FELICIANO, H., *The lost museum. The Nazi conspiracy to steal the world’s greatest works of art*, New York, Basic Books, 1997, vii + 280 p.
- FRA, *Handbook on European data protection law*, Luxemburg, Publications office of the European Union, 2018, 397 p.
- GOSCHLER, C., “The Politics of Restitution for Nazi Victims in Germany West and East (1945 – 2000)”, *UC Berkley Occasional Papers* 2003, <https://escholarship.org/uc/item/7bz5801b>, 1-17.
- HITLER, A., *Mijn Kamp*, Brussel, Steenlandt, 1942, vii + 609 p.
- KOULICHOV, V., “The history of the Soviet repositories and their contents”, in SIMPSON, E. (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Incorporated, 1997, 171-174.
- KUNERT, F. en CAMPFENS, E., “Panel Discussion”, in CAMPFENS, E. (ed.), *Fair and Just Solutions? Alternatives to litigation in Nazi-looted art disputes: status quo and new developments*, Den Haag, Eleven international publishing, 2015, 111-134.
- KURTZ, M. J., “The end of the war and the occupation of Germany 1944-52. Laws and conventions enacted to counter German appropriations: The Allied Control Council” in SIMPSON, E. (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, inc. publishers, 1997, 112-116.
- LERMAN, M., “Concluding statements van de Washington Conference Principles on Nazi-Confiscated Art”, in BINDENAGEL J.D. (ed.), *Washington Conference on Holocaust-Era Assets November 30-December 3, 1998 proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, 83-84.
- LUST, J., “The spoils of war removed from Belgium during World War II”, in SIMPSON E. (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Inc., 1997, 58-62.

- MARCK, A. en MULLER, E., "National panels advising on Nazi-looted art in Austria, France, the United Kingdom, the Netherlands and Germany-a brief overview", in CAMPFENS, E., (ed.), *Fair and Just Solutions? Alternatives to litigation in Nazi-looted art disputes: status quo and new developments*, Den Haag, Eleven international publishing, 2015, 41-89.
- MARCK, A. en SCHOONDERWOERD, M., "Ultimately, the applicant needs to feel that justice has been done: an interview with Alfred Jacobsen", in E. CAMPFENS (ed.), *Fair and just solutions? Alternatives to litigation in Nazi-looted art disputes: status quo and new developments*, Den Haag, Eleven international publishing, 2015, 103-107.
- MARTIN, D., "Vergeten ideologen. De Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in België tussen cultuuroof en cultuurpolitiek, 1940-1944", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2015, 263-288.
- MIKVA, A. J., "Chairman's opening statement. The honorable Abner J. Mikva", in BINDENAGEL, J. D. (ed.), *Washington conference on holocaust-era assets november 30-december 3, 1998 proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, 21-27.
- MULLER, E. en SCHRETLEN, H., *Betwist bezit. De stichting Nederlands Kunstbezit en de teruggave van roofkunst na 1945*, Zwolle, Waanders Uitgevers, 2002, 320 p.
- MULLERY, J., "Fulfilling the Washington Principles: a proposal for arbitration panels to resolve holocaust-era art claims", *Cardozo Journal of Conflict Resolution* 2010, 643-674.
- MURRAY, M.D., "Stolen art and sovereign immunity: the case of Altmann v. Austria", *Columbia Journal of Law & the Arts* 2004, 301-331.
- NICHOLAS, L.H., *The rape of Europa. The fate of Europe's treasures in the Third Reich and the Second World War*, New York, Vintage Books, 1995, x + 498 p.
- OOST, T. I., "Maak Restitutiecommissie minder kwetsbaar", *Volkskrant* 1 januari 2019, <https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/maak-restitutiecommissie-minder-kwetsbaar~bb97942d/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>.
- OOST, T. I., "Restitution policies on Nazi-looted art in the Netherlands and the United Kingdom: a change from a legal to a moral paradigm?", *International Journal of Cultural Property* 2018, 139-178.
- PETERS, O., "The attack on art", *Apollo* 2014, 130-135.

- PETROPOULOS, J., “Art looting during the Third Reich: an overview with recommendations for further research”, in BINDENAGEL, J.D., (ed.), *Washington Conference on Holocaust-Era Assets November 30-December 3, 1998 proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, 441-448.
- PEZECHKIAN, J., “La Möbelaktion en Belgique“, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2002, 153-180.
- PROTT, L. V., “Principles for the resolution of disputes concerning cultural heritage displaced during the Second World War”, in SIMPSON, E. (ed.), *The spoils of war. World War II and its aftermath: the loss, reappearance, and recovery of cultural property*, New York, Harry N. Abrams, Incorporated, 1997, 225-230.
- QUIÑONES VILÁ, C. S., “Art and alternative dispute resolution Rome, 12 october 2018”, *Santander Art & Culture Law Review* 2018, 359-363.
- RENOLD, M.-A. en CHECHI, A., “Just and fair solutions: an analysis of international practice and trends”, in CAMPFENS, E. (ed.), *Fair and just solutions?, Alternatives to litigation in Nazi-looted art disputes: status quo and new developments*, Den Haag, Eleven international publishing, 2015, 187-200.
- ROBINSON, N., “War damage compensation and restitution in foreign countries”, *Law and Contemporary Problems*, 347-376.
- ROWLAND, D. J., “Nazi-Era Art Claims in the United States: 10 Years after the Washington Conference”, *Art & Cultural Heritage Law Newsletter* 2009, afl. 5, 30-34.
- RUPPERT, C., *Eindelijk ‘restitutie’. De totstandkoming van Nederlandse akkoorden over Joodse oorlogsteegoeden (1997-2000)*, Amsterdam, VU University Press, 2017, 390 p.
- SCHRETLEN, H., *Introductievideo herkomstonderzoek Museale Verwervingen*, 2013, <https://www.musealeverwervingen.nl/36/over-het-onderzoek/>.
- SELS, G., “Jambon zet nazi-roofkunst op agenda”, *De Standaard* 21 februari 2020, https://www.standaard.be/cnt/dmf20200220_04858079.
- SELS, G., “Kunst voor das Reich: het wedervaren van kunst in onze musea”, *Openbaar kunstbezit in Vlaanderen* 2017, 1-40.
- SELS, G., “Minder Belgische roofkunst in Frankrijk dan gedacht”, *De Standaard* 1 juni 2018, www.standaard.be/cnt/dmf20180531_03540050.

- SELS, G., “Musea moeten herkomst kunst onderzoeken”, *De Standaard* 21 februari 2017, https://www.standaard.be/cnt/dmf20170220_02742125.
- UNIVERSITY OF CALIFORNIA, *The recovery of Nazi-looted art: the Bloch-Bauer Klimt paintings*, 9 juni 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=zTi0q6AVDIY>.
- UNIVERSITY OF SOUTHERN CALIFORNIA SHOAH FOUNDATION, *Jewish Survivor Maria Altmann on the Women in Gold*, 4 maart 2016, www.youtube.com/watch?v=bbDnh3jW5IY.
- VAHLAND, K., “Zu schön um es zurückzugeben”, *Süddeutsche Zeitung* 5 november 2018, <https://www.sueddeutsche.de/kultur/ns-raubkunst-zu-schoen-um-es-zurueckzugeben-1.4197405>.
- VALGAEREN, J. H., “Geroofde kunstvoorwerpen tijdens WO II. Een juridisch en historisch overzicht”, *Jura Falc.* 2005-6, 599-621.
- VAN DOORSLAER, R., “De spoliatie en restitutie van de joodse bezittingen in België en het onderzoek van de Studiecommissie”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2002, 81-106.
- VAN DURME, N., “Openingsrede uitgesproken door den Heer Advocaat-Generaal N. Van Durme, op 16 September 1946, bij de plechtige openingszitting van het Hof van Beroep te Brussel”, *RW* 29 September 1946, 34-72.
- VAN HOUTTE, J., *La réparation des dommages de guerre aux biens privés*, Brussel/Leuven, 1948, 408 p.
- VANDEN DAELEN, V., “Het leven moet doorgaan. De joden in Antwerpen na de bevrijding (1944-1945)”, *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 2004, 141-185.
- VERAART, W., “Two rounds of postwar restitution and dignity restoration in the Netherlands and France”, *Law & Social Inquiry* 2016, 956-972.
- VERAART, W., *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw*, Deventer, Kluwer, 2005, xvii + 630 p.
- VERMEULEN, J.C.J., *Die Dienststelle Dr. Mühlmann Organisierter Kunstraub in den Niederlanden unter deutscher Besetzung in den Jahren von 1940 bis 1944*, onuitg. Masterproef letteren kunstgeschiedenis Radboud Universiteit Nijmegen, 2017, viii + 71 p.

WEBBER, A. en FISCHER, W., “Schande dat deze roofkunst in het museum mag blijven hangen”, *NRC Handelsblad* 7 december 2018, <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/12/07/schande-dat-deze-roofkunst-in-het-museum-mag-blijven-hangen-a3059917>.

WEISEL, E., “Opening ceremony remarks at the United States Holocaust Memorial Museum Elie Wiesel”, in BINDENAGEL J.D. (ed.), *Washington Conference on Holocaust-Era Assets November 30-December 3, 1998 proceedings*, s.l., Department of State Publication, 1999, 13-17.

X, “COLLOQUE : «Pillage et restitutions » consacrée au destin des oeuvres d'art sorties de France pendant la seconde guerre mondiale”, *Le Monde* 6 november 1996, https://www.lemonde.fr/archives/article/1996/11/06/colloque-pillage-et-restitutions-consacree-au-destin-des-oeuvres-d-art-sorties-de-france-pendant-la-seconde-guerre-mondiale_3745384_1819218.html.

X, *The Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR)*, www.errproject.org/jeudepaume/about/err.php.

IV. ARCHIEFBESTANDEN

Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv, NS 30/2 Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. Nbg. Dok. PS-071, 1.

Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv, NS 30/2 Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. Nbg. Dok. PS-167, 8.

Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv, NS 30/2 Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. Nbg. Dok. PS-167, 9-10.

Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv, NS 30/2 Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. Nbg. Dok. PS-167, 11-12.

Berlijn-Lichterfelde, Bundesarchiv, NS 30/1 Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, inv. nr. 138.42 g.

Brussel, Rijksarchief, Dienst voor economische recuperatie (ORE-DER). Individuele dossiers, 1947, inv. nr. 363.

Brussel, Rijksarchief, Dienst voor economische recuperatie (ORE-DER). Individuele dossiers, 1949, inv. nr. 386, 80.

Brussel, Rijksarchief, Dienst voor economische recuperatie (ORE-DER). Individuele dossiers, 1948-1954, inv. nr. 380-385.

Brussel, Rijksarchief, Dienst voor economische recuperatie (ORE-DER). Individuele dossiers, 1948-1957, inv. nr. 386, 62.

European Holocaust Research Infrastructure, *Dienst voor economische recuperatie*, https://portal.ehri-project.eu/units/be-006093-be_a0545_244?dlid=nld-be_a0545_006785_006783_dut_nld.

Richmond, The National Archives, Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906-1966: Allied Administrative Affairs, FO 371/36363/1, 4.

RIJKSARCHIEF BELGIË, *Inventaris van het archief van de Dienst voor Economische Recuperatie en rechtsvoorganger (ORE). Individuele dossiers*, https://search.arch.be/en/?option=com_rab_findingaids&view=findingaid&format=pdf&eaid=BE-A0545_006785_006783_DUT.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1. DER-WERKEN IN BELGISCHE CULTURELE INSTELLINGEN

Bijlage 8 : Dienst Economische Recuperatie (DER) - Afgestane cultuurgoederen in Belgische culturele instellingen

<i>STAD</i>	<i>BELGISCHE INSTELLINGEN</i>	<i>AANTAL</i>	<i>AARD CULTUURGOEDEREN</i>	<i>%</i>
Antwerpen	Koninklijk Museum voor Schone Kunsten	20	20 schilderijen	3,1 %
	Rubenshuis	8	8 schilderijen	1,2 %
Brugge	Groeningemuseum	3	2 schilderijen en 1 lijst	0,4 %
Brussel	Algemeen Rijksarchief	2	Registers en archief	0,3 %
	Koninklijke Bibliotheek	2	Romeinse en Duitse munten	0,3 %
	Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis	352	Beeldhouwwerk, archeologische objecten, ceramiek, waaiers, e.a.	55 %
	Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België	25 (+1)	25 (+1) schilderijen	4 %
Gent	Museum voor Schone Kunsten	4	4 schilderijen	0,6 %
Leuven	Stedelijk Museum Van-der Kelen-Mertens	1	1 schilderij	0,1 %
	Universitaire bibliotheek	197	197 incunabelen	30,8 %
Luik	Museum voor Schone Kunsten	6	6 schilderijen	0,9 %
Lier	Museum Wuyts-van Campen en Baron Caroly	2	2 schilderijen	0,3 %
Mechelen	Hof van Busleyden	1	1 schilderij	0,1 %
Tervuren	Koninklijk Museum voor Midden-Afrika	13	13 Afrikaanse objecten	2,3 %
Doornik	Museum voor Schone Kunsten	3	3 schilderijen	0,4 %
TOTAAL		639		100%

BRON: STUDIECOMMISSIE JOODSE GOEDEREN, *BIJLAGEN EINDVERSLAG*, 12 JULI 2001, [HTTPS://WWW.COMBUYSSE.FGOV.BE/SITES/DEFAULT/FILES/PARAGRAPHS/BIJLAGEN_NDL_DEF.PDF](https://www.combuysse.fgov.be/sites/default/files/paragraps/bijlagen_NDL_DEF.PDF), 36.

BIJLAGE 2. ELEKTRONISCH INTERVIEW BART EEMAN (CEL RECUPERATIE GEROOFDE GOEDEREN TIJDENS DE TWEDE WERELDOORLOG IN BELGIË)

VRAAG 1: Op de site van de FOD Economie is jammer genoeg weinig te vinden over de huidige activiteiten van de cel, ik vroeg mij af of u mij kon helpen bij de uiteenzetting van de taken en de initiatieven die op dit moment door de cel naar voor geschoven kunnen worden.

ANTWOORD 1: De activiteiten van de “Cel geroofde goederen tijdens de tweede wereldoorlog in België” (de Cel) hebben zich door de jaren heen ontwikkeld. Ik wil er op wijzen dat de Cel binnen de FOD Economie, slechts uit één persoon bestaat (zijnde mezelf). Gelet hierop, is de rol die deze “Cel” kan spelen beperkt en bescheiden maar daarom niet onbelangrijk.

Eén van de hoofdtaken van de Cel is dat er –in de mate van het mogelijke- informatie en expertise over “roofkunst tijdens de tweede wereldoorlog” verschaft wordt aan instellingen of personen. De voornaamste vraagstellers voor advies en informatie zijn vooral internationale veilinghuizen; de kunsthandel in het algemeen; musea; documentatiecentra; onderzoekers; private verzamelaars; particuliere vraagstellers; private instellingen en diverse media.

De Cel draagt ook de verantwoordelijkheid voor het historisch archiefmateriaal dat afkomstig is van de Dienst Economische Recuperatie (DER), dewelke net na de tweede wereldoorlog de recuperatie en restitutie van geroofde kunstvoorwerpen beheerde. In opvolging van “The Washington Conference on Holocaust-Era Assets” werden door de Cel de DER-aangifteformulieren van geroofde kunstvoorwerpen gedigitaliseerd en fysiek overgedragen aan het Rijksarchief en dit met het oog op openstelling voor het publiek.

De DER-aangifteformulieren van de nog niet terug gevonden kunstvoorwerpen werden apart opgenomen in een interne digitale database, dewelke hopelijk op relatief korte termijn, via een website publiek raadpleegbaar zal zijn. De publicatie van deze digitale database op een website wordt uitbesteed via een andere overheidsdienst.

De Cel neemt ook deel aan het internationale “Jewish Digital Cultural Recovery Project” en participeert regelmatig aan diverse internationale conferenties die zich toespitsen op het thema geroofde kunstgoederen tijdens de tweede wereldoorlog. Er worden ook internationale en

nationale contacten onderhouden met officiële of private instellingen en onderzoekers die zich met een gelijkaardige thematiek bezig houden.

De Cel geeft ook publieke presentaties over haar activiteiten aan nationale en internationale verenigingen of onderzoeksinstituten.

Daarnaast neemt de Cel ook regelmatig het initiatief om geroofde kunstgoederen te helpen restitueren, op basis van bepaalde indicaties en een grondige voorbereiding. Twee markante recente restituties zijn bijvoorbeeld de teruggave van het “Portret van een jong meisje in blauwe jurk” geschilderd door Anto Carte, hetwelk in 2009 aan de rechtmatige eigenaar teruggegeven werd en de restitutie in 2017 van twee schilderijen door Frits Van den Berghe afkomstig uit het Museum voor Schone Kunsten in Gent.

Om een restitutie te laten slagen dienen alle mogelijke stakeholders opgespoord en geraadpleegd te worden, waarna pas via bemiddeling en overleg resultaat geboekt kan worden. Een dergelijke procedure kan soms lang duren en neemt gemiddeld meerdere maanden in beslag. Hierbij wordt vooral gebruik gemaakt van een efficiënte toepassing van herkomstonderzoek, genealogisch onderzoek, kunsthistorisch onderzoek, historisch kritisch onderzoek en overleg.

Er werden door de Cel in loop der jaren ook meerdere mogelijke restitutedossiers onderzocht, dewelke finaal toch niet tot een restitutie leidden doordat het gevoerde onderzoek enerzijds geen duidelijkheid kon verschaffen of anderzijds aangaf dat de teruggevonden informatie gebaseerd was op onjuiste gegevens.

VRAAG 2: Verder vroeg ik mij ook af hoe u, gelet op uw expertise, tegenover de oprichting van een centrale restitutiecommissie staat. Nederland, Frankrijk, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Oostenrijk hebben elk een dergelijke commissie opgericht in uitvoering van de zoektocht naar Fair and Just Solutions. Is dit voor België ook een mogelijke optie?

ANTWOORD 2: De respectievelijke restitutiecommissies zoals door u vermeld hebben elk hun eigen activiteiten ontwikkeld in opdracht van hun nationale overheid. De algemene doelstelling hierbij is dat op basis van een objectief en onafhankelijk onderzoek een restitutieadvies

geformuleerd wordt aan de overheid, dewelke op haar beurt meestal als vertegenwoordiger optreedt van haar culturele instellingen. Op basis van het advies dat gegeven werd door de restitutiecommissie spreekt de overheid zich finaal uit over de al of niet uitvoering van een restitutie. Hierdoor worden in vele gevallen langdurige geschillen of mogelijke rechtszaken vermeden en wordt eveneens tegemoet gekomen aan de vraag tot onderzoek vanwege de overheid en/of mogelijke aanvragers. Dit leidt tot “Fair and Just Solutions” zoals opgenomen in de Washington Principles. Een gelijkaardige instantie in België op het federaal niveau of op het niveau van de beide Gemeenschappen kan op een identieke leest gestoeld worden.

VRAAG 3: Onlangs werd bovendien in de media gerapporteerd dat een centrale website online zou geplaatst worden met daarop een overzicht van werken met een onduidelijke herkomst. Ik ben er mij van bewust dat deze informatie deels beschikbaar is op de individuele sites van de betrokken culturele instellingen. Toch zou de lancering van een dergelijke centrale databank een grote meerwaarde bieden voor de verdere ontwikkeling van een gecentraliseerd beleid. Het biedt namelijk een houvast voor verder onderzoek en voor rechthebbenden die op zoek zijn naar werken die uit hun collecties zijn verdwenen. Ik vroeg me af of uw cel betrokken is bij het opstellen van die databank en of u zicht heeft op de verdere concretisering van de plannen. Gelinkt daaraan zou ik graag uw mening horen omtrent de organisatie van nieuw centraal geleid herkomstonderzoek in de nationale musea.

ANTWOORD 3: Zoals u aangaf werd onlangs door de Minister bevoegd voor het Wetenschapsbeleid meegedeeld dat de POD Wetenschapsbeleid een centrale database en website voorbereidt van gerecupereerde kunstvoorwerpen die na de tweede wereldoorlog ondergebracht werden in de collecties van de culturele instellingen. Dit is een bemoedigend initiatief. De “Cel Geroofde goederen tijdens de tweede wereldoorlog in België” bij de FOD Economie speelt hierbij geen rol.

Het beheer van gerecupereerde kunstvoorwerpen in de culturele instellingen valt onder de bevoegdheid van deze instellingen en hun administratieve voorgedij, met name de POD Wetenschapsbeleid of de Gemeenschappen. Het beheer en de opvolging van de door de POD Wetenschapsbeleid voorbereide database en website staat dus los van de activiteiten van de Cel. De Cel verschaft wel op regelmatige basis advies of expertise aan alle culturele instellingen.

Binnen de thematiek geroofde kunstgoederen tijdens de tweede wereldoorlog dient er een duidelijk onderscheid gemaakt te worden tussen enerzijds de gerecupereerde kunstvoorwerpen die ondergebracht werden in onze culturele instellingen (en die dan uiteraard kunnen opgenomen worden in een database onder beheer van de POD Wetenschapsbeleid) en anderzijds de geroofde kunstvoorwerpen die tot nog toe niet geïdentificeerd of teruggevonden konden worden (dewelke vervat zitten in een database onder het beheer van de FOD Economie).

Beide onderscheiden databases staan dus los van elkaar. De twee verschillende databases kunnen voor elk specifiek restitutieonderzoek nuttig zijn.

Een centraal geleid herkomstonderzoek, zoals u aanhaalt, leidt niet noodzakelijk tot restitutie. De schaal waarop het herkomstonderzoek gebeurt, is ook niet de belangrijkste factor om restitutie te bewerkstelligen.

Het is wel belangrijk dat alle bestaande expertise optimaal benut wordt opdat een eventuele restitutie eventueel kan plaatsvinden.

VRAAG 4: De bevoegdheid voor de materie ligt gespreid over de verschillende overheidsniveaus. In een vraag van Karel de Gucht wordt er onder meer gewezen op het feit dat het thema door de verschillende overheidsinstanties samen aangepakt moet worden. Volgens Vlaams minister president Jan Jambon is er op dit moment reeds sprake van een dergelijke samenwerking binnen de interfederale werkgroep Cultuurgoederen Tweede Wereldoorlog. Deze werkgroep zou bijvoorbeeld betrokken zijn bij de databank die ik hierboven aanhaalde. Wordt uw cel vertegenwoordigd binnen deze werkgroep en heeft u zicht op andere projecten die binnen deze werkgroep aangekaart worden?

ANTWOORD 4: De verschillende culturele instellingen en het beheer van hun collecties ressorteren onder de verschillende bestaande bevoegdheidsniveaus. Ik neem aan dat u in uw vraag verwijst naar een parlementaire vraag die in het verleden door de heer Jean-Jacques De Gucht (ipv. de heer Karel De Gucht) in de Senaat aan de Staatssecretaris voor Armoedebestrijding, Gelijke Kansen, Personen met een beperking, en Wetenschapsbeleid, belast met Grote Steden, toegevoegd aan de Minister van Financiën gesteld werd (vraag 6-893), aangaande Joodse geroofde kunst - Restitutie - Eenvoudigere procedure - Digitale meldpunt. In deze vraag wordt door de vraagsteller inderdaad verwezen naar verschillende overheidsniveaus.

Tot nog toe is de Cel binnen de door u vermelde interfederale werkgroep cultuurgoederen niet vertegenwoordigd waardoor ik u hierover geen informatie kan verschaffen.

BIJLAGE 3. ELEKTRONISCH INTERVIEW HANS FEYS (ADVISEUR CULTUURGOEDEREN DEPARTEMENT CULTUUR, JEUGD EN MEDIA)

VRAAG 1: Allereerst vroeg ik mij af of er op dit moment geldende procedures of richtlijnen zijn voor de behandeling van mogelijke restitutieaanvragen bij het departement cultuur.

ANTWOORD 1: Op dit moment zijn er geen formele neergeschreven richtlijnen. In toepassing van de Washington Principles hanteren wij als uitgangspunt dat cultuurgoederen die zich in publieke collecties bevinden en waarvoor aangetoond kan worden dat ze in relatie tot WO II geroofd werden of onder dwang ontvreemd van Joodse eigenaars, terug gegeven moeten worden aan de erfgenamen van de slachtoffers (tenzij voor deze verliezen reeds eerder door een bevoegde overheid (Belgische Staat of een buitenlandse bevoegde overheid (voorbeeld de Regering van het toenmalige West-Duitsland)) een schadevergoeding werd uitbetaald. In de praktijk bevelen wij musea die een vraag tot teruggave ontvingen aan om deze te laten behandelen door een werkgroep die een onderzoek voert naar de geschiedenis en provenance van het geclaimde werk en de juridische grond van de claim toetst. De behandeling van de vraag aan het MSK Gent tot teruggave van het portret van Ludwig Adler door Kokoschka kan daarbij als een ‘precedent’ gelden.

VRAAG 2: Ik zou u verder graag vragen hoe het departement cultuur tegenover de oprichting van een centrale restitutiecommissie staat. Frankrijk, Nederland, Duitsland, Oostenrijk en het Verenigd Koninkrijk hebben allen een dergelijke commissie opgericht. Dat ligt namelijk volledig in lijn met wat vereist wordt door de *Washington Principles*. Zo kunnen *Fair and Just solutions* namelijk op een eenvormige manier voorzien worden. Een dergelijke commissie zorgt bovendien voor een aanzienlijke vereenvoudiging voor rechthebbenden die niet langer moeten twijfelen waar ze wel en waar ze niet terecht kunnen. Het zou de transparantie van het beleid dus aanzienlijk kunnen verhogen.

ANTWOORD 2: Op dit moment wordt gefocust op het opzetten van één centrale website voor België waarop dan de werken zouden opgenomen worden die na WO II naar België terugkeerden, zich in publieke collecties bevinden, en die mogelijks door de Nazi's geroofd werden of voorwerp waren van een gedwongen verkoop. In aanloop daarnaar werd aan de musea die dergelijke werken (afkomstig van de Dienst Economische Recuperatie) in collectie

hebben, gevraagd om aan deze werken een webpagina te wijden met beeldmateriaal en de ons bekende provenance. De centrale website zou dan aan de mogelijke rechthebbenden één ingang bieden via dewelke ze kunnen checken of zij enige claim zouden kunnen leggen op deze werken. Op dit moment zijn het dus de musea en hun inrichtende machten aan wie, als eigenaars van de werken met een WO II-gerelateerde herkomst, de vragen tot teruggave gericht moeten worden. Via de Belgische centrale website kunnen de rechthebbenden dan doorverwezen worden naar het museum en de inrichtende macht waarbij een vraag tot teruggave moet worden ingediend. Over de wenselijkheid en noodzaak van de oprichting van een ‘centrale restitutiecommissie’ voor België of Vlaanderen heeft de minister nog geen standpunt ingenomen. Er zij op gewezen dat vele musea in Vlaanderen initiatieven zijn van stedelijke en andere publieke overheden en dat de werken in hun collectie ook grotendeels hun eigendom zijn en niet van de Vlaamse overheid.

De oprichting van een centrale restitutiecommissie – die de uiteenlopende publieke overheden adviseert inzake bij hen ingediende vragen tot teruggave zou het voordeel hebben van een gelijke behandeling van vragen in de adviseringsfase. Bij de publieke overheden aan wie het geclaimde werk toebehoort, zou daarbij dan wel nog steeds het beslissingsrecht liggen om al dan niet en zo ja, onder welke voorwaarden tot teruggave over te gaan.

VRAAG 3: In de buurlanden zien we dat er bovendien ingezet wordt op nieuw herkomstonderzoek. Het onderzoek museale verwervingen in Nederland heeft zo gehele collecties van musea kunnen doorlichten. De resultaten van dat onderzoek zijn online ter beschikking gesteld. Ook in Frankrijk zet de minister van cultuur en de CIVS (de Franse restitutiecommissie) in op proactief onderzoek. De minister van cultuur wees er evenwel op dat dergelijke nieuwe onderzoeken voor Vlaanderen niet op het programma staan enerzijds door het krappe budgettaire kader en anderzijds omdat dit onderzoek reeds zou zijn gevoerd door de commissie Buysse. Geert Sels wijst er evenwel terecht op dat de studiecmissie bij het afsluiten van haar onderzoek zelf benadrukt dat haar ontdekkingen slechts het puntje van de ijsberg zijn. Ik vraag me daaromtrent af of er alsnog een kans is dat nieuw onderzoek zal uitgevoerd worden.

ANTWOORD 3: Tot voor kort was – naar ons weten en het specifieke geval van Duitsland niet tena gesproken – Nederland zowat de enige van de ondertekenaars van de Washington Principles die proactief onderzoek laat uitvoeren naar WO II-gerelateerde werken binnen de

publieke collecties. Ik zou het zeer waarderen mocht u mij de informatie kunnen bezorgen waarin de proactieve praxis van Frankrijk wordt uiteengezet. Want voor mij is dit nieuwe en relevante informatie waar ik graag kennis van zou willen nemen. Ik ben zeer benieuwd naar de gelijkenissen en verschillen tussen de Franse en de Nederlandse proactieve aanpak. Allicht is dit ook een boeiend onderwerp om in uw thesis dieper op in te gaan? Los van bovenstaande vaststelling is de argumentatie om een dergelijk onderzoek niet te voeren de kost die dat met zich mee zou brengen en het feit dat een – inderdaad minder diepgravend – verkennend onderzoek binnen het kader van de Commissie Buysse geen problemen op dit vlak leek vast te kunnen stellen, de DER-werken in de publieke collectie buiten beschouwing gelaten.

We zullen nagaan in welke mate overwogen kan worden om als ‘testcase’ de collectie van het KMSKA Antwerpen door te lichten om een beter zicht te krijgen op de orde van grootte van mogelijke problemen met WO II-gerelateerde werken in de publieke collecties in Vlaanderen. De minister zal ook de Vlaamse musea bij de definiëring van de aandachtspunten van de volgende erkennings- en subsidieronde voor musea vragen om bij eventuele verwervingen heel uitdrukkelijk een grondig provenance- onderzoek te voeren, in het bijzonder ook naar de geschiedenis van het cultuurgoed dat men wil verwerven werk tijdens de Naziperiode.

VRAAG 4: Vorige zomer werd in de media bericht dat een centrale website Herkomst Gezocht zou worden ingericht door de POD Wetenschapsbeleid in samenwerking met de interfederale werkgroep. Eind 2019 werd gecommuniceerd dat de lanceringsdatum zou worden uitgesteld tot het voorjaar 2020. Ondertussen is de site nog steeds niet operationeel. Ik ben er mij van bewust dat deze informatie deels beschikbaar is op de individuele sites van de betrokken culturele instellingen. Toch zou de lancering van een dergelijke centrale databank een grote meerwaarde bieden voor de verdere ontwikkeling van een vooruitstrevend restitutiebeleid. Ik vroeg me dus af of het departement cultuur ondertussen navraag heeft kunnen doen over de lanceringsdatum van de site.

ANTWOORD 4: De opstart van de aangekondigde centrale website ‘Herkomst Gezocht’ wordt ook door ons als belangrijk en prioritair gezien. Het aanbieden van de informatie op het niveau van de individuele musea was daartoe een eerste noodzakelijk stap. De POD Wetenschapsinstellingen informeerde ons recent dat zij als streefdatum voor het lanceren van de website zomer 2020 hanteren. De effecten van de COVID-19 crisis kunnen, vermoed ik,

echter nog voor vertraging zorgen. Ook voor de POD Wetenschapsinstellingen is deze website een belangrijk aandachtspunt.

VRAAG 5: Het restitutievraagstuk voor roofkunst uit de Tweede Wereldoorlog bevindt zich op een kruising van enkele verschillende bevoegdheden: de gemeenschappen werken eraan vanuit hun bevoegdheid voor cultuur, de FOD Economie heeft een gespecialiseerde cel binnen haar rangen, het federale Cegesoma heeft een onderzoeksbevoegdheid, de POD Wetenschapsbeleid neemt ook enkele bevoegdheden op zich en eigendom wordt federaal geregeld. In een parlementaire vraag van 22 maart 2016 van Jean-Jacques De Gucht wordt dan ook het belang van samenwerking benadrukt. Dat er ook in de praktijk ingezet wordt op samenwerking moet blijken uit de oprichting van een interfederale werkgroep Cultuurgoederen Tweede Wereldoorlog die zich vooral zou hebben toegelegd op herkomstonderzoek. Aangezien er evenwel weinig bekend is over deze werkgroep, vroeg ik me af of het mogelijk zou zijn om toelichting te geven bij de huidige activiteiten van de werkgroep. Daarnaast vroeg ik mij af of er nog andere samenwerkingsinitiatieven genomen zijn voor roofkunst uit de Tweede Wereldoorlog.

ANTWOORD 5: De (ambtelijke) Interfederale werkgroep Cultuurgoederen Tweede Wereldoorlog fungeert als een overleg – en informatiekanaal. De focus van deze werkgroep ligt op de betere bekendmaking van de kunstwerken in onze publieke collecties, met een WO II gerelateerde herkomst. We verwijzen u graag door naar de voorzitter van deze werkgroep, de heer Jacques Lust (POD Wetenschapsbeleid) voor meer uitgebreide informatie over deze werkgroep. De Vlaamse Overheid is verder niet betrokken bij andere samenwerkingsinitiatieven in verband met WO II Roofkunst.

BIJLAGE 4. ELEKTRONISCH INTERVIEW DE CORDES HENRI (MEDEWERKER POD WETENSCHAPSBELEID)

VRAAG 1: De POD Wetenschapsbeleid is betrokken bij het maken van een website, *herkomst gezocht*, waarop de werken met een onduidelijke herkomst verzameld zouden worden. Ik ben er mij van bewust dat deze informatie deels beschikbaar is op de individuele sites van de betrokken culturele instellingen. Toch zou de lancering van een dergelijke centrale databank een grote meerwaarde bieden voor de verdere ontwikkeling van een vooruitstrevend restitutiebeleid. Aangezien minister Jambon in Vlaamse cultuurcommissie van 20 februari 2020 meldt dat ook hij geen zicht heeft op de lanceringsdatum van de centrale website, vroeg ik mij af of u duidelijkheid kan scheppen omtrent deze datum.

ANTWOORD 1: Wat de database betreft, dit is het antwoord van de Minister op een vraag die op 10 maart jongstleden in commissie van de Kamer van volksvertegenwoordigers werd gesteld: “De database online plaatsen kan niet langer uitgesteld worden, omdat 6 van de 11 betrokken musea de kunstwerken afkomstig uit Joodse roofkunst, al online hebben gezet, zoals de Dienst voor Economische Recuperatie, DER, al meedeelde. De schilderijen van de 5 overige musea zijn grotendeels gedocumenteerd in de databank van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium of KIK. Daarom heb ik de voorzitter van de POD Wetenschapsbeleid, Belspo, gevraagd alles in het werk te stellen opdat de databank zo snel mogelijk online gaat”.

BIJLAGE 5. SCHEMATISCHE VOORSTELLING PROCEDURES
 RESTITUTIECOMMISSIE BELGIË

